

ISSN 2227-6505 (Print)
ISSN 2524-2288 (Online)

Міністерство освіти і науки України

**ВІСНИК
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Історія України.
Українознавство: історичні та філософські науки»**

Випуск 37

**V. N. Karazin Kharkiv National University
Bulletin**

**Series 'History of Ukraine.
Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences'**

Issue 37

Серія започаткована 1996 року

Харків 2023

Вісник включає статті, присвячені актуальним проблемам історії України XIX-XX ст., питанням та інтелектуальній історії. Головну увагу приділено повсякденним практикам життя населення, подіям та постатям, що визначали перебіг подій в загальноукраїнському та регіональному контекстах.

Для викладачів, наукових працівників, студентів.

Вісник включений до Переліку наукових фахових видань (категорія Б). Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020. Видання є фаховим у галузі історичних наук.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол №22 від 11 грудня 2023 р.)

Редакційна колегія:

д. іст. н., проф. Грінченко Г. Г. (відп. ред.), Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
к. іст. н., доц. Потоцький В. П. (відп. секр.), Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

к.і.н., доцент Куліков В. О., Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

д. іст. н., проф. Чорний Д. М., Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

д. іст. н., проф. Танцюра В. І., Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

д. іст. н., проф. Калініченко В. В., Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

д. іст. н., проф. Наумов С. О., Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

д. іст. н., проф. Посохова Л. Ю., Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

к. іст. н., проф. Семененко В. І., Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

к. іст. н., доц. Домановський А. М., Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

д. іст. н., проф. Греченко В. А., Харківський національний університет внутрішніх справ

д. іст. н., проф. Верстюк В. Ф., Інститут історії України НАН України (Київ)

д. іст. н., проф. Турченко Ф. Г., Запорізький національний університет (Запоріжжя)

к. іст. н., Радченко Ю. Ю., Центр досліджень міжетнічних відносин Східної Європи (Харків)

д. іст.н., доц. Венгерська В. О., Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир)

доцент Ягер М., Університет Адама Міцкевіча, Інститут Європейської культури (Польща)

д. габілітований, проф. Скруква Г., Університет Адама Міцкевича (Польща)

д. філос., ад'юнкт-професор, Нарвселіус Е. (Narvselius Eleonora), Лундський університет (Швеція)

д. габілітований Петкевич К., Університет Адама Міцкевича (Польща)

д. іст. н., проф. Кравченко В. В., Канадський інститут українських студій (Канада)

Адреса редакційної колегії: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6,

ХНУ імені В. Н. Каразіна,

кафедра українознавства, кім. 485

Тел. (057) 707-51-92

Електронна адреса: ukrstudies@karazin.ua; <http://periodicals.karazin.ua/uahistory>

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ№21576-114760 від 18.08.2015

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

ЗМІСТ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Зубко О. Є.	
Викладачі Українського вищого (високого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933): короткий екскурс відстежених і невідстежених доль.....	5
Савченко А. М.	
Микита Шаповал як лідер української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині.....	16
Сухобокова О.О.	
Роль Никифора Григорієва в організаційно-освітній діяльності Українського громадського комітету у ЧСР.....	23
Потапенко О.М.	
Родини Мірних та Хільчевських: до нових фактів біографії.....	37
Власенко В. М.	
Михайло Мухин і журнал «Нова Україна»: псевдоніми і криптоніми.....	45

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІСТОРІЯ

Грінченко В. Г.	
Згадка про Василя Каразіна на сторінках української газети «Свобода» у США.....	52
Потоцький В.П.	
Феномен релігійного диспуту як однієї з місіонерських практик (на прикладі Харківської губернії початку XX ст.).....	60
Сергієнко В. С.	
Історична політика як інструмент зміни етнокультурної ситуації в Сілезії.....	67

CONTENT HISTORY OF UKRAINE

Zubko O. Y.

Teachers of the Ukrainian Higher (High) Pedagogical Institute Named M. Draghomanova in Prague (1923–1933): a Short Tour of Traced and Untraced Fate.....5

Savchenko A.M.

Mykyta Shapoval as a leader of the Ukrainian emigration in interwar Czechoslovakia.....16

Sukhobokova O.

The role of Nykyfor Hryhoriyv in the organizational and educational activities of the Ukrainian Public Committee in the Czechoslovak Republic.....23

Potapenko O.M.

Families of mirnyh and Khilchevsk: to the new facts of the biography.....37

Vlasenko V. M.

Mykhailo Mukhyn and the journal “Nova Ukraina”: pseudonyms and cryptonyms.....45

HISTORIOGRAPHY AND INTELLECTUAL HISTORY

Grinchenko V. H.

Mention of Vasyl Karazin on the pages of the Ukrainian newspaper "Svoboda" in the USA.....52

Pototsky V. P.

The phenomenon of religious dispute as missionary activity (on the example of Kharkiv province at the beginning of the XX century).....60

Serhiienko V. S.

Historical policy as a tool for changing the ethnocultural situation in Silesia.....67

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-01>

УДК 94(477+437):378"1923/1933"

О. Є. ЗУБКО, канд. іст. наук,

старший викладач кафедри всесвітньої історії та археології

e-mail: zubkoolga5@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

Донецький національний університет ім. Василя Стуса (Вінниця)

вул. Грушевського, 2 м. Вінниця, 21050, Україна

**ВИКЛАДАЧІ УКРАЇНСЬКОГО ВИЩОГО (ВИСОКОГО) ПЕДАГОГІЧНОГО
ІНСТИТУТУ ІМ. М. ДРАГОМАНОВА В ПРАЗІ (1923–1933): КОРОТКИЙ ЕКСКУРС
ВІДСТЕЖЕНИХ І НЕВІДСТЕЖЕНИХ ДОЛЬ**

Мета статті. Аналіз повноти біографій штатного та позаштатного персоналу Українського високого (вищого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі та його дочірньої установи – Матуральних курсів.

Методологія дослідження. В дослідженні використовувались загальнонаукові та спеціальні історичні методи. Зокрема, методи аналізу, синтезу, узагальнення та класифікації.

Наукова новизна дослідження – ілюстрація життєвих шляхів емігрантів в контексті історичного аналізу. В Українському вищому (високому) педагогічному інституті ім. М. Драгоманова впродовж десяти років його діяльності працювало дев'яносто два фахівця, з яких вісімдесят були українцями. Багато з них працювало також у штаті Матуральних курсів, що були приєднані до інституту в 1923 р. З вісімдесяти українських біографій недослідженими залишаються вісімнадцять.

Висновки. В умовах сьогоденних реалій наукова розвідка вагома насамперед тим, що до історії повертається багато імен, котрі потребують детального розуміння їх статусу, а саме: героя, зачинателя чи світоча.

Ключові слова: українська еміграція, міжвоєнна Чехословаччина, Український вищий (високий) педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, штатний та позаштатний персонал.

Як цитувати: Зубко О. Є. Викладачі Українського вищого (високого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933): короткий експурс відстежених і невідстежених доль. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2023. Вип. 37. С. 5-15. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-01>

In cites: Zubko O. Y. (2023). Teachers of the Ukrainian Higher (High) Pedagogical Institute Named M. Draghomanova in Prague (1923–1933): a Short Tour of Traced and Untraced Fate. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 37, (5-15), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-01>

24 жовтня 2023 р. за сприяння Інституту східноєвропейських досліджень Карлового університету в Празі, Чеської асоціації українців, ГО «Український меморіал в Чеській Республіці», Інституту досліджень діаспори (Київ), кафедри туристичного бізнесу та краєзнавства факультету міжнародних економічних відносин і туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відбулася Міжнародна

науково-практична конференція «Україна & Чехія: горизонти взаємодії: до 100-річчя з дня заснування Української студії пластичного мистецтва та Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова в Празі» (Прага*Харків). А оскільки автор даної публікації захистила в 2010 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка з теми створення та діяльності УВП ім. М. Драгоманова в Празі кандидатську дисертацію, то, зрозуміло, що оминати такий захід було просто неможливо. На розгляд колег та фахівців було винесено доповідь про тих викладачів Драгоманівського інституту, життя яких було пов'язане із Поділлям.

Потрібно відзначити, що пошуки біографій усіх викладачів-увпівців, автор даної публікації розпочала відразу після захисту, адже в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова впродовж десяти років його діяльності працювало дев'яносто два фахівця, з яких вісімдесят були українцями. Багато з них працювало також у штаті Матуральних курсів, що були приєднані до інституту в 1923 р. Всі ці фахівці потребували належної уваги з боку дослідників, оскільки навчальна установа, як відомо, – це, в першу чергу, ЛЮДИ!

Короткий екскурс вузівського персоналу здійснено за списком Івана Івановича Мірного (1872–1937) [8] – завідувача канцелярії УВП та його найпершого літописця – в алфавітному порядку із зазначенням років праці, посади, етнографічної належності (Північна Буковина, Волинь, Східна Галичина, Наддніпрянщина, Слобожанщина, Кубань, Поділля, тощо), а також місця поховання у Чехії. При пошуку біографій використовувалися як архівна документація, періодика, так і праці українських й чеських науковців.

Артимович Агенор Васильович (1879–1935) – громадсько-політичний діяч, мовознавець, класичний філолог. Колишній державний секретар освіти й культів ЗУНР, організатор шкільництва; позаштатний працівник, професор й завідувач кафедри мовознавства Драгоманівського інституту з 1 жовтня 1925 р. по 31 червня 1933 р. Вшанований пам'ятним знаком на пам'ятці працівникам Української господарської академії в Подєбрадах, встановленому українською діаспорою в Чехії. Похований в Українському колумбарію в Подєбрадах. Родом з Північної Буковини.

Балабас Олександр (?) – позаштатний фахівець, з 19 жовтня 1928 р. по 31 червня 1933 р. – лектор кафедри географії. Кубанець [1]. На даний – момент одна із невідстежених біографій.

Барвінський Василь Олександрович (1888–1963) – композитор, піаніст, музичний критик, диригент; позаштатний «драгоманівець», професор кафедри теорії музики та композиції з 5 листопада 1929 р. по 11 лютого 1930 р. Зять відомого українського фізика та електротехніка Івана Пулюя (1870–1918). Помер у Львові. Родом із Західного Поділля, Тернопільщини.

Березовська Віра ? (?) – штатний лектор класу фортепіано з 1 жовтня 1928 р. по 1 березня 1932 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Богацька Валерія ? (?). 2 листопада 1923 р. була призначена на посаду штатного лектора біології та гігієни кафедри ботаніки, проте до викладів не приступила та в 1924 р. була звільнена зі штату УВП. З 1925 р. по 1945 р. – викладач французької мови Української реформованої гімназії в Ржевниціях (Модржанах) (1922–1945) [2]. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Вагнер В'ячеслав ? (?) – штатний лектор при кафедрі теорії музики та композиції з 1 жовтня 1924 р. по 30 вересня 1928 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Гармашів Всеволод (?) (1863–1953) – лікар-гігієніст Київського міського госпіталю, генерал медично-санітарної служби з 1897 р. по 1918 р. З 1918 р. по 1922 р. працював в лікарнях Києва, допоки не переїхав у Прагу. В еміграції – штатний професор кафедри біології та гігієни з 1 лютого 1924 р. по 30 червня 1933 р.; у 1930–1933 р. – ректор УВП ім. М. Драгоманова. З 1945 р. по 1953 р. жив та працював у Німеччині (ФРН). Помер у Німеччині. Родом з Нижнього Побужжя, Миколаївщини.

Герасименко-Вовковинський Полікарп (1900–1958) – доцент кафедри фізичної хімії, тимчасово виконуючий обов'язки завідувача цієї кафедри з 1 квітня 1925 р. по 30 червня 1933 р. Інженер-металург, спеціаліст в галузі фізичної хімії. У 1928 р. отримав стипендію

Фонду Рокфеллера і виїхав у Сполучене Королівство, де протягом 1928–1929 рр. проводив дослідження з фізичної хімії у Кінгз-коледжі Лондонського університету. Повернувшись у Чехословаччину, з 1930 р. і майже до кінця Другої світової війни працював на найбільшій чеській сталеливарні машинобудівного заводу «Шкода» в м. Пльзень, де очолював металургійний та фізико-хімічний відділи науково-дослідної лабораторії. Одночасно працював викладачем Українського Вільного Університету (УВУ) в Празі: доцент (1930–1940 рр.), надзвичайний професор (із 1941 р.) природописного відділу цього закладу, де читав курс фізичної хімії та хімічної термодинаміки. Був членом Товариства українських інженерів у Чехословаччині. Наприкінці 1938 р. став дійсним членом Українського наукового інституту в Америці (європейське відділення), який діяв в 1938–1939 рр. У 1945–1948 р. працював в УВУ в Аусбурзі (ФРН). Був одним із провідних членів Організації Українських Націоналістів (мельниківців), але згодом відійшов від політичної діяльності. Певний час очолював Товариство українських політичних в'язнів, яке діяло із січня 1946 р. в Німеччині й Австрії. У 1948 р. отримав запрошення однієї з найбільших у Сполученому Королівстві сталеливарних компаній «United Steel Companies Limited» (м. Шеффілд) і вдруге приїхав до Великої Британії, де впродовж 1948–1951 рр. працював провідним дослідником у металургійній лабораторії цієї компанії. Наприкінці квітня 1951 р. виїхав у США, де з 1952 р. працював старшим науковим співробітником (згодом – професором-дослідником) кафедри металургії дослідницького університету в Нью-Йорку «New York University»: керував дослідницькими проектами на замовлення провідних індустріальних компаній США і читав лекції для студентів [10]. Помер у США. Родом з Південно-Східного Поділля, Одещина.

Гомзин Борис Володимирович (1887–1965) – поет, прозаїк, драматург і публіцист, підполковник Армії УНР, монархіст. З 19 жовтня 1928 р. по 30 червня 1933 р. – позаштатний асистент кафедри історії української літератури. Помер у Західному Берліні. Родом з Південно-Східного Поділля, Одещина.

Гончаренко Антін (?) – з 2 червня 1923 р. по 31 грудня 1924 р. лектор кафедри гігієни. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Горбачевський Іван Якович (1854–1942) – хімік, біохімік, гігієніст і епідеміолог з 1 жовтня 1924 р. по 30 червня 1933 р. позаштатний професор кафедри хімії. Похований на Ольшанському кладовищі в Празі. Могила впорядкована та адаптована ГО «Український меморіал в Чеській Республіці» за сприяння Посольства України в ЧР у 2018 р. Оплата за могилу дійсна до 7 листопада 2028 р. Родом із Західного Поділля (на той час у складі Галичини), Тернопільщини.

Гула Федір Іванович (1890–1953) – астроном, учасник Першої світової війни, полонений з Італії, з 1 жовтня 1925 р. по 30 червня 1933 р. – доцент кафедри астрономії УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, тимчасово виконуючий обов'язки завідувача цієї кафедри. У 1935–1941 р. вчителював в м. Городенка на Івано-Франківщині. У 1944–1945 рр. перебував у концтаборі Шрассгоф, після звільнення з табору вчителював в Підгаєцькому районі Тернопільської обл. Помер у своєму селі Носів Підгаєцького району Тернопільської обл. Родом із Західного Поділля (на той час у складі Галичини), Тернопільщини.

Деркач Григорій Євдокимович (1887–1960) – колишній керівник господарського відділу канцелярії Головного отамана військ УНР; з 15 лютого 1929 р. по 30 червня 1933 р. – асистент кафедри історії України та археології, проте ще з 1 жовтня 1923 р. і до 30 червня 1933 р. – скарбник Канцелярії Драгоманівсько-го інституту, монархіст за переконаннями. З 1933 р. по 1945 р. працював у чеському науковому видавництві «Orbis». У 1945 р. через Судети перебрався до Баварії до табору біженців у Карльсфельді. По ліквідації цього табору, переїхав до іншого табору – «Орлик» у Берхтесгадені. У таборі «Орлик» спершу очолював хор при Українській Автокефальній Православній Церкві святих Апостолів Петра і Павла, а в червні 1949-го Григорія Деркача було обрано комендантом табору. Табір «Орлик» функціонував до 1951 р. У 1951-му Григорій Євдокимович переїхав до Мюнхену, де працював в Українському Вільному Університеті. А вже липні 1957-го виїхав до доньки Олени до Монреалю (Канада),

де і помер. [9]. Родом зі Східного Поділля, села Холодівки Тульчинського району Вінницької обл.

Дольницький Мирон Андрійович (1892–1968) – вояк Української Галицької армії (чотар), учасник Листопадового Зриву, географ. З 1 листопада 1923 р. по 30 червня 1933 р. – доцент кафедри географії, тимчасово виконуючий обов'язки завідувача цієї кафедри; у 1928–1930 рр. – заступник декана математично-природничого факультету. Помер у США. Родом зі Східної Галичини, Золочівщина.

Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951) – політичний діяч, дипломат, історик, публіцист. Позаштатний професор кафедри історії України та археології з 1 березня 1924 р. по 31 грудня 1926 р. Помер у Баварії (ФРН). Народився у Вільно Російська імперія (нині столиці Литви – Вільнюсі).

Дяконенко Володимир ? (1890 – ?) – штатний доцент кафедри математики з 1 листопада 1924 р. по 30 червня 1933 р. Після ліквідації УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі переїхав на Волинь. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Дяченко-Гордаш Ніна (1900–1953) – учасниця Українського Хорової Капели, штатний лектор класу вокального співу з 1 травня 1925 р. по 31 жовтня 1930 р. Прима спершу Пльзенського театру в 1930–1932 рр., а згодом Оломоуцького в 1932–1942 рр. У 1942 р. німці перейменували Оломоуцький театр в Оломоуцьку оперу і Ніна з чоловіком через скрутні матеріальні обставини погодилися працювати в театральній трупі цієї Опері до кінця Другої світової війни. Після 1945 р. родина Дяченків розлучається, однак колишня «володарка нот» залишає за собою подвійне прізвище. З 1 серпня 1946 р. по 8 серпня 1952 р. Ніна Дяченко-Гордаш рахувалася вокалісткою оперної трупи Сілезького театру в Опаві. З 1952 р. переїздить до Пряшева (Східна Словаччина) й намагається побудувати кар'єру в місцевому Українському театрі. Однак, радянські спецслужби, які уважно відстежували усіх емігрантів, пригадали її колаборацію в 1942–1945 рр. Колишнього штатного лектора УВПІ починають викидати звідусіль. Як доживала віку Ніна Дяченко-Гордаш, де саме і скільки років ще прожила – невідомо. Померла в Словаччині [3]. Родом із Східного Поділля, села Іванівська Слобідка колишнього Калинівського району, а нині Хмельницького, Вінницької області.

Ейхельман Отто Отович (1854–1943) – громадсько-політичний діяч, вчений-правознавець, з 1 жовтня 1924 р. й по 30 червня 1933 р. – позаштатний професор кафедри правознавства; завідувач цієї кафедри з 1 жовтня 1924 р. по 7 липня 1925 р. Був похований на Ольшанського кладовищі Праги, однак могила не знайдена досі. Народився у Санкт-Петербурзі, з балтських німців.

Животко Аркадій Петрович (1890–1948) – громадсько-просвітницький діяч, журналіст, редактор, видавець; штатний асистент кафедри педагогіки з 2 червня 1923 р. по 1 серпня 1925 р. Помер у Ашаффенбурзі (Німеччина) в 1948 р. Родом з Воронежчини Російської імперії.

Іваненко Євген ? (1883–1941) – математик, штатний професор кафедри математики з 2 червня 1923 р. по 30 червня 1933 р. Викладач математики Українських Матуральних курсів при УВПІ ім. М. Драгоманова та Української реальної реформованої гімназії в Ржевниціях (Модржанах). Похований на Ольшанському кладовищі в Празі. Могила впорядкована та адаптована ГО «Український меморіал в Чеській Республіці» за сприяння Посольства України в ЧР до 23 вересня 2029 р. Родом із Середньої Наддніпрянщини, Південної Чернігівщини, Ніжинщина.

Іваничук Михайло ? (?) – штатний лектор при кафедрі географії з 1 січня 1925 р. по 15 березня 1928 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Ішук-Шульгина Надія Яківна (1888–1979) – педагог, громадська діячка, математик. Позаштатний професор кафедри математики з 1 січня 1927 р. по 31 грудня 1927 р. У 1928–1942 рр. викладала у Рівненській українській гімназії. З 1945 р. – викладач філії УВУ в м. Аусбург (Німеччина). З 1950 р. переїхала до США, тут, зокрема, очолювала виховну комісію Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО). Померла у США. Родом із Середньої Наддніпрянщини, Центральної Київщини.

Кабачків Іван Максимович (1874–1962) – колишній директор Департаменту державного контролю УНР, економіст та юрист, штатний доцент кафедри економіки з 1 вересня 1923 р. по 30 червня 1933 р., тимчасово виконуючий обов'язки завідувача кафедри економіки та заступник завідувача кафедри соціології. З 1945 р – у Німеччині, а з 1949 р. – у США. Помер у США. Родом із Середньої Наддніпрянщини, Полтавщини.

Кісяків Олександр ? (?) – штатний лектор класу скрипки з 1 жовтня 1924 р. по 30 вересня 1939 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Красовська Людмила Іванівна (1904–1999) – історик, археолог, нумізмат, музеєзнавець, донька Голови Української Дипломатичної місії УНР на Кавказі Івана Гнатовича Красовського (1880–1955), студентка УВПІ ім. М. Драгоманова в 1925–1929 рр., позаштатний асистент кафедри історії мистецтв з 28 червня 1930 р. по 31 грудня 1931 р. Працювала в Словацькому музеї й паралельно викладала в Братиславському університеті. Померла у Братиславі (Словаччина). [6]. Білоруска.

Крицький Павло Митрофанович (1868–1945) – полковник Армії УНР, штатний асистент-лаборант при кафедрі фізики з 1 листопада 1925 р. по 30 червня 1933 р. Похований на Ольшанському кладовищі Праги в могилі родини Сірополків. Офіційні умови догляду та оплата за цієї могилою згідно чеського законодавства офіційно закінчилися в 2016 р. Походив родом із Середньої Наддніпрянщини, Південної Чернігівщини.

Кушнір Володимир ? (1881–1933) – публіцист і видавець, штатний доцент кафедри всесвітньої історії, лектор німецької мови з 2 червня 1923 р. по 30 червня 1933 р. Похований на Ольшанському кладовищі Праги, проте могила не знайдена. Родом зі Східної Галичини.

Левитський Дмитро ? (?) – штатний лектор класу вокального співу з 18 липня 1927 р. по 30 червня 1933 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Ліндфорс Любов Олександрівна (1873–1935) – колишня земська лікарка в Городні, а з 2 червня 1924 р. по 30 червня 1935 р. – штатний лектор класу вокального співу. Похована на Ольшанському кладовищі Праги в сімейній могилі родини Русових-Ліндфорсів. Могила впорядкована, адаптована та оплочена ГО «Український меморіал в Чеській Республіці» за сприяння Посольства України в ЧР до 6 грудня 2027 р. Вочевидь, народжена в родинному маєтку Опішня на Чернігівщині (Середня Наддніпрянщина).

Літов Степан ? (?) – колишній лікар 24-ї лікарської дільниці Південно-Західної залізниці у 1920 р., з 1921 р. районний лікар на Проскурівщині (Хмельниччина), вочевидь, вийшов за кордон з військами армії УНР; штатний асистент кафедри біології з 15 серпня 1923 р. по 30 вересня 1926 р., член Спілки українських лікарів ЧСР (1922–1940), поцінувач театру. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Лиско Зиновій ? (1895–1969) – музикознавець, фольклорист, композитор. З 1 листопада 1925 р. та по 31 грудня 1929 р. – штатний лектор кафедри теорії музики й композиції. У 1930-х за одними даними працював у Харківському Музично-драматичному інституті, а за іншими – у Стрийському філіалі Вищого музичного інституту. У 1944 р. емігрував до Німеччини. В таборі «ді-пі» Мітенвальду інспектував українське музичне мистецтво. З 1960 р. у США. До 1969 р. очолював Український музичний інститут. Помер у США. Родом із Східної Галичини, Львівщина.

Лорченко Микола Іванович (1865 (1875) –1953) – підполковник Армії УНР, професор математики в Українській Господарській академії та професор й завідувач кафедри математики УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі з 1 січня 1924 р. по 30 червня 1933 р. Похований на Ольшанському кладовищі Праги, могила, на жаль, не впорядкована, але за неї внесені кошти до 1 січня 2025 р.

Мазуренко-Боголюбова Галина Сергіївна (1901–2000) – письменниця та художниця, представниця «Празької поетичної школи», позаштатний асистент кафедри західноєвропейської літератури з 28 червня 1930 р. по 31 грудня 1931 р. Померла в Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії. Народилася в Санкт-Петербурзі.

Майстренко Іван ? (?) – позаштатний лектор кафедри хімії з 15 серпня 1923 р. по 30 червня 1933 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Малик Євген ? (1890–1961) – штатний лектор кафедри зоології з 15 квітня 1925 р. по 30 червня 1933 р. За даними ГО «Український меморіал в Чеській Республіці» похований в Модржанах, але могила не знайдена. Вочевидь, наддніпрянець.

Маршинський Аполінарій Сератонович (1865–1929) – фінансист, штатний лектор українознавства з 1 березня 1925 р. по 30 липня 1929 р. Похований на Ольшанському кладовищі Праги в спільній могилі родин Буркацьких, Маршинських та Шешків. За даними ГО «Український меморіал в Чеській Республіці» могила перебуває в доброму стані, однак за неї не внесені кошти. Родом з Нижньої Наддніпрянщини, Херсонщини.

Миколаєнко Леонід Іванович (1899–1924) – позаштатний асистент кафедри філософії з 10 лютого 1931 р. по 30 червня 1933 р. Помер у ЧСР. Могили не знайдено. Родом з Середньої Наддніпрянщини, Полтавщини.

Мірний Іван Іванович (1872–1937) – колишній голова канцелярії Міністерства закордонних справ УНР, директор Канцелярії УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі упродовж всіх десяти років роботи інституту. Родом із Слобожанщини, Харківщина. І хоча Іван Іванович помер у Празі, однак могила його не знайдена.

Наріжний Симон Петрович (1898–1983) – бібліограф, історик, штатний лектор кафедри всесвітньої історії з 19 листопада 1927 р. по 30 червня 1933 р. Помер у Австралійському Союзі. Родом з Середньої Наддніпрянщини, Полтавщини.

Нижанківський Нестор Остапович (1893–1940) – композитор, піаніст, музичний критик. З 1 жовтня 1923 р. по 30 червня 1933 р. виконуючий обов'язки доцента і тимчасово керуючого кафедри теорії музики і композиції. Помер у Польщі. Родом із Західного Поділля, Тернопільщини.

Огородник Яків Андрійович (1894–1930) – позаштатний асистент кафедри історії України з 11 лютого 1930 р. по 30 жовтня 1930 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Омельченко Григорій ? (1884–після 1945) – колишній активний діяч Кубанської Народної Республіки, штатний доцент кафедри історії слов'ян, письменник і видавець. 24 травня 1945 р. заарештований СМЕРШем за місцем проживання у Празі (вулиця Пштрессова, будинок 6). При арешті Омельченка були вилучені його особистий архів і наукові праці. Помер у Сибіру (точне місце не відоме), бо був вивезений до СРСР та засуджений до виправних робіт у концтаборах. Родом з Кубанщини.

Орлов Олександр ? (1899–1948) – геолог, штатний доцент кафедри геології та тимчасово виконуючий обов'язки завідувача кафедри геології з 1 лютого 1926 р. по 30 червня 1933 р. Працював в Чеському геологічному інституті. Похований на Ольшанському кладовищі Праги, але за даними ГО «Український меморіал в Чеській Республіці» могила не знайдена. На сайті «Українського меморіалу» (http://www.ukrmemorial.eu/czechia/praha/olsany/orlov_oleksandr/) помилково вказаний рік смерті 1960-й. Родом з Холмщини.

Пасічник Дмитро ? (?) – штатний лектор кафедри ботаніки з 1 квітня 1927 р. по 30 червня 1933 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Петрів Всеволод Миколайович (1883–1948) – генерал-хорунжий Армії УНР, штатний лектор фізичного виховання кафедри гігієни з 1 листопада 1923 р. по 30 червня 1933 р. Помер у 1948 р. в м. Аусбург (Бізонія). Родом із Середньої Наддніпрянщини, Київщини.

Процакевич Мирон ? (?) – штатний лектор кафедри ботаніки з 1 жовтня 1924 р. по 31 березня 1927 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Равич Дмитро ? (1900–1942) – інженер, музиколог, голова Української Академічної громади, переїхав до Відня в 1934 р. Позаштатний асистент кафедри історії музики з 28 червня 1930 р. по 1 січня 1933 р. Помер у Відні (Австрія) в 1942 р. Інформація про місце народження – відсутня.

Рейтлінгер Микола ? (?) – штатний лектор англійської мови з 1 жовтня 1923 р. по 31 серпня 1925 р. З архівної документації відомо, що був знайомий з Михайлом Івановичем Туган-Барановським (1865–1919) – ученим-економістом, а в Українській академії наук

працював у «Комітеті по вивченню соціальних питань і соціальних рухів». В еміграції з 1920 р. Спершу в Польщі, де, завдяки знанню англійської мови, був перекладачем Червоного Хреста й перекладачем Американської школи місії методистів у Варшаві. У ЧСР з 1923 р. Вийшов з Праги до США в 1925 р. [11, ф. 3972, оп. 1, спр. 278, арк. 2]. Інформація про місце народження – не зазначена в особовій справі, вочевидь, з метою безпеки.

Ріпецький Степан Теодорович (1894–1986) – адвокат, чотар Легіону Українських січових стрільців, з 1 серпня 1923 р. по 30 вересня 1926 р., штатний лектор кафедри соціології. Помер у США. Родом зі Східної Галичини, Самбірщина.

Рудницький Степан Львович (1877–1937) – географ, картограф, етнограф, позаштатний професор кафедри географії з 1 жовтня 1923 р. по 30 вересня 1926 р. Реємігрант з 1926 р. Заарештований органами НКВС у 1933 р. 3 листопада 1937 р. розстріляний у числі так званого «соловецького етапу». Місце розстрілу – урочище Сандармох, за півтора десятка кілометрів від робітничого селища Медвежа Гора. Родом з Перемильщини.

Русов Юрій Олександрович (1895–1961) – біолог, іхтіолог, син Софії Русової, позаштатний доцент та тимчасово керуючий кафедрою зоології з 1 жовтня 1924 р. по 30 вересня 1929 р. Монархіст за переконанням. З 1941 р. по 1947 р. проживав у Німеччині, Франції, Великобританії, США. З 1948 р. у Канаді, де і прожив до кінця свого життя. Народжений у Харкові у в'язниці, Слобожанщина.

Русова Софія Федорівна (1856–1940) – відомий педагог й громадсько-політичний діяч, професор (honoris causa) УВП ім. М. Драгоманова, штатний професор й завідувач кафедри педагогіки з 1 липня 1923 р. по 30 червня 1933 р. Померла у Празі в 1940 р. Похована на Ольшанському кладовищі Праги в родинній могилі Русових та Ліндфорсів. Ця могила впорядкована, адаптована та оплачена ГО «Український меморіал в ЧР» за сприяння Посольства України ЧР до 6 грудня 2027 р.

Риндик Степан Титович (1887–1972) – письменник, інженер-механік, термінограф, штатний доцент й тимчасово керуючий двох кафедр: теоретичної механіки та теоретичної фізики з 1 жовтня 1924 р. до 30 червня 1933 р. Помер у США. Родом зі Східного Поділля.

Савицький Петро Іванович (1893–1983) – фахівець-геолог, випускник Вінницького Вчительського інституту, за кордон вийшов з Кам'янця-Подільського разом із військами армії УНР. Перебував нетривало в Каліському таборі. З січня 1923 р. – у ЧСР. Штатний доцент кафедри біології та мінералогії з 2 червня 1923 р. по 30 червня 1933 р. У 1930-х у Польщі. Саме тут, у Польщі, йому вдається потрапити на очі емісарам відомого концерну «De Beers». У 1940-х розробляє родовища технічних діамантів у Конго, Бразилії та ПАР. З 1945 р. перебирається до Німеччини (ФРН). Ректор Українського Господарсько-Технологічного інституту (правонаступника Господарської академії) в 1953–1963 рр. Помер у Мюнхені у 1983 р. Родом із села Біла Гальжбіївської селищної ради Могилів-Подільського району Вінницької області, Східного Поділля.

Сімович Василь Іванович (1880–1944) – мовознавець та філолог, професор, завідувач кафедри української мови з 1 жовтня 1923 р. по 30 червня 1933 р. З 1925 р. – проректор УВП ім. М. Драгоманова в Празі. Похований у Львові. Родом із Західного Поділля, Тернопільщини.

Сірополко Степан Онисимович (1872–1959) – педагог і бібліограф, громадсько-політичний діяч. Позаштатний професор кафедри педагогіки, лектор школознавства й позашкільної освіти з 1 листопада 1925 р. по 30 червня 1933 р. Помер у Празі, похований на Ольшанському кладовищі. За даними ГО «Український меморіал в ЧР» могила не оплачена. Родом із Середньої Наддніпрянщини, Південної Київщини, Прилуччини.

Січинський Володимир Юхимович (1894–1962) – архітектор, графік, мистецтвознавець, штатний доцент й тимчасово керуючий кафедри мистецтвознавства з 1 жовтня 1923 р. по 30 червня 1933 р. Родом зі Східного Поділля, м. Кам'янець-Подільський.

Славінський Максим Антонович (1868–1945) – громадсько-політичний діяч, поет, перекладач, публіцист. Штатний професор та завідувач кафедри історії західноєвропейської літератури з 1 грудня 1926 р. по 30 червня 1933 р. Похований на Ольшанському кладовищі Праги в спільній могилі Бирдіних і Славінських. Могила впорядкована, адаптована і оплачена ГО «Український меморіал в

Чеській Республіці» за сприяння Посольства України в ЧР до 28 серпня 2028 р. Родом з Середньої Наддніпрянщини, Центральної Київщини, Таращанщини.

Слюсаренко Федір Павлович (1856–1958) – історик античності, штатний доцент кафедри історії слов'ян з 1 грудня 1924 р. по 30 червня 1933 р. Помер у Празі, похований на Ольшанському кладовищі. За даними ГО «Український меморіал в ЧР» могила не знайдена¹. Родом з Середньої Наддніпрянщини, Південної Київщини, м. Черкаси.

Старков Арсен Вікторович (1874–1927) – анатом, хірург, штатний професор, завідувач кафедри біології з 15 серпня 1923 р. по 31 жовтня 1925 р. Помер у Відні. Росіянин.

Ставинський Борис ? (?) – позаштатний асистент кафедри історії України та археології з 1 лютого 1930 р. по 30 червня 1933 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Сумневич Федір Олександрович (1885–після 1929) – член Рівненської Просвіти, кооператор, голова Української Селянської спілки в Празі, організатор популярних серед емігрантів Автотракторних курсів (курсів по підготовці водіїв – О. З) (1925–1928), штатний асистент кафедри економіки та правознавства з 1 серпня 1926 р. по 31 жовтня 1929 р. Родом із Східного Поділля, селища міського типу Мурованих Курилівців Вінницької області [4].

Теняно Петро Володимирович (1884–1957) – поет й педагог, позаштатний асистент кафедри економіки та правознавства з 5 листопада 1929 р. по 30 червня 1933 р. Помер у Канаді. Родом із Середньої Наддніпрянщини, Полтавщини.

Терлецький Маркіян Антонович (1885–1963) – педагог, громадський діяч, штатний професор кафедри стародавньої історії з 1 серпня 1923 р. по 30 вересня 1926 р. Помер у США. Родом зі Східної Галичини.

Тимченко Микола Олексійович (1882–1956) – закінчив Університет святого Володимира в 1910 р., працював в Білоцерківській чоловічій гімназії до 1917 р. Згодом переїхав працювати до Вінницького вчительського інституту. У 1918 р. повернувся до Білої Церкви. Працює в Білоцерківській «Просвіті» та Міській управі. У вересні 1919 р. на залізничну станцію Біла Церква прибуло два бронепоезди: білогвардійський та директоріанський. Тимченко взяв на себе місію миротворця. Наслідки – не забарилися. Він змушений був тікати до Кам'янця-Подільського, а його дружина була побита деніківцями у власному будинку. Весною 1920 р. виїздить на Самбірщину й працює в одній із тамтешніх гімназій. А звідти вже в 1922 р. виїздить до Праги. В УВПІ Микола Олексійович – штатний професор кафедри класичних мов й завідувач цієї кафедри з 1 серпня 1923 р. по 30 червня 1933 р. З 1933 р. по 1938 р. Тимченко – агент з продажу книг чеської фірми «Рябец Роден». У 1938–1939 рр. вчителює на Рахівщині (Закарпаття). Після окупації Закарпаття Угорщиною повертається до Праги. До 1942 р. залишається агентом з продажу книг тієї ж чеської фірми. З жовтня 1942 р. по червень 1943 р. – в'язень концтабору у Презені, за 100 км від Праги. До 1945 р. перебивався випадковими заробітками. Арешт Тимченка стався 5 липня 1945 р. через його безглуздість. Він втратив сенс життя, все більше сумував за померлою першою дружиною, (в ЧСР із 1924 р. жив з чешкою Марією Фукаловою), тому просто гуляв вулицями. До усього при арешті в його кишенях було знайдено досить велику суму грошей – 1950 чехословацьких крон. Після арешту Тимченко був вивезений до Лук'янівської в'язниці разом з Миколою Росіневичем, чоловіком Платоніди Щуровської, котрий був викрадений СМЕРШем ще 21 травня 1945 р. В грудні 1945 р. «подолянина-увпіста» було засуджено на десять років виправних робіт. Через вади серця він скерувався судом на «легкі роботи». Про місце смерті й місце поховання, на жаль, нічого невідомо. 1 липня 1997 р. за відсутністю складу злочину його було реабілітовано. За довідкою про реабілітацію Тимченка до цього часу так і ніхто не звернувся [5].

Феденко Панас Васильович (1893–1981) – політичний діяч, історик, публіцист. Штатний доцент, тимчасово керуючий кафедри історії України та археології з 1 жовтня 1925 р. по 30 червня 1933 р. Помер у Мюнхені. Родом із Запоріжжя, Криворіжчини.

Чередієв Володимир ? (1885–1961) – агроном, позаштатний професор кафедри ботаніки, завідувач цієї кафедри з 1 квітня 1927 р. по 30 червня 1933 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

¹ Детальніше за посиланням: http://www.ukrmemorial.eu/czechia/praha/olsany/sljusarenko_fedir_pavlovyc/

Чижевський Дмитро Іванович (1894–1977) – філософ, культуролог-славіст, штатний професор кафедри філософії з 15 березня 1924 р. по 31 травня 1932 р. помер у Німеччині. Родом із Середньої Наддніпрянщини, Південної Київщини, м. Олександрії (Кіровоградщина).

Чикаленко Лев Євгенович (1888–1965) – археолог й громадсько-політичний діяч, штатний лектор кафедри історії України та археології з 1 жовтня 1925 р. по 30 вересня 1926 р. Помер у США. Родом з Нижньої Наддніпрянщини, Запоріжчини, с. Перешори на Херсонщині.

Швець Федір Петрович (1882–1940) – громадсько-політичний діяч, геолог, позаштатний професор кафедри геології та завідувач цієї кафедри з 1 лютого 1924 р. по 31 січня 1929 р. Похований на Ольшанському кладовищі Праги. Могила впорядкована, адаптована і оплачена ГО «Український меморіал в ЧР» за сприяння Посольства України в ЧР» до 6 грудня 2027 р. Родом із Середньої Наддніпрянщини, Черкащини, с. Жаботин.

Шелухін Сергій Павлович (1864–1938) – юрист, історик, дипломат, позаштатний професор правознавства з 1 січня 1924 р. по 1 березня 1925 р. Помер у Празі. Похований на Ольшанському кладовищі. За даними ГО «Український меморіал в ЧР» могила не знайдена² Родом із Середньої Наддніпрянщини, Полтавщини.

Шлендик Іван ? (?–1946) – науковець, громадський діяч в Харбіні (КНР). Штатний лектор при кафедрі фізичної хімії з 1 жовтня 1928 р. по 30 червня 1930 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Шульгин Олександр Якович (1889–1960) – політичний, громадський, культурний діяч, позаштатний професор кафедри всесвітньої історії, середніх і нових віків з 1 жовтня 1924 р. до 1 березня 1929 р. Родом із Середньої Наддніпрянщини, Полтавщини.

Щербаківський Вадим Михайлович (1876–1957) – історик, археолог, позаштатний професор кафедри історії України та археології з 1 грудня 1926 р. по 30 червня 1933 р. Родом із Середньої Наддніпрянщини, Київщини.

Щуровська Платоніда Іванівна (1893–1973) – диригент, музикознавець, штатний виконував обов'язків доцента кафедри класичного диригентства з 15 серпня 1923 р. по 30 червня 1933 р. Родом із середньої Наддніпрянщини, Південної Київщини, Черкащини.

Якименко Федір Степанович (1876–1945) – композитор, піаніст, педагог, штатний професор кафедри теорії музики й композиції з 1 травня 1924 р. по 31 березня 1926 р. Родом із Слобожанщини, Харківщини.

Ярема Яким Якимович (1884–1964) – філософ, психолог, штатний професор кафедри психології, тимчасово виконуючий обов'язки завідувача цієї кафедри з 1 серпня 1923 р. по 31 жовтня 1930 р. Родом із Східної Галичини.

Ясінчук Ілля ? (?) – штатний асистент кафедри біології з 1 жовтня 1927 р. по 30 вересня 1931 р. На даний момент – одна із невідстежених біографій.

Приєднані до УВГП ім. М. Драгоманова в Празі Матуральні курси, створені з метою допомоги здобуття повної середньої освіти, з 1924 р. мали два відділи: гуманітарний та реальний. Викладачами Матуральних курсів були: Василь Сімович, за яким було закріплено викладання української мови, Трохим Пасічник (1893–1964), за яким закріплювався курс «українське письменство» (українська література), Микола Тимченко, що викладав латинську мову, Валерія Богацька, яка викладала французьку мову, Володимир Кушнір, що викладав німецьку мову. Алгебра, геометрія, тригонометрія та аналітична геометрія закріплювались за професором Євгеном Іваненком. Фізику викладав Валерій Ковальський, хімію – Іван Майстренко, географію – Маркіян Терлецький, малювання – Іван Паливода. Чеська мова, філософська пропедевтика, креслення та нарисна геометрія були вакантними. На сьогоднішній день відсутня інформація про Івана Паливоду та Валерія Ковальського.

Отже, більшість викладачів-українців зі штатного й позаштатного персоналу Драгоманівського інституту у полі зору українських і чеських дослідників. Проте лишаються вісімнадцять таких, про яких й досі мало що відомо. Та пошуки тривають.

² Детальніше за посиланням: http://www.ukrmemorial.eu/czechia/praha/olsany/seluchin_serhij_pavlovyc/

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаної літератури

1. Готкова Ю. С. Діяльність кубанських організацій в Чехо-Словаччині у 1920–1930-ті рр. URL: http://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/40/25.pdf (дата звернення: 14.10.2019).
2. Звідомлення Української приватної реформованої реальної гімназії за рік 1936–1937. Видавництво «Українська приватна реальна реформована гімназія при Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі. Ржевниці, 1937. 17 с.
3. Зубко О. Є. *Літинчанка Ніна Дяченко(ва)-Гордаш – прима вокалу та володарка нот. Від виходу за кордон (1919 р.) до сцени Словацької опери (1960-ті). Еміграційні спогади*. Усна історія: теорія, метод, джерело: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24–26 жовт. 2018 р., м. Вінниця / Департамент інформ. діяльності та комунікацій з громадськістю Вінниц. облдержадмін., Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, ГО «Асоц. б-к Вінниччини». Вінниця, 2018. С. 132–136.
4. Зубко О. Є. Волинь в подільському серці: Федір Олександрович Сумневич (1885–після 1929). URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/91/54> (дата звернення: 12.12.2018).
5. Зубко О. Є. «Подольнин-увпіст» – Микола Олексійович Тимченко (1885–1956). URL: file:///C:/Users/o.zubko/Downloads/Nzvdpu_ist_2018_26_25.pdf (дата звернення: 22.03.2020).
6. Матяш І. Б. «Це не роман, але історичний документ, який, може, допоможе зрозуміти цю добу великих змін» (Зі спогадів Людмили Красковської про батька). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130813/14-Matiash.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.02.2019).
8. Мірний І. Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі (Історія Інституту). Прага: УВП ім. М. Драгоманова. 1934. С. 141–142.
9. Панченко О. Про д-ра Григорія Деркача, його доньку Олену, зятя Богдана Маціва, внучку Христину та їх патріотичну родину на тлі подій української історії. URL: <https://maidan.org.ua/2023/07/pro-d-ra-hryhoriia-derkacha-yoho-donku-olenu-ziatia-bohdana-matsiva-vnuchku-khrystynu-ta-ikhniu-patriotychnu-rodynu-na-tli-podiy-ukrainskoi-istorii/> (дата звернення: 11.07.2023).
10. Українці в Сполученому Королівстві. Герасименко-Вовковинський Полікарп. URL: <https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/herasymenko-u.htm> (дата звернення: 16.09.2021).
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України м. Київ.

О. Ye. ZUBKO (PhD History)

Senior Lecturer of the Department of World History and Archaeology
 e-mail: zubkoolga5@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>
Donetsk National University named after V. Stusa (Vinnytsia)
 St. 2 Hrushevsky, Vinnytsia, 21050, Ukraine

**TEACHERS OF THE UKRAINIAN HIGHER (HIGH) PEDAGOGICAL INSTITUTE
 NAMED M. DRAGHOMANOVA IN PRAGUE (1923–1933): A SHORT TOUR OF TRACED
 AND UNTRACTED FATE**

The purpose of the article. Analysis of the completeness of biographies of full-time and part-time staff of the Ukrainian Higher (Higher) Pedagogical Institute named after M. Dragomanov in Prague and its subsidiary institution – Matriculation courses.

Research methodology. The research used general scientific and special historical methods. In particular, methods of analysis, synthesis, generalization and classification.

The scientific novelty of the study is an illustration of the life paths of emigrants in the context of historical analysis. In the Ukrainian Higher (Higher) Pedagogical Institute named after M. Drahomanov during the ten years of its activity, M. Drahomanov employed ninety-two specialists, eighty of whom were Ukrainians. Many of them also worked in the staff of the Maturation courses, which were attached to the institute in 1923. Out of eighty Ukrainian biographies, eighteen remain unresearched.

Conclusions. In the conditions of today's realities, scientific research is important, first of all, because many names return to history, which require a detailed understanding of their status, namely: a hero, a pioneer or a luminary.

Key words: Ukrainian emigration, interwar Czechoslovakczyna, Ukrainian Higher (Higher) Pedagogical Institute named after M. Drahomanova, full-time and part-time staff.

References

1. Hotkova Yu. S. The activity of Kuban organizations in Czechoslovakia in the 1920s and 1930s. URL: http://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/40/25.pdf (access date: 14.10.2019). (in Ukrainian).
2. Announcement of the Ukrainian private reformed real gymnasium for the year 1936-1937. Publishing house «Ukrainian private real reformed gymnasium at the Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after M. Drahomanov in Prague». Rzhevnytsia, 1937. 17 p. (in Ukrainian).
3. Zubko O. Ye. *Litynchanka Nina Dyachenko(va) Gordash is a prima of vocals and master of notes. From going abroad (1919) to the stage of the Slovak Opera (1960s). Emigration memories.* Oral history: theory, method, source: materials VI International. science and practice conf. October 24–26 2018, Vinnytsia / Department of Information. activities and communications with the Vinnytsia public. Regional State Administration, Management of culture and arts in Vinnytsia. Regional State Administration, Vinnytsia. OUNB named after K. A. Timiryazeva, NGO «Assoc. b-k of Vinnytsia». Vinnytsia, 2018. P. 132–136. (in Ukrainian).
4. Zubko O. Ye. Volyn in the heart of Podilsk: Fedir Oleksandrovich Sumnevich (1885–after 1929). URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/91/54> (access date: 12.12.2018). (in Ukrainian).
5. Zubko O. Ye. «The Podolian Uvpist» – Mykola Oleksiiovych Tymchenko (1885–1956). URL: file:///C:/Users/o.zubko/Downloads/Nzvdpu_ist_2018_26_25.pdf (access date: 03/22/2020). (in Ukrainian).
6. Matyash I. B. «This is not a novel, but a historical document that may help to understand this era of great changes» (From Ludmila Kraskovska's memories of her father). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130813/14-Matiash.pdf?sequence=1> (access date: 02/21/2019). (in Ukrainian).
8. Mirny I. Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after M. Drahomanov in Prague (History of the Institute). Prague: UVPI named after M. Drahomanova. 1934. P. 141–142. (in Ukrainian).
9. Panchenko O. About Dr. Hryhoriy Derkach, his daughter Olena, son-in-law Bohdan Matsiv, granddaughter Khrystyna and their patriotic family against the backdrop of Ukrainian history. URL: <https://maidan.org.ua/2023/07/pro-d-ra-hryhoriia-derkacha-yoho-donku-olenu-ziatia-bohdana-matsiva-vnuchku-khrystynu-ta-ikhniu-patriotychnu-rodynu-na-tli-podiy-ukrainskoi-istorii/> (access date: 11.07.2023). (in Ukrainian).
10. Ukrainians in the United Kingdom. Gerasimenko Vovkovynsky Polykarp. URL: <https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/herasymenko-u.htm> (access date: 16.09.2021). (in Ukrainian).
11. Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine, Kyiv. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-02>
УДК94(477+437)"1920/1932"

А. М. САВЧЕНКО, директорка Приватного підприємства
«Експерсії та подорожі «Київські фрески»
e-mail: angela.savchenko@gmail.com
м.Київ, 02093, Україна

МИКИТА ШАПОВАЛ ЯК ЛІДЕР УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧИНІ

Мета статті. На основі історичних джерел і архівних матеріалів висвітлити діяльність Микити Шаповала як лідера української еміграції у Чехословаччині у період 1921-1932 рр., проаналізувати його роль і значення у заснуванні й розвитку українських освітніх, наукових, культурних інституцій в ЧСР.

Методологія дослідження. Використано методи аналізу й синтезу, причинно-наслідкових зв'язків, застосовано принципи об'єктивності.

Наукова новизна. На прикладі постаті Микити Шаповала вперше піднімається проблематика ролі особистості, лідерства в організації повноціної життєдіяльності української громади на еміграції, забезпечення її базових потреб освітніх, культурних, побутових, розвитку спорту і медичних послуг, питання політичної єдності й згуртованості в українській спільноті в умовах вимушеного переселення до Чехословаччини.

Висновки. Під час міжвоєнної доби українська еміграція у Чехословаччині змогла зберегти і реалізувати себе як потужний національний осередок із українськими освітніми, науковими, культурними інституціями й установами, зберегти власну національну ідентичність, розвиватися самостійно, а також здійснити свій внесок у розвиток міст і містечок Чехословаччини, що стали місцем її компактної осілости. Такий високий результат великою мірою є особистою заслугою Микити Шаповала й створеного за його почином Українського Громадського Комітету.

Ключові слова. Микита Шаповал, українська еміграція, Український Громадський Комітет, Чехословаччина, українська соціологія.

Як цитувати: Савченко А. М. Микита Шаповал як лідер української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2023. Вип. 37. С. 16-22, DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-02>

In cites: Savchenko A.M. (2023) Mykyta Shapoval as a leader of the Ukrainian emigration in interwar Czechoslovakia. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences», Issue 37, (16-22), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-02>*

Сучасні бізнес-школи, громадські інституції все більше звертають увагу на тему лідерства. Радянський наратив колективних успіхів поволі відходить у минуле, поступаючись новітнім концепціям значення лідера і ролі особистості в історії.

Певною мірою символічно, що артикуляція ролі лідера співпала з поверненням в український простір загубленої історії української політичної еміграції, зокрема у

Чехословаччині. Численну політичну еміграцію, що знайшла прихисток у міжвоєнній ЧСР Масарика можемо охарактеризувати як ту, що відбулася, зберегла свою національну ідентичність, створивши всі необхідні умови для самореалізації. Відбулася, перш за все, завдяки лідерській ролі Микити Шаповала, його візії формування майбутньої України. Не варто нівелювати заслуги й применшувати роль людини, чиє ім'я супроводжується різного роду кліше. Спробуємо спростувати усталені оцінки, звернувшись до першоджерел й існуючої літератури.

Новизна дослідження полягає у висвітленні проблематики ролі лідера в організації повноцінної життєдіяльності української громади на еміграції, забезпечення її базових потреб освітніх, культурних, побутових, розвитку спорту і медичних послуг, питання політичної єдності й згуртованості в українській спільноті в умовах вимушеного переселення до Чехословаччини. За основу взято матеріали фонду 3563 ЦДАВО, частина з яких, зокрема численні варіанти спогадів Микити Шаповала, листування, біографія увійшли до найновішого видання «Микита Шаповал. Схема життєпису. Біографія. Листи» [4], щоденник Микити Шаповала [5], спогади сучасників - відомої громадської діячки і педагога Софії Русової [2], історика Івана Лисяка-Рудницького [1]. Тема української еміграції, попри збережені чисельні архівні матеріали, мало досліджена і практично не відома українському суспільству. Проте потребує вивчення і активної популяризації.

Микита Шаповал народився 8 червня 1882 року на Бахмутщині, тодішнього Катеринославського повіту, в с.Сріблянка (Серебрянка, як зазначено на всіх існуючих мапах). За соціальним станом родини легко відстежити реформи Російської імперії і їх наслідки. Діди по обох гілках – солдати, які після скасування кріпацтва залишилися з хатами, проте без землі.

Тому батькові вже випало ходити у «батраках» (наймитувати) по різних заробітках аж доки не перейде на постійну роботу в шахти. Мати, як практично всі жінки того часу, займалася хатнім господарством і вихованням десятих дітей. Попри неграмотність, матір добре пам'ятала і повсякчас нагадувала кривдникам, що коріння її роду по матері – з дворян, а її батько після солдатської служби працював лісником, а ще - був довіреною особою сріблянців у багатьох громадських справах. Очевидно, саме від матері, не зважаючи на непрості стосунки між ними, Микита й успадкував непростий характер і загострене почуття справедливості. Через багато років, коли Микита опиниться під слідством у цитаделі Варшавського гарнізону, до нього на побачення приїздила матір. Попри те, що синові загрожувала смертна кара за революційну агітацію, матір всіляко п'ятримувала його і заохочувала в боротьбі за правду стояти до кінця.

На очах малого Микити відбуваються значні соціальні й економічні зміни: селяни і воєнні поселяни на Бахмутщині й Луганщині стають шахтарями. Суспільний стрибок із традиційного суспільства в модерне.

Микиті Шаповалу випало бути і свідком, і представником цієї нової доби. Доби, у якій поруч із конями, що ще крутять барабан і піднімають породу на поверхню, з'являються повітряна і наземні залізниці, телефон, електрика. Одночасно запускається соціальний ліфт завдяки появі земських шкіл. Діти, незалежно від походження і матеріального становища родин, отримують можливість безкоштовного навчання у земських школах, щоправда, «общенародним язиком». Спрага знань, фанатична любов до читання, потужне бажання вчитися, аби мати «нормальне» життя, дали свої плоди. Після закінчення Петрово-Мар'їнської народної школи Микита Шаповал продовжив навчання у 2-класному міністерському училищі в Комишуватій, а далі - в школі лісових кондукторів у Кременній. Одержавши фах лісового кондуктора, виходить із «податного сословия». Успіхи у навчанні одного зі старших синів змінюють ставлення односельців до родини Шаповалів і переконують матір, яка раніше двічі спалювала синові книжки, у перевагах освіти для дітей.

Диплом фахівця лісової справи сприяв відкриттю небаченої донині України (призначення на Прилуччину), великих міст, новим знайомствам і формуванню україноцентричного світогляду. Працюючи у лісництвах Харківщини, Микита знайомиться з Олександром Макаренком, через якого «зголосився в РУП» [4, с. 59]. Так починається активна

революційна діяльність - читання і розповсюдження літератури, агітація, те, за що можна було поплатитися не лише свободою, але й життям.

Напередодні російсько-японської війни молодого лісівника призивають до віська. Проте з початком війни Микита Шаповал таки знаходить можливість уникнути участі у війні, адже ганебно українському революціонерові воювати на боці свого гнобителя. Він витримує іспити до Чугуївської військової школи.

Лісовий кондуктор отримує військове звання підпоручика. Армія лише сприяє розширенню революційних зв'язків і гартуванню політичних поглядів. Соціал-революціонер. На цих позиціях стоятиме до кінця життя. Важливо зазначити, ніколи не ототожнював себе із більшовиками і відкидав будь-яку співпрацю з ними. Він «з пролетарів» і фанат української революції.

Кар'єра підпоручика доволі коротка. Арешт через звинувачення у революційній діяльності. Майже пів року в ув'язненні у Х павільйоні Варшавської цитаделі, де надивився всього і був готовий принести високу жертву. «Увесь час в цитаделі я жив в стані напруженого революційного екстазу, бажання вмерти як «великий революціонер» або вийти на волю, щоб зробити українську революцію» [4, с. 68]. З цитаделі вийшов вільним, завдяки адвокатам від ППС. Звільнений з війська як неблагонадійний. Повернення в Україну. Одруження. Новий етап життя, на якому він шліфується як висококваліфікований лісівник (стає управляючим лісовими маєтками М.Терещенка), пробує себе як письменник і засновник модерного часопису української літератури «Українська хата», продовжує займатися революційною справою, розширюючи партійну мережу.

Коли ж гряне грім революції у Петрограді, щиро пошкодує, що революція не є українською. Проте залишає працю в Терещенка і віддається громадській і політичній діяльності в Україні. «Через кілька днів як представник української громади виїзду до Києва – в Центральну Раду і покидаю свої лісові посади... Революція для мене була літургією. По приїзді в Київ приймаю присягу (внутрішню) примиритися з усіма, на кого нападав, служити одному – єдності» [4, с. 74].

Представник уряду УНР, один з ініціаторів і організаторів антигетьманського перевороту. Це один із тих «смертних гріхів», які закидають Микиті Шаповалу. Попри безпосередньому сприянню приходу до влади Директорії, Микита Шаповал, не бажаючи брати участь у битві за урядові портфелі, виїздить з України. «Жах за Україну і повне розчарування в політичних здібностях української інтелігенції. Не вірю в революцію української інтелігенції. Я за соціальну революцію. Розриваю з діями УНР. 22 лютого виїзд за кордон через Галичину» [4, с. 79].

На Галичині спільно з М. Євшаном і В. Пачовським пробують зайнятися політичною агітацією. Але потрапляють під польський арешт. Далі – їде до Угорщини, де послом від УНР у Будапешті був його «однопартієць» – Микола Галаган. Один із перших, хто емігрував. Ось як згадувала пізніше С. Русова у нарисі «Чому я опинилася на еміграції»: «Вкінці 1919 р. я вийшла з Міністерства Овіти і ні в другій, ні в третій евакуації не приймала участі. Боже, як тяжко було бачити наші фури, навантажені наспіх скринями, валізами, кошиками, а на них високо - яку-небудь пригноблену фігуру панночки з того або іншого міністерства. Тяжко було проваджати найдорожчих діячів, друзівлюбимих... Один по одному гуркотіли авта і зникали кудись - в невідому, повну небезпеки далечінь» [2, с. 378-379].

Вже 16 жовтня 1919 року М. Шаповал записує у щоденнику: «Сьогодні взяв візи, щоб їхати до Чехії цілком відсіля» [5, с. 42]. Обстановка у Будапешті була не найкраща - перевороти, голод. Тому, будучи ще з Києва знайомим із Томашем Масариком і Вацлавом Гірсою, Микита Шаповал шукає притулку і політичного захисту в новій Чехословаччині.

«17.X. Виїхали парохомом на Братіславу. Відтіль 18.X. Виїхали поїздом до Кошиць. В Кошицях провели 2 тижні і виїхали на Прагу. В Карльсбад приїхав 30.XI. Живемо в готелі «Post» [5, с. 42]. 16 квітня 1919 року в щоденнику М. Шаповала датуються поезії «І прийдуть дні одчаю» і «На вигнанні», сповнені душевного болю й відчаю, усвідомлення днів «кривавої розв'язки», руїни, що насувається на Україну, своєї внутрішньої руйнації.

Попри розпач і зневіру, Микита Шаповал нас, перш за все, захоплює тим, що він є людиною дії. Після прибуття до Чехословаччини його найближчого товариша і соратника – Никифора Григорієва, вони починають діяти. За їх ініціативою підписано звернення до чехословацького уряду, який починає реалізовувати «слов'янську програму». Програма була розрахована переважно на потужну хвилю «білої» еміграції з Російської імперії. Проте Микита Шаповал не погоджується на запропоновані умови, за якими українці матимуть доступ до культурних і освітніх потреб через російську мову, і продовжує переговори з Масариком і Гірсою. Спільно з Н. Григорієвим ініціює заснування Українського Громадського Комітету. 15 квітня 1921 року Статут УГК подано на реєстрацію. «З усього видно, що працю можна налагодити. Гроші здається можна здобути позикою і від добродійних установ. Дуже добре влаштувались москалі: здобули позику в Леґобанку один мільйонн корон чеських. Крутяться московські совітчики» [5, с. 60]. 5 липня 1921 пише у щоденнику: «Статут наш вже стверджений прийшов. Всі сидять без грошей. Страшно тяжко на еміграції бідувати» [5, с. 61].

Український Громадський Комітет - перша інституція, що поклала початок заснуванню чималій низці установ і створила можливості для українських емігрантів, всіх тих, хто опинився в таборах інтернованих у Польщі, Австрії й на Закарпатті, перебрatisя до Чехословаччини. Вже наступного, 1922 року з ініціативи УГК було засновано Українську Господарську Академію. УГК постає за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Чехословаччини. Це було приватне добродійне товариство, що діяло на основі статуту. До його складу на початку входило близько сотні членів - переважно емігранти з Великої України. За перші три роки в УГК було зареєстровано 5209 українських емігрантів, які походили з усіх українських земель, із зареєстрованих майже половина мала вищу освіту. Цю хвилю еміграції назвемо інтелігентною. Впродовж кількох років УГК серйозно підтримував емігрантів, для цього мав низку спеціальних відділів: опікування, медичний, організаційний, бюро праці, комісії допомоги, притулок (мова про дитячий садочок – А.С.), амбулаторії, санаторій, їдальню, майстерні.

Особливу увагу УГК звертав на культурно-просвітні потреби еміграції. При УГК було започатковано окремі товариства й установи: пластичне, музичне, українських письменників, допомоги культурним силам в Україні.

За почином УГК засновані Українська Господарська Академія (1922), Педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (1923), матуральні курси та гімназія. При УГК діяли українська бібліотека-читальня, українська хата, Архів-музей, курси іноземних мов (чеська, італійська, німецька), 18 мандрівних бібліотек, Український Громадський Видавничий Фонд, секція для допомоги жінкам і дітям, Українська селянська спілка на еміграції в ЧСР (1500 членів), стипендії для українських вчених і письменників (отримали персонально 96 осіб), 12 стипендій для членів театру М. Садовського.

УГК дбав про допомогу культурним силам в Україні. У 1921 р спеціальна комісія висилає українським вченим посилки (харчі, одяг, літературу) до Києва і Харкова. У 1924 працювало Товариство допомоги українським культурним силам, яке для своєї діяльності збирало фонди шляхом пожертв. Це була дієва еміграція, що забезпечила велику кількість людей інтелектуальною працею, опікувалася соціальними умовами, культурним розвитком і здоров'ям.

Поруч з тим серед емігрантів ширилися не найкращі чутки про Микиту Шаповала й УГК, що супроводжувалися сварками, чварами, підозрами. Шаповалу дорікали і за Драгоманова (ім'ям якого було названо педагогічний інститут), звинувачували у співпраці з більшовиками і бущімто отримання від них фінансування.

Наскільки справедливими були закиди – спробуємо розібратися. Ось що пише Іван Лисяк-Рудницький в есеї «Перша українська політична програма: «Переднє слово» до «Громади» Михайла Драгоманова»: «З політичних партій 1917-21 найближчою до драгоманівської традиції була Українська партія соціал-федералістів; деякі видатні соціал-революціонери (М. Шаповал, Н. Григорієв) «відкрили» Драгоманова лише на вигнанні... У той же час, як відомий есерівський діяч Микита Шаповал величав Драгоманова «ідеологом нової

України», націоналістична публіцистика міжвоєнної доби оскаржувала його як найбільшого шкідника в історії України та духовного винуватця поразки наших визвольних змагань 1917-21 рр. Не можу відмовити собі приємності, щоб не процитувати двох компетентних чужих дослідників. Польський історик українського руху Станіслав Смолька писав у роки І світової: «Сучасне українство розглядає себе, як виховане Драгомановим; цього не осмілюються оспорювати навіть помірковані групи». Але добре поінформований радянський дослідник Давид Заславський твердив: «М. Драгоманов належить до авторів дуже шанованих, але дуже мало читаних в Україні» [1, с. 449].

У середині 1990-х Роман Корогодський в київських архівах віднайшов цікавий документ – Постанову Секретаріату ЦК від 29.10.1922 р §7 «О работе по разложению украинской эмиграции». Таким чином, стає зрозуміло, що московська агентура докладала зусиль для поширення провокативних чуток, що у підсумку сприяли створення атмосфери недоброзичливості й недовіри в українських колах Чехословаччини. Українська еміграція, сама того не підозрюючи, стала жертвою гібридної війни, про яку особливо багато говоримо зараз, не підозрюючи, що технологія не така й нова.

Буквально телеграфічні записи у щоденнику Микити Шаповала за 1922 свідчать про майже щоденні візити до Вацлава Гірси, Бенеша чи Масарика і продовження лобі українського питання. У день свого 40-ліття, 8 червня 1922 р., Микита Юхимович занотує у щоденнику, що дуже шкодує, що стільки сил і часу ним було віддано громадській справі, заснуванню всіх інституцій, він нічого не здобув, а лише віддавав і віддавав. З дому, з Бахмутчини долітають тривожні новини: в Україні прочався голод, родина бідує і тяжко хворіє. «Любий сину! Хотіла-б тебе, сину, хоч одним оком побачити, та все розказати. Аж страшно тобі було б, якби розказали. Новин політичних нема, та ними нас тепер не дуже й цікавляться, позаяк голод поставив питання економічні і дрібні хатні на перший план» [4, с. 90].

10 лютого 1923, щоденник: «На Україні почався голод ще в тяжчих формах, ніж торік над Волгою... Констатується багато психічних недуг між комуністами. Весь комунізм – психічна недуга» [5, с. 86]. Отже очевидно, наскільки упередженим було ставлення до лідерів УГК як до соціал-революціонерів з боку української еміграції. Микита Шаповал не підтримував і не співпрацював з більшовиками, обурювався «сменовеховцями», а також тими, хто приймав рішення повернутися в радянську Україну (розрив із М. Грушевським). Обурювався тим, що стільки зусиль і праці було покладено на створення гідних умов для українців у Чехословаччині, де уряд дуже неохоче фінансував українські проєкти, Томаш Масарик не сприймав Україну як окремий державний суб'єкт, натомість заохочував до інтеграції у чехословацький соціум: навчання у чехословацьких вишах, праця в університетах. У відповідь УГК відхиляв пропозиції, наполягаючи виключно на українському науковому й освітньому середовищі. «Вчора мав розмову з Благошем в справі інституту: про число студентів, їх утримання то-що. Чехи пропонують навчання в чеській політехніці й працевлаштування там українській професурі. Наполягання на українській вищій школі» [5, с. 72].

Незважаючи на нездорову атмосферу серед українців у Чехословаччині, Микита Шаповал і УГК продовжують діяти. За їх наполяганням уряд ЧСР виділяє кошти на облаштування санаторію для сухотників – 12 тисяч корон помісячно. Далі мова йде про заснування Національної бібліотеки. «Англія вчора офіційно визнала Світську Росію без всяких передумов. Очевидно. Вчора я і Н.Я.Григоріїв мали розмову з д-ром Гірсою: гімназія, генерали, національна бібліотека і т.п. справи. Наше становище кріпке. На випадок визнання совітів становище еміграції в ЧСР не зміниться» [5, с. 99]. Український Громадський Комітет діяв до 1925 року. Далі - вимушена ліквідація за браком фінансування чехословацьким урядом. На місці його створено Український соціологічний інститут (Інститут громадознавства), що виник з почину Микити Шаповала. Приватно-наукова установа, що ставила собі за мету завдання соціологічного дослідження України. Бібліотека Інституту нараховувала 12 тисяч томів. Подружжя Шаповалів надає доступ до власної бібліотеки у дві з половиною тисячі книг.

З цього часу і до останніх днів життя Микита Юхимович займається українською соціологією, здійснює численні виклади, в тому числі у Америці й Канаді, залишає низку наукових праць і досліджень із соціології, здобуває науковий ступінь доктора соціології. Був чи ненайпершим, хто намагався з'ясувати причини поразки української революції і вплив голоду на психіку людини, дати оцінку українській еміграції. «Селянська по своєму соціальному походженню і світогляді українська еміграція уявляла, загалом беручи, доволі слабу моральну масу, яка дуже мало вміє розібратися у фактах і противитися натискам сильного ворога. Ця еміграція живе вегетативно і ізольовано від потоку життя.

Ми не переоцінюємо її сил, але ми розуміємо її об'єктивне історично-політичне значіння: коли-б еміграція зникла, то на довгий час зникне з суспільного обороту само слово Україна, як в міжнародній сфері, так і дома: поїхавши з Європи, кого залишить еміграція тут для проголошування імені погибаючого в неволі народу?...

Коли перед лицем світу буде вже навіть свідка і жертви окупації, то ворог торохне по голові весь український народ з його «українізацією» так, що й дзвони по-мертвому не озвуться. І голосіння над могилою краю буде заборонено. Коли еміграція зникне, то на Україні московська окупація і яничари не залишать навіть очей, щоб оплакувати недолю її...» [3, с. 16].

Несподівано для всіх життя Микити Шаповала обірвалося 25 лютого 1932 року у неповних 50 літ. До останніх днів був надзвичайно активним, дієвим, сповненим задумів, планів, бажань. «Микита Юхимович Шаповал, одна з найвизначніших постатей української політичної еміграції ХХ віку. Українські наукові організації – Господарська Академія, Педагогічний інститут ім. М.Драгоманова і Соціологічний Інститут, українська Гімназія – зістануться вічними пам'ятками його енергії, його глибокого розуміння ваги української еміграції, його живої відданої любові до українського народу... І коли свої люди недооцінювали цього талановитого самоука, чужинці шанували його як ученого, як одного з перших українських соціологів і визнавали вартість його праць... В праці Микита Юхимович не жалів себе, віддавав усі свої сили справі. Перші роки еміграції він горів організаційною працею, закладав товариства, курси, сам скрізь робив виклади, але побачивши, яка це непосильна праця організувати на певних засадах українську еміграцію, зрікся громадянських справ, болюче пережив страшний розклад українського суспільства на чужині і ввесь віддався науці та публіцистиці» [2, с. 446-447], – з посмертної згадки Софії Русової «Микита Шаповал». «25 літ праці. Революційний шлях. Як організувалася свідомість: від зоо-істоти до соціуса. Розрив з оточенням, як показчик розвитку індивіда. Відкриття: механіки капіталізму, механіки свідомості, соціальні дефекти укр. народу, соціальний вузол на Сході Європи. Політика, як наука (соціологія). Політика, як мистецтво (соціоетніка). Сумне небо свідомої душі. Егоїзм і альтруїзм. Мотиви гідності і революційної честі» [4, с. 82], – так виглядає останній розділ мемуарів «Схеми життєпису» Микити Шаповала, які він, вочевидь, не встиг дописати.

Через століття після смерті ім'я Микити Шаповала повертається в Україну. Непроста ця справа. Попри очевидні колосальні заслуги перед українством і українською еміграцією в Чехословаччині, довкола постаті Микити Юхимовича стійкі упереджене ставлення і численні кліше. Тому перед нами велика і кропітка праця щодо популяризації і поширення наукової, публіцистичної, літературної спадщини забутого видатного українського громадського діяча з Донеччини.

Прах Микити Шаповала покоївся у колумбарії Ольшанського кладовища у Празі. По смерті дружини Ольги Шаповал урну було перепоховано у її могилу, яка, на жаль, на сьогодні не зберіглася.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаної літератури

1. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т.1. К: Дух і літера, 2019. 632 с.
2. Русова С.Ф. З маловідомого і невідомого. Ч.3. «Я не поетеса... Я не вчена... Я громадянка...». Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім.Василя Стефаника, 2012. 604 с.
3. Шаповал М. Еміграція й Україна. Прага: Закордонна група Української партії соціалістів-революціонерів, 1925. 17 с.
4. Шаповал М. Схема життєпису. Біографія. Листи. Харків: Мачулін, 2023. 168 с.
5. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. До 31 грудня 1924 р. частина I. / Упор. інж.Сава Зеркаль. Новий Йорк: Українська Громада ім.М.Шаповала, 1958. 155 с. (Бібліотека «Українського Громадського Слова»; ч.7).

A. M. SAVCHENKO,

Director of Private Enterprise «Excursions and Travels «Kyivsky Fresky»

e-mail: angela.savchenko@gmail.com

Kyiv, 02093, Ukraine

MYKYTA SHAPOVAL AS A LEADER OF THE UKRAINIAN EMIGRATION IN INTERWAR CZECHOSLOVAKIA

The purpose of the article. On the basis of historical sources and archival materials, highlight the activities of Mykyta Shapoval as a leader of Ukrainian emigration in Czechoslovakia in the period 1921-1932, analyze his role and significance in the foundation and development of Ukrainian educational, scientific, and cultural institutions in the Czechoslovak SSR.

The research methodology. Methods of analysis and synthesis, cause-and-effect relationships were used, principles of objectivity were applied.

The scientific novelty. On the example of the figure of Mykyta Shapoval, for the first time, the problem of the role of the individual, leadership in the organization of full-fledged life activities of the Ukrainian community in emigration, provision of its basic educational, cultural, household, sports development and medical services, the issue of political unity and cohesion in the Ukrainian community in the conditions of forced resettlement to Czechoslovakia.

Conclusions. During the interwar period, the Ukrainian emigration in Czechoslovakia was able to preserve and realize itself as a powerful national center with Ukrainian educational, scientific, cultural institutions and institutions, preserve its own national identity, develop independently, and also make its contribution to the development of the cities and towns of Czechoslovakia, which became instead of its compact settlement. Such a high result is to a large extent the personal merit of Mykyta Shapoval and the Ukrainian Public Committee created on his initiative.

Key words. Mykyta Shapoval, Ukrainian emigration, Ukrainian Public Committee, Czechoslovakia, Ukrainian sociology.

References

1. Lysiak-Rudnytskyi I. Historical essays. T.1. K: Spirit and letter, 2019. 632 p. (in Ukrainian).
2. Rusova S. F. From the little-known and unknown. Part 3. "I am not a poet... I am not a scientist... I am a citizen...". Ivano-Frankivsk: Prykarpattia National University named after Vasyl Stefanyk, 2012. 604 p. (in Ukrainian).
3. Shapoval M. Emigration and Ukraine. Prague: Foreign Group of the Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries, 1925. 17 p. (in Ukrainian).
4. Shapoval M. Biography scheme. Biography. Letters. Kharkiv: Machulin, 2023, 168 p. (in Ukrainian).
5. Shapoval M. Diary from February 22, 1919 to December 31, 1924, part I. / Ref. Engineer Sava Zerkal. New York: Ukrainian Society named after M. Shapoval, 1958. 155 c. (Ukrainian Public Word Library; Part 7). (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-03>

УДК 94:37.013 (477)

О. О. СУХОБОКОВА, канд.іст.наук, доцент,
доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн
e-mail: olga.sukhobokova@knu.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4140-3231>
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ),
Володимирська, 60, м. Київ, 01601, Україна

РОЛЬ НИКИФОРА ГРИГОРІЄВА В ОРГАНІЗАЦІЙНО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ У ЧСР

Мета. Аналіз внеску Никифора Григорієва як співзасновника та заступника голови Українського громадського комітету в Чехо-Словацькій республіці в його організаційно-освітню діяльність.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності та системності. Використання проблемно-хронологічного і комплексного підходів, порівняльного та аналітичного методів дозволили визначити концептуальні засади і практичну реалізацію Н. Григорієвим його візії розбудови українського освітнього осередку у ЧСР.

Наукова новизна. Вперше як окремий предмет дослідження цілісно розглядається організаційна діяльність Никифора Григорієва в Українському громадському комітеті у сфері української освіти в Чехо-Словацькій республіці.

Актуальність дослідження визначається постановкою питання та його комплексним розглядом в конкретних хронологічних і просторових межах. Це дозволяє виокремити певний період та напрямок з різноманітної і насиченої діяльності Никифора Григорієва. Водночас його зусилля з організації українських вищих навчальних закладів при Українському громадському комітеті (Української господарської академії у Подебрадах та Українського вищого педагогічного інституту імені М. Драгоманова у Празі), фахової освіти в рамках Української селянської спілки та видання літератури для навчання українців у ЧСР розглядаються як цілеспрямована робота з формування національно-патріотичної позиції української громади в екзилі та підготовка нового покоління борців за незалежність України.

Висновки. Організаційно-освітня діяльність Н. Григорієва як одного з засновників та керівників Українського громадського комітету у ЧСР була органічним продовженням його попередньої громадської, організаційної, педагогічної та просвітницької діяльності і витікала з його настанови на об'єднання закордонного українства навколо одного з пріоритетних завдань суспільного будівництва – формування майбутньої інтелектуальної та професійної еліти, будівничих української держави, передусім – вчителів та фахівців у різних галузях господарства. Таким чином, на його переконання, здобуваючи освіту європейського рівня, наповнену українським національно-патріотичним вихованням та з акцентом на потрібних для батьківщини спеціальностях, українські біженці використовували час вимушеного перебування в еміграції, допоки український політичний провід шукав шляхи визволення України з-під більшовицької окупації, з найбільшою користю для її майбутньої розбудови.

Ключові слова: Никифор Григорієв, освіта, українська діаспора у Чехії, Українська господарська академія, Український вищий педагогічний інститут імені М. Драгоманова, Український громадський комітет у ЧСР.

Як цитувати: Сухобокова О.О. Роль Никифора Григорієва в організаційно-освітній діяльності Українського громадського комітету у ЧСР. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2023. Вип. 37. С. 23-36, DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-03>

In cites: Sukhobokova O. The role of Nykyfor Hryhoriyv in the organizational and educational activities of the Ukrainian Public Committee in the Czechoslovak Republic. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 37, (23-36), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-03> (in Ukrainian)

Никифор Якович Григорієв (9 лютого 1883, с. Бурти на Черкащині – 5 серпня 1953, Нью-Йорк, США) – активний учасник та чільний діяч українського національного руху першої половини XX століття, політик, педагог, науковець, публіцист, видавець, організатор у сфері освіти, науки та культури. Він – один з лідерів українського національно-культурницького руху початку XX ст. на Поділлі, Української національної революції 1917 – 1921 рр. та Української народної республіки (член Української Центральної Ради та її Малої Ради, міністр освіти), української політичної еміграції в Чехо-Словацькій Республіці 1920-х – 1930-х рр., а також української діаспори у США і Канаді, де він жив з кінця 1930-х років і зрештою завершив свій земний шлях на посаді директора Української служби американської радіостанції «Голос Америки». При цьому саме празький період діяльності Никифора Григорієва (1920–1938) був чи не найактивнішим та найпродуктивнішим як у політичній, так і культурно-освітній й науковій діяльності. Він ознаменувався створенням українського громадсько-політичного та культурно-освітнього осередку у Чехо-Словацькій Республіці (далі – ЧСР) і низки українських громадських, освітніх, наукових інституцій, навколо яких гуртувалися українські емігранти, об'єдналися українські інтелектуали і фахівці у різних галузях та відбулося становлення нового покоління борців за українську незалежність.

Історіографія становлення та діяльності української громади у ЧСР у 1920-х – 1930-х рр. в цілому, її освітніх установ і внеску окремих осіб, таких як Н. Григорієв, на сьогодні є досить ґрунтовною. Український громадсько-політичний та освітньо-науковий осередок у ЧСР міжвоєнного періоду від початку 1990-х рр. став доволі популярною темою серед українських дослідників, що було пов'язано з відкриттям «Празького архіву» – величезного масиву документів українських емігрантських організацій та діячів у ЧСР, який зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в м. Києві. Так з'явилася низка праць, присвячених культурно-освітній і науковій діяльності українців у ЧСР, безпосередній стосунок до якої мав Н. Григорієв. Серед них варто виокремити дослідження С. Віднянського та Т. Бублик [2, 3], а також видання праць учасників та очевидців розбудови українського освітнього осередку у ЧСР [10].

З початку 2000-х років історики звернулися і до комплексного вивчення діяльності Українського громадського комітету в ЧСР [7], зусиллями якого було створено низку освітніх інституцій, і постатей його керівників, в тому числі його співзасновника і заступника голови Никифора Григорієва. Це насамперед перша монографія про нього Т. Бевз [1] та дисертаційне дослідження авторки даної публікації [15], а також низка її статей, присвячених різним періодам та напрямкам його діяльності, зокрема і в освітній сфері в Україні та на еміграції [16, 17, 20]. Його організаційну діяльність в сфері освіти у контексті роботи як одного з очільників Празького осередку УПСР та співкерівника Українського громадського комітету у ЧСР відображено і в монографії, що натеper є найповнішим комплексним дослідженням його біографії та діяльності [22].

Однак у винесеному у заголовок цієї статті ракурсі проблема досі не розглядалася, що поряд з потребою вивчення досвіду розбудови системи української освіти в минулому актуалізує дане дослідження та становить його наукову новизну. Актуальності даній публікації також додає те, що нині, коли мільйони українців виїхали до європейських та інших країн внаслідок неспровокованого повномасштабного вторгнення РФ в Україну (як і понад 100

років тому після поразки Українських національно-визвольних змагань), знову гостро постала проблема інтеграції українських дітей та молоді за кордоном в український освітній простір, надання їм можливості навчатися українською мовою, вивчати українську історію, мову, культуру, аби зберегти їхній зв'язок із батьківщиною.

Джерельною базою дослідження стали матеріали згаданого вище «Празького архіву» у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в м. Києві. Це – насамперед документи з досить великого за обсягом особового фонду Н. Я. Григорієва та фондів інституцій, про які йдеться у статті: Український громадський комітет у ЧСР, Українська господарська академія у Подєбрадах, Український вищий педагогічний інститут імені М. П. Драгоманова, Українська селянська спілка у СЧР, Український громадський видавничий фонд та ін.

Метою даної публікації є висвітлення організаційної діяльності Н. Григорієва у сфері української освіти у ЧСР у 1920-х роках, що становить окремий предмет дослідження, позаяк він зокрема був одним із фундаторів центральних українських вищих навчальних закладів у ЧРС – Української господарської академії у Подєбрадах та Українського вищого педагогічного інституту імені М. Драгоманова, а згодом – співзасновником та керівником Українського інституту громадознавства (Українського соціологічного інституту) у Празі і обох його автономних установ – Українського робітничого університету та Українського музею, а також низки видавництв і часописів, що виходили у Праці у даний період.

Поява цих і низки інших українських інституцій у ЧСР стала можливою завдяки діяльності Українського громадського комітету у Празі (далі – УГК) – найбільшій благодійної (допомогової) організації української еміграції у міжвоєнний період, співзасновником і заступником голови якого був Н. Григорієв. Власне, саме очільники Празької групи УПСР Микита Шаповал та Никифор Григорієв, об'єднані досвідом співпраці за доби Української революції, спільними цінностями та ідеями суспільно корисної роботи, зокрема культурно-просвітницької, і визволення України з-під більшовицької окупації та згуртування української еміграції, й були головними творцями українського освітнього осередку у ЧСР, що перетворив Прагу на один з головних центрів української освіти та науки в світі у міжвоєнний час.

Важливо розуміти, що його розбудова мала чітку логіку і мету. Діяльність на еміграції для Н. Григорієва, як і М. Шаповала була продовженням боротьби за українську державу доби Української національної революції 1917 – 1921 рр. і спрямовувалася на вироблення та реалізацію політичної програми українського національно-визвольного руху за існуючих обставин. Так, вони стали ідеологами єдиного національного фронту на еміграції, який мав об'єднати провідні українські демократичні партії в еміграції на принципах соборності, самостійності України, побудови громадянського демократичного суспільства, орієнтації на власні сили українського народу (втїлити в життя цей проєкт в 1920-х рр. намагалися українські есери та есдеки у Празі разом з групою В. Винниченка) [19, с. 88–94].

Позаяк в силу об'єктивних і суб'єктивних обставин робота українських політичних осередків на еміграції мала обмежений характер, найбільший потенціал для консолідації української еміграції Н. Григорієв як просвітник за покликанням вбачав у культурно-просвітницькій та освітньо-організаційній діяльності. Варто зауважити, що ще на початку ХХ століття він, виходячи з народницьких ідеалів, свідомо обрав вчительський фах, аби служити українському народу та пробуджувати його національну свідомість. На це була спрямована колосальна за обсягами і значенням його громадська організаційна й просвітницька робота, яку він розгорнув у 1906 – 1915 рр. паралельно з вчителюванням у повітових школах на Київщині та Поділлі: організація хат-читалень, філій товариства «Просвіта», нелегальних гуртків для вивчення суспільно-політичних дисциплін та культурно-просвітницьких заходів з популяризації української національної культури, регіональних вчительських з'їздів, свідомо політизація роботи очолюваного ним подільського Товариства українських поступовців та Кам'янець-Подільської «Просвіти», до управи якої він належав, в напрямку національно-політичного самовизначення. Попри переслідування царським режимом, Н. Григорієв не лише не зупинявся, а навпаки розширював свою діяльність з

формування національно-політичної та громадянської позиції українців, а також готував для цього навчально-методичну літературу – низку підручників і посібників з української та зарубіжної історії та шкільного національно-патріотичного виховання. Багато з них дотепер лишаються актуальними і перевидається в незалежній Україні [16, с. 159–170].

Тож логічно, що обійнявши посаду міністра освіти в уряді УНР В. Голубовича на початку 1918 р., товариша і виконувача міністра освіти в уряді Б. Мартоса в 1919 р. та знову міністра освіти в уряді І. Мазепи (серпень 1919 – травень 1920), він докладав усіх зусиль для розширення мережі й українізації та дерусифікації освіти. Зокрема, організовував обов'язкові для вчителів курси українознавства, зобов'язав їх викладати виключно українською та наказав вилучити з шкільних бібліотек російськомовні імперські підручники й антиукраїнські літературні твори на кшталт поеми О. Пушкіна «Полтава». Натомість дбав про видання нових українських, в тому числі – за змістом, підручників і книг [22, с. 246–254]. Саме національну освіту і патріотичне виховання Н. Григоріїв як освітянин та політик, один з ідеологів українського національно-державного будівництва вважав наріжним каменем. Тому громадсько-політична та освітньо-культурна діяльність розглядалися ним як цілісний комплекс заходів, спрямованих на визволення українського народу та його національну, політичну та культурну емансипацію.

Опинившись на еміграції, він продовжив цей курс і неухильно дотримувався його до кінця життя. Водночас більшість українських політичних сил за кордоном розглядали культурно-просвітницьку роботу як важливу складову своєї діяльності. Саме на цьому як беззаперечному консолідуючому чиннику Н. Григоріїв акцентував увагу у своїй концепції єдиного національного фронту на еміграції і на це свідомо спрямовував свої основні зусилля, як в Чехословаччині, так згодом – США і Канаді. Найповніше реалізувати це вдалося, розбудовуючи Український громадський комітет у ЧСР та український освітній центр навколо нього. Власне, саме УГК він вважав найбільш успішним проектом, який не лише вирішив функціональні практичні завдання, покладені на нього при створенні, а й справді об'єднав українців за кордоном з різними поглядами і політичними уподобаннями.

Заснований за підтримки чехословацького уряду в травні 1921 р. УГК як добродійна неприбуткова громадська організація мав «нести допомогу у всіх її видах для українських громадян, що перебувають у Чехословацькій республіці» [13, с. 22]. Провідною ідеєю проекту стало «рятування» українських емігрантів (незалежно від їхнього походження, віри чи політичних симпатій), які опинилися у ЧСР без засобів до існування, знання мови, можливості захистити свої права, отримати медичну та працевлаштуватися, і водночас – «витворення нових кадрів української культурної армії та засобів культурної боротьби за визволення» [12, с. 164].

Обрану 7 липня 1921 р. управу УГК очолили Микита Шаповал (голова), Никифор Григоріїв (заступник голови) та Олександр Мицюк (теж активний діяч Української революції, міністр УНР). План роботи передбачав насамперед встановити кількість українських емігрантів, їх матеріальне становище та основні потреби; забезпечити юридичну, матеріальну, медичну допомогу, працевлаштування; а також задовольнити культурно-освітні потреби [29, ф. 3801, оп.1, спр.14, арк.1; 4, с. 7]. Відповідно до цих завдань управа створила розгалужену систему відділів УГК: 1) відділ опікування, який займався справами біженців у початковий період перебування в ЧСР; при ньому діяли «переходова станиця» (тимчасовий притулок для біженців) і бюро праці для працевлаштування; 2) медично-санітарний відділ надавав медичну допомогу біженцям, влаштовував їх до лікарень ЧСР; 3) культурно-освітній відділ, на який покладалася організація та керівництво культурними й освітніми закладами при УГК, видавнича справа, підтримка студентства, культурно-просвітницькі акції тощо; 4) організаційний відділ, що створював і керував установами УГК, репрезентував українську еміграцію перед урядом і суспільством ЧСР; 5) фінансово-рахунковий відділ; 6) секретаріат. У жовтні 1923 р. постали видавничий відділ та пресове бюро (інформаційний відділ). Плідно працювали і спеціальні комісії Комітету – «студентська», допомоги голодуючим на Україні, допомоги українським вченим, допомоги жіноцтву і дітям, Організаційна комісія Української

Господарської Академії, Комісія зі створення громадсько-культурного центру української еміграції «Українська хата». У більшості з них працював і Никифор Григорій.

Вже сама структура УГК демонструє намір його фундаторів М. Шаповала та Н. Григорієва максимально захистити інтереси української еміграції, сприяти її адаптації та репрезентації у чехословацькому суспільстві. За перші два роки роботи (липень 1921 – липень 1923) комітет надав допомогу більше 4000 осіб. З них до навчальних закладів вступило 1062 особи, понад 2000 осіб було працевлаштовано, близько 5000 отримали матеріальну допомогу тощо. За весь час існування (1921–1925) УГК так чи інакше допоміг приблизно 43000 осіб [23, с. 62–76]. Велику підтримку в цьому, зокрема фінансову, забезпечувала вища влада ЧСР, насамперед перший президент і засновник сучасної чеської держави Томаш Гарріг Масарик (1918–1935) та прем'єр-міністр (1921–1922) і багатолітній міністр закордонних справ ЧСР (1918–1935) Едвард Бенеш, наступник Т. Масарика на посаді президента. Никифор Григорій особисто добре знав їх обох, не раз звертався до них у справах УГК, цінував їхню підтримку українського осередку в Празі.

Як незмінний заступник голови УГК Н. Григорій виконував левову частку організаційної роботи (як і в партійному осередку УПСР у ЧСР, де також був заступником М. Шаповала), не лише долучившись до створення перелічених відділів УГК, але й спрямовуючи, координуючи і забезпечуючи їх повноцінне функціонування. Протоколи засідань управи та загальних зборів засвідчують його активну участь: він був присутнім майже на кожному із них, брав участь у прийнятті рішень, готував їх проекти, відіграв важливу роль у визначенні напрямків праці УГК, створенні установ і організацій при ньому. Крім того курував відділи опікування, преси, культурно-освітній, бухгалтерський, «селянський» (Українська селянська спілка) та Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, й за відсутності М. Шаповала виконував обов'язки голови УГК.

Надаючи землякам-емігрантам матеріальну, юридичну та соціальну допомогу, основні зусилля засновники УГК Микита Шаповал і Никифор Григорій спрямували на організаційну освітньо-культурну діяльність для «виховання молодого покоління на основах європейської освіти і збудування за кордоном осередку української культури» [27, с. 5–6]. Вони вважали, що вимушене перебування на еміграції українцям слід використати для здобуття освіти, аби, повернувшись на батьківщину, застосувати набуті в Європі знання і вміння для її розвитку.

Ключовим у цьому стала організація українських навчальних закладів у ЧСР. 17 січня 1922 р. в УГК було утворено спеціальну організаційну комісію в складі М. Шаповала, Н. Григорієва, Б. Матюшенка, Б. Мартоса, І. Паливоди, М. Косюри, С. Гольдельмана, О. Мицюка, яка мала подбати про допомогу українським вченим, їх порятунок як фахівців шляхом залучення до підготовки нового покоління національної інтелігенції, спеціалістів в різних галузях господарювання. Спершу обговорювалося відкриття технічної школи з двома відділами як окремого факультету при вже функціонуючому Українському вільному університеті в Празі. Але зрештою дійшли висновку, що краще створити окрему вищу школу як центр підготовки молоді до відбудови українського господарства. Так сформувалася ідея заснувати Українську господарську академію (УГА) в Подєбрадах неподалік від Праги [9, с. 138].

Никифор Григорій, як один з ініціаторів створення УГА, її головними завданнями вважав: «1) дати освіту українською мовою українській молоді; 2) покласти перший камінь українського реального високошкільного будівництва; 3) продемонструвати в Європі українські прагнення і здібності до культури; 4) виховати українських фахівців-патріотів в різних галузях державно-громадського життя для успішного продовження визвольної боротьби» [29, ф. 3562, оп. 1, спр. 92, арк. 192]. Дійсно, УГА постала не лише як перша українська вища господарська школа за кордоном, але і перший у ЧСР та один із найбільших у світі центр української освіти і науково-дослідницької роботи.

Цей приватний вищий навчальний заклад політехнічного типу, очолений Іваном Шовгенівим, діяв на базі трьох факультетів: агрономічно-лісового (19 кафедр), економічно-кооперативного (20 кафедр) та інженерного (20 кафедр). Навчальні програми

склалися за зразками західноєвропейських університетів, але крім фахових предметів, було введено низку суспільствознавчих та українознавчих курсів, базуючись на переконанні ініціаторів створення УГА, що «технік українського господарства разом з тим повинен бути і техніком суспільного будівництва» [29, ф. 3801, оп. 1, спр. 210, арк. 10]. Для осіб із незакінченою середньою освітою при УГА коштом УГК було створено піврічні і річні матуральні курси – по суті, реальну гімназію для дорослих, в яку вони згодом офіційно трансформувалися. Також при академії функціонував інститут наукових стипендіатів, який готував нове покоління викладачів, велика наукова бібліотека і низка студентських гуртків та товариств. Так, крім Академічної громади – студентського об'єднання зі своєю бібліотекою, драматичним товариством, спортивним клубом, хором, оркестром, гуртком бандуристів, організацією скаутів, – діяли Комітет допомоги студентам УГА, Союз відродження українського студентства, кооператив «Україна», ощадно-позичкове товариство «Єдність», видавниче товариство, гурток бібліографів, товариство «Наша хата», мистецький гурток, товариство пасічників, кіш українських пластунів, низка земляцтв тощо [24, с. 15–18].

Відкриття УГА в Подєбрадах (заняття почалися 22 червня 1922 р.) було б неможливим без активної підтримки вищої державної влади ЧСР, передусім Т. Масарика та Е. Бенеша. На прохання керівників УГК очолюване Бенешем Міністерство закордонних справ (саме воно опікувалося справами біженців в країні) надало позику для заснування УГА та на стипендії її студентам. Водночас М. Шаповалу та Н. Григорієву довелося проробити велику організаційну роботу перед відкриттям УГА – від отримання дозволів та коштів до пошуку приміщення, розробки статуту і навчальних програм [13, с. 23]. При цьому, в той час як М. Шаповал переважно виконував «політичні» функції, вирішуючи принципи питання, Н. Григорієв погоджував адміністративні та фінансові справи на всіх рівнях.

Вдячність чеській стороні за доброзичливе ставлення, допомогу українцям, підтримку більшості ініціатив Празького осередку УПСР поряд із щирим інтересом до історії слов'янських народів спонукали Н. Григорієва звернутися до вивчення історії чеського народу та політичного розвитку ЧСР. Він підготував «Коротку історію земель Чехословацької республіки», яку згодом розширив та переклав чеською мовою. Водночас опублікував низку статей, присвячених міжвоєнному становищу ЧСР, перспективам українсько-чеських відносин та видатним чеським політикам. Цілком закономірно особливу увагу він приділив феномену «філософа-революціонера» Томаша Масарика, якому щиро симпатизував як політику та державному діячу, вченому та людині і вважав його боротьбу за створення незалежної Чехословацької республіки та її розбудову гідним прикладом для українців [5].

Никифор Григорієв особисто доклав чимало зусиль для створення та функціонування УГА. Крім участі в безпосередній організації вишу, він працював у комісії УГК у справах УГА, на яку покладалася вся поточна юридично-організаційна та господарська робота, дбав про її матеріальне забезпечення, надання стипендій та матеріальної допомоги студентам як заступник голови «Чесько-українського комітету допомоги українським та білоруським студентам у ЧСР», організацію інтернатів, амбулаторій тощо, був учасником засідань професорської ради УГА до серпня 1923 р. [23, с. 35–36]. У липні 1922 р. професорська рада УГА запросила його викладати на матуральних курсах як позаштатного лектора з всесвітньої та української історії. Через перевантаження роботою в УГК Н. Григорієв у вересні того ж року був змушений призупинити викладацьку діяльність, але протягом 1922–1923 рр. у вихідні і святкові дні охоче читав лекції з чеської історії [29, ф. 3795, оп. 1, спр. 553, арк. 2].

На відмові Н. Григорієва від постійної викладацької роботи в УГА позначився і конфлікт між нею та УГК у другій половині 1922 р. через бажання унезалежитися. Взагалі, по мірі розгортання діяльності УГК збільшувалася критика його керівництва та звинувачення у здобутті політичних дивідендів від допомогової та організаційно-освітньої роботи. Так, проти УГК та особисто М. Шаповала і Н. Григорієва виступила група Михайла Грушевського, центр УНР та осередок Євгена Петрушевича [13, с. 33–34], а також соціалісти-демократи, які до того входили до управи УГК. Складаючи більшість в керівництві УГА, вони разом з місією УНР, яка ініціювала протести студентства, сприяли ескалації конфлікту з метою усунути

М. Шаповала та Н. Григорієва від проводу в УГК. Конфлікт з еседеками поглиблювався суперечками навколо створення єдиного національного фронту та часопису «Нова Україна». 21 січня 1923 р. М. Шаповал і Н. Григорієв оприлюднили звернення «До Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р.», у якому спростували обвинувачення в захопленні влади в УГК, довівши, що більшість в ньому складала особи, не асоційовані з УПСР. До того УГК суворо дотримувався принципу аполітичності: понад половина реципієнтів допомоги належали або симпатизували партіям-опонентам УПСР [29, ф. 3801, оп. 1, спр. 381, арк. 26-45].

Очільникам УГК вдалося відстояти свої позиції: переобрану 6 квітня 1923 р. управу знову очолили Микита Шаповал та Никифор Григорієв, а Бориса Матюшенка замінив Микола Галаган [12, с. 168, 170]. Проте відокремлення УГА від УГК та її перехід під опіку Міністерства земельних справ ЧСР уникнути не вдалося. Крім політичних маневрів, властивих українському еміграційному середовищу, це було об'єктивним результатом її розвитку як самостійного освітнього закладу та адміністративно-господарського суб'єкту. Але й після цього УГК продовжував підтримувати УГА у культурно-просвітницькій та науково-організаційній сферах, про що свідчить зокрема і факт викладання Н. Григорієвим у ній нормативного курсу історії в 1923/24 навчальному році. Показово, що під час офіційного візиту президента Томаша Масарика до УГА 9 травня 1923 р. разом з адміністрацією вишу його зустрічав і Никифор Григорієв. Світлини з тієї пам'ятної події дбайливо зберігалися ним у домашньому архіві до кінця життя. Часопис «Нова Україна», повідомляючи про зустріч, зазначав, що Н. Григорієв привітав Т. Масарика від імені УГК й подякував йому та в його особі всьому чехословацькому уряду за допомогу в організації УГА, Вищого педагогічного інституту та матуральних курсів. «Після того, – говорилося у повідомленні, – п. Григорієв представив президентові професуру і студентство Академії та матуральних курсів» [11, с. 170-171].

Поряд з налагодженням роботи УГА, яка готувала кадри для розбудови господарства України, М. Шаповал та Н. Григорієв, виходячи з усвідомлення потреби підвищення рівня культури та національної свідомості українського народу, міркували про «школу, в котрій мали б виховуватись і фахово вивчитись грамотні організатори народної культури», «кадр національно свідомих і по європейському освічених педагогів» [28, с. 152]. Наприкінці 1922 року, коли УГА вже працювала на повну силу, управа УГК ухвалила рішення про заснування другого вищого навчального закладу – Українського вищого педагогічного інституту імені М. Драгоманова у Празі (УВПІ), який було створено в рекордно стислі терміни. 15 січня 1923 р. почала роботу підготовча (організаційна) комісія у складі С. Русової, І. Паливоди, О. Галаган, М. Шаповала, М. Галагана і Н. Григорієва, й вже 4 квітня 1923 р. МЗС ЧСР затвердило статут Інституту, а з 1 серпня розпочався навчальний процес.

Інститут готував педагогів для вищих початкових шкіл, учительських семінарій, нижчих класів гімназій, середніх технічних закладів, а також спеціалістів з педагогічної, виховної та адміністративної роботи в освітніх установах. Першими трьома факультетами стали історично-літературний, фізико-математичний і природо-географічний, згодом було створено музично-педагогічний відділ, а фізико-математичний і природо-географічний факультети об'єдналися у математично-природничий. Перелік предметів, що викладалися в УВПІ (українська та іноземні мови, українська література, теорія та історія мистецтва й естетики, історія українського письменства, українська і всесвітня історія, фізична й економічна географія України та ЧСР, математика, геометрія, фізика, природознавство, хімія, креслення і малювання, фізкультура, соціологія, психологія, логіка, право, філософія, методика викладання окремих дисциплін, педагогіка і дидактика, шкільна і позашкільна освіта тощо), його професорсько-викладацький склад (Л. Білецький, С. Сірополко, Л. Чикаленко, С. Русова, Д. Дорошенко, Д. Чижевський, Ф. Стешко, А. Животко та інші), функціонування при ньому низки студентських організацій і товариств свідчить про те, що виш давав студентам повноцінну університетську освіту за європейським зразком. При цьому він готував не лише

високопрофесійних педагогів, але і національно свідомих, всебічно розвинених особистостей із широким світоглядом.

Високо оцінюючи створення УВПІ, Н. Григорієв наголошував: «Створюючи кадри українських вчителів, ми творимо й свідому українську націю. Бо, кому не відомо, визвольну боротьбу вів і веде український учитель. Український учитель – творець політичного пробудження України» [29, ф. 3972, оп. 3, спр. 3, арк. 12]. Саме у руслі цих настанов він впродовж 1923 р. викладав у вишій всесвітній та українську історію, історію відродження України. Також на нього управою УГК було покладено обов'язок опікуватися вишем, тому він брав участь у засіданнях професорської ради й обговоренні важливих питань, візував документи, поки у листопаді 1924 року УВПІ не вийшов з-під підпорядкування УГК. При цьому колектив інституту високо цінував допомогу УГК, в тому числі Н. Григорієва. Це знайшло відображення в окремій подяці професорської ради інституту «Управі УГК в особі її голови М. Шаповала, заступника голови Н. Григорієва і члена М. Галагана за їх безпосереднє переведення організації Інституту та найзичливіше відношення до Інституту» [29, ф. 3801, оп. 1, спр. 603, арк. 9].

Свій досвід культурно-просвітницької роботи та організаторські здібності Никифор Григорієв зміг реалізувати, куруючи роботу Української селянської спілки, яка постала на базі відділу допомоги селянству УГК. З 1923 р. вона почала працювати як окрема професійна організація, що нараховувала 1,5 тисячі членів і основними завданнями якої було надання колишнім селянам (понад половина всіх українських емігрантів в ЧСР) гуманітарної, юридичної, фінансової допомоги, згуртування їх у професійні спілки (організація мала до 30 філій), а також культурно-просвітницька робота [14, с. 64–68].

Оскільки переважна більшість колишніх українських селян-емігрантів була працездатного віку, але не мала професії, їхньою головною проблемою було працевлаштування. Тож УСС з допомогою УГК організувала низку понад 20 курсів, які давали найбільш затребувані робітничі спеціальності: миловарські, автотракторні, друкарські, різьбярські, бджолярські, килимарські тощо, а також з підготовки інструкторів професійно-просвітницької роботи й курси для неписьменних. За наполяганням керівництва УГК на всіх курсах, незалежно від профілю, викладалися українознавчі дисципліни. Н. Григорієв не лише взяв участь в організації курсів як член головного комітету спілки та її празької філії, але і викладав на них історію України та історію Чехії.

Саме за головування Никифора Григорієва в другій половині 1924 року УСС стала цілком самостійною, незалежною від УГК. Він особисто займався організацією постійних курсів, тематичних лекцій, вдосконаленням видавничої діяльності тощо [29, ф. 3839, оп. 1, спр. 20, арк. 97–98, спр. 56, арк. 51–58]. Важливою ланкою роботи УСС, яку Н. Григорієв взяв на себе, стало вирішення різних справ з міністерствами закордонних і аграрних справ ЧСР, зокрема питанням професійної освіти, наприклад, заснування при спілці курсів заочної освіти, друку лекцій для курсів тощо. Така діяльність УСС стала чи не найкращою ілюстрацією тези міністра закордонних справ ЧСР В. Гірси, що основною формою допомоги УГК українським біженцям стала «трудова». Тобто, отримуючи фінансову допомогу від уряду, українська еміграція не «проїдала» її, а використовувала для організації своїх освітніх закладів аби здобути освіту чи перекваліфікуватися і самостійно заробляти на життя власною працею, адже переважна більшість емігрантів з України складали люди працездатного віку [18].

У звіті про діяльність УГК за 1924 р. констатується, що «кульмінаційний пункт шляху, перейденого УГК» припадає на 1923 рік [29, ф. 3801, оп. 1, спр. 470, арк. 34]. Тоді М. Шаповал та Н. Григорієв вважали, що організацію системи освітніх закладів для української еміграційної спільноти в ЧСР фактично завершено. Але існування мережі навчальних закладів та курсів, що охопили 2000 українців лише у ЧСР (за підрахунками УГК, разом з іншими країнами ця цифра становила близько 4500), актуалізувало проблему забезпечення їх навчальною літературою. УГА, УВПІ та Український вільний університет видавали окремі підручники та курси лекцій, проте їх накладі по 200–300 примірників та якість були

незадовільними. Це спонукало УГК заснувати 1 травня 1923 р. Український громадський видавничий фонд (УГВФ) [25, с. 155–156].

Никифор Григорієв став членом комісії з розробки статуту фонду, а також як приватний акціонер увійшов до колективного керівного органу – видавничої ради, яка відбирала матеріали для друку, укладала контракти, реалізовувала продукцію тощо. Водночас долучився і до редакційної роботи – як рецензент відділу «Історія, соціологія, політика» [29, ф. 3801, оп. 1, спр. 284, арк. 1–2, спр. 371, арк. 22]. У грудні 1925 року, коли фонд реорганізувався у самостійне кооперативне видавниче товариство, він став заступником голови його наглядової ради, згодом, у серпні – вересні 1927 року виконував обов'язки голови правління [29, ф. 3802, оп. 1, спр. 37, арк. 13]. Використовуючи свій вплив, він пропонував видавати поряд із фаховою науковою літературою більш популярну, публіцистичну та довідкову, сприяв популяризації продукції товариства та розширенню кола її споживачів за межами ЧСР, зокрема представляв фонд під час перебування у США в 1927 та 1928 рр. і в Польщі у 1934 р. [29, ф. 3562, оп. 2, спр. 1, арк. 52–53]. Водночас Н. Григорієв співпрацював із УГВФ і як автор, подав до друку низку своїх історичних дослідницьких та навчально-методичних праць. На жаль, більшість з них так і не була опублікована.

Принагідно доречно згадати і про внесок Никифора Григорієва у створення та діяльність інших видавничих проєктів. Так він долучився до створення низки українських видавництв у ЧСР, безпосередньо не пов'язаних із УГК, зокрема очолював видавниче товариство «Нова Україна», що видавав одноіменний часопис (1922 – 1928), одним з редакторів якого він був (це окрема важлива сторінка плідної діяльності Н. Григорієва у ЧСР та унікальне явище в українській емігрантській публіцистиці і пресі). Поза суспільно-політичним значенням «Нової України», вона відігравала важливу роль в культурно-просвітницькій роботі, зокрема знайомила читачів з тогочасною українською прозою та поезією, друкуючи твори українських літераторів як з-за кордону, так і з підсоветської України, а товариство «Нова Україна» друкувало художні, публіцистичні, науково-популярні твори українських авторів. У такий спосіб реалізовувалася настанова на виховання нового покоління інтелігентів та патріотів. Саме на останнє було спрямоване розпорядження Н. Григорієва як керівника видавництва продавати журнал «Нова Україна» студентам за третину від його вартості [21, с. 331–332].

Найповніше своє бачення ролі видавничої справи та розвитку української національної преси у збереженні української нації Никифор Григорієв виклав у статті «Національний обов'язок»: «Національна свідомість росте і скріпляється поруч з розвитком культури. Де нема національної культури, там нема нації, а є лише етнографічний матеріал. Головним засобом розвитку культури є друковане слово. Тепер ми стоїмо перед великою загрозою, на Україні руїна. Помимо політичного свавільства окупації, на Україні з економічних причин немає змоги друкувати книжок... І коли справа постачання українському народові книжок не буде налагоджено з боку, Україна на довгий час опиниться в великій темряві» [4, с. 9]. Ці тези досвідченого політика розкривають його особливе ставлення не лише до видавничої справи, з якою він був пов'язаний впродовж всього життя, а й до національної освіти в зарубіжжі та просвітництва загалом, яке стало лейтмотивом його громадської та освітньо-організаційної діяльності.

Загалом розбудова УГК цілої мережі української освітньої інфраструктури у ЧСР від початкових шкіл, професійних курсів та зрештою – університетів, до чого Н. Григорієв мав безпосередній стосунок, виконувала одразу кілька стратегічних завдань українського національного руху. М. Шаповал та Н. Григорієв як політики, які пророкували на перспективу діяльність своєї політичної сили та всього українського національного руху, повною мірою усвідомлювали значення якісної та національно спрямованої освіти для українських емігрантів – представників народу, позбавленого своєї держави і території, як найефективнішого засобу збереження національної ідентичності, культурного зв'язку із Україною та залучення молоді до національно-визвольного руху. Створений у ЧСР осередок української освіти і науки став потужним світовим центром формування нового покоління українських патріотів та інтелігенції, фахівців у різних сферах, які боролися за визволення

України та, як розраховували творці осередку М. Шаповал і Н. Григоріїв, після її звільнення мали б розбудовувати її економіку, науку, освіту, використовуючи свої знання та досвід. Тож унікальність українського еміграційного осередку, що утворився у ЧСР у 1920-ті рр., полягає насамперед у тому, що саме там і переважно зусиллями УГК і створених ним освітніх закладів, постало нове покоління свідомих українців з європейською освітою.

На жаль, його стрімкий розвиток загальмувався і опинився під загрозою ліквідації вже у середині 1920-х років, коли уряд ЧСР з політичних міркувань суттєво скоротив фінансування, й постало питання про закриття УГК низки українських інституцій, заснованих лідерами УПСР. Проте навіть за таких умов вони намагалися максимально використати свої організаційні можливості для посилення українського національного визвольного руху за рахунок освічених та підготовлених до розбудови вільної України фахівців й поширення української освіти на якнайширше коло української еміграції. Так, восени 1925 р. було засновано Український інститут громадознавства (Український соціологічний інститут) у Празі на чолі з М. Шаповалом, в якому Н. Григоріїв опікувався адміністративно-господарськими і фінансовими справами, очолював відділ народознавства (1925–1927) та обидві автономні установи інституту – Український національний музей-архів (1923–1925, 1927–1932) й Український робітничий університет (лютий 1929 – квітень 1931) – перший український виш з дистанційною формою навчання; зрештою у 1933–1938 рр. був директором всього інституту. Таким чином, Н. Григоріїв відіграв й значну роль у становленні науково-дослідницьких установ на еміграції як організатор, керівник і надзвичайно плідний науковець, дослідник теоретичних та практичних суспільствознавчих проблем [17, с. 77–83].

Та остаточне припинення фінансування, виснажливі конфлікти з політичними опонентами, внутрішні суперечності і зрештою смерть в 1932 р. Микити Шаповала, головного натхненника та лідера українського есерівського осередку у Празі, фактично, позбавили його перспектив. Науковці та громадські діячі, залучені до роботи в створених ними закладах, мали шукати іншу роботу, Н. Григоріїв, який перебрав на себе керівництво, безрезультативно намагався знайти засоби для збереження цінних наукових напрацювань, матеріальної бази та максимально пом'якшити процес ліквідації цих інституцій. А питання перенесення празького осередку як політичного центру УПСР, так і культурно-освітнього, до США або Канади, що постало ще наприкінці 1920-х рр., виглядало чи не як єдиний можливий спосіб порятунку. На жаль, реалізувати цю ідею повною мірою не вдалося: почалася Друга світова війна, що поставила під загрозу не лише існування українського осередку у ЧСР, а й фізичне виживання його представників. Втім свій чималий досвід організаційної освітньої і видавничої діяльності, здобутий у ЧСР, Н. Григоріїв згодом використав у США і Канаді, намагаючись створити там у повоєнні роки український культурно-освітній осередок за зразком празького.

Оцінюючи внесок Никифора Григорієва в організаційно-освітню діяльність Українського громадського комітету в ЧСР, варто ще раз наголосити на історичному значенні створеного ним українського культурно-освітнього осередку, що став феноменом української міжвоєнної еміграції, виховавши нове покоління українців з виразним національно-політичним світоглядом та європейською освітою. За твердженням Н. Григорієва, з яким важко не погодитися, саме у ЧСР і саме зусиллями УГК постало нове молоде покоління свідомих українців з виразним національно-політичним світоглядом та європейською освітою, що окреслювало перспективу для українського національно-визвольного руху. «При такому культурному стані (української еміграції – *авт.*) для кожного європейця стає зрозуміла неминуха консеквенція української політичної самостійності, – наголошував він. – Із теоретичних міркувань вона обертається в реальність» [29, ф. 3562, оп. 1, спр. 92, арк. 192].

Без перебільшення, велика заслуга в цьому М. Шаповала і Н. Григорієва, які створили інтелектуально потужний креативний тандем, здатний виробляти та ефективно реалізовувати суспільно важливі політичні і культурні проекти. При цьому Григоріїв – фактично незмінний заступник М. Шаповала у партійній організації до його смерті у 1932 р., коли очолив її – взяв на себе більшу частину практичної організаторської роботи, вирішуючи адміністративні, фінансові, господарські проблеми заснованих ними установ. При цьому, попри свій значний

внесок у діяльність УГК, зокрема і в галузі освіти, при кожній нагоді він наголошував на винятковій ролі М. Шаповала у розбудові чехословацького культурно-освітнього осередку та всій їхній громадській роботі: «Цеглинка за цеглинкою в товаристві М. Ю. Шаповала, під впливом його безмежного темпераменту, гострого аналітичного розуму, невтомної енергії, великого наукового знання суспільних відносин, непідкупної чесності, глибокої щирості, повної відданості і саможертвності інтересам українського народу; разом з кількома самовідданими, безкорисними, працьовитими товаришами почали ми знову мурувати підвалини кращої майбутності українського народу, готувати нові, більш освічені, більш досвідчені сили для боротьби за його інтереси» [6, с. 14].

Результати їх роботи виявилися вже незабаром, коли випускники створених ними навчальних закладів поповнили лави борців за незалежність України, увійшли і згодом перебрали на себе провід в українських громадах різних країн Європи та Америки. Саме цей аспект міг би бути перспективним напрямком подальших досліджень місця і ролі українського освітнього осередку у ЧСР в українському національно-визвольному русі ХХ століття та українській діаспорі на Заході.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаної літератури

1. Бевз Т. А. Н. Я. Григоріїв – політик і вчений. Київ: ІММБ, 2002. 285 с.
2. Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині та Німеччині в 20-30-ті роки ХХ століття: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1997. 178 с.
3. Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921 – 1945). Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 82 с.
4. Григоріїв Н. Національний обов'язок. *Громадський вісник*. Прага, 1921. № 3–4. С. 9.
5. Григоріїв-Наш. Т. Г. Масарик, його життя та діяльність. Прага: Легіографія, 1925. 88 с.
6. Григоріїв Н. Творці мого «Я». *Трудова Україна*. Прага, 1933. № 10. С. 14–16.
7. Даниленко О. В. Український Громадський Комітет у Чехословаччині (1921 – 1925 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2004. 208 с.
8. З діяльності УГК на Чехословаччині. *Громадський вісник*. Прага, 1921. № 1. С. 7.
9. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. Прага, 1942. 367 с.
10. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. 272 с.
11. Провідини Президентом Ч.С. Республіки Української Господарської Академії в Подебрадах. *Нова Україна*. Прага, 1923. № 6. С. 170–171.
12. Рік праці Українського Громадського Комітету. *Україна*. Прага, 1923. № 6. С. 168–170.
13. Рік праці Українського Громадського комітету в ЧСР. Прага, 1922. 45 с.
14. Статут Української Селянської Спілки на еміграції. *Наша Спілка*. Прага, 1923. № 2–3. С. 64–68.
15. Сухобокова О. О. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Н. Григорієва (1883 – 1953): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2008. 266 с.
16. Сухобокова О. Культурно-просвітницька та педагогічна діяльність Н. Я. Григорієва. *Український історичний збірник*. Київ: Інститут історії НАН України, 2006. Вип. 9. С. 157–172.
17. Сухобокова О. Наукова та організаційна робота Н. Григорієва в Українському інституті громадознавства у Празі. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія*

- Федьковича: *Історія*. Чернівці, 2019. №49. С. 77–83.
DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.77-83>
18. Сухобокова О. «Огнище української культури»: українська освіта та наука у міжвоєнній Чехословаччині. URL: <http://surl.li/mkprz> (дата звернення: 21.12.2023).
19. Сухобокова О. Спроба створення єдиного національного фронту на еміграції українськими соціалістами в першій половині 1920-х рр. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. Чернівці, 2018. №48. С.88–94. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2018.48.88-94>
20. Сухобокова О. Український робітничий університет у Празі (1927-1931рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 17. С. 320–334. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2007_17_320
21. Сухобокова О. Часопис «Нова Україна» у Празі (1922 – 1928 рр.): до 90-ї річниці від заснування. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. Вип. 18. С. 324–337. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2013_18_324
22. Сухобокова О. Шлях до волі: Никифор Григорій (1883 – 1953): монографія. Київ – Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 608 с.
23. Три роки праці Українського Громадського Комітету в ЧСР. 7/VII.1921 – 7/VII.1924. Прага, 1924. 104 с.
24. Українська Господарська академія в Ч.С.Р. Подєбради, 1926. 36 с.
25. Український Громадський Видавничий Фонд. *Нова Україна*. Прага, 1923. № 6. С. 155-156.
26. Український громадський комітет в ЧСР. *Нова Україна*. Прага, 1925. № 2–3. С. 164-168.
27. Шаповал М. Завдання української еміграції. *Нова Україна*. Прага, 1926. № 1–2. С. 1–20.
28. Шаповал М. Український Вищий Педагогічний Інститут імені М. Драгоманова. *Нова Україна*. Прага, 1923. № 6. С. 151–154.
29. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

O. O. SUKHOBOKOVA, Ph. D. (History),
Associate Professor of the Department of Modern and
Contemporary History of Foreign Countries
e-mail: olga.sukhobokova@knu.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4140-3231>
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60 Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

THE ROLE OF NYKYFOR HRYHORIYV IN THE ORGANIZATIONAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN PUBLIC COMMITTEE IN THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC

Purpose. Analysis of Nykyfor Hryhoriyiv's contribution to the organizational and educational activities of the Ukrainian Public Committee in the Czechoslovak Republic.

The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity and systematicity. The use of problem-chronological and complex approaches, comparative and analytical methods made it possible to determine the conceptual foundations and practical implementation of N. Hryhoriyiv's vision of building a Ukrainian educational center in the Czechoslovak Republic.

Scientific novelty. For the first time, the organizational activity of Nykyfor Hryhoriyiv in the Ukrainian Public Committee in the field of Ukrainian education in the Czechoslovak Republic is holistically considered as a separate subject of research.

The relevance of the research is determined by the formulation of the question and its comprehensive consideration within specific chronological and spatial boundaries. His efforts in the organization of Ukrainian higher educational institutions under the Ukrainian Public Committee (Ukrainian Academy of Economics in Podyebrady and Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after M. Drahomanov in Prague), professional education within the framework of the Ukrainian Peasant Union and publication of educational literature are considered as purposeful work on the formation of national-patriotic position of the Ukrainian community in exile and the training of a new generation of fighters for the independence of Ukraine.

Conclusions. The organizational and educational activity of Nykyfor Hryhoriyv, as one of the founders and leaders of the Ukrainian Public Committee in the Czechoslovak Republic, was an organic continuation of his previous activities and the course of uniting Ukrainians abroad around one of the priority tasks of social construction – the formation of the future intellectual and professional elites, builders of the Ukrainian state, primarily teachers and specialists in various branches of the economy. Thus, according to his conviction, Ukrainian refugees acquired a European-level education with Ukrainian national-patriotic education and specialties needed for their homeland. And therefore, they used the time of their stay in emigration with the greatest benefit for the future development of their homeland.

Key words: Nykyfor Hryhoriyv, education, Ukrainian diaspora in the Czech Republic, Ukrainian Academy of Economics, Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after M. Dragomanov, Ukrainian Public Committee in the Czech Republic.

References

1. Bevz T. A. (2002). N. Ya. Hryhoriyv is a politician and a scientist. Kyiv: IMMB, 2002. 285 p. (in Ukrainian)
2. Bublyk T. V. (1997). Scientific and the cultural and educational activities of the Ukrainian emigration in Czechoslovakia and Germany in the 20s and 30s of the 20th century: Dissertation for the degree of candidate of historical sciences: 07.00.01. Kyiv. 178 p. (in Ukrainian)
3. Vidnyanskyi S. V. (1994). Cultural, educational and scientific activity of the Ukrainian emigration in Czechoslovakia: Ukrainian Free University (1921–1945). Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. 82 p. (in Ukrainian)
4. Hryhoriyv N. (1921). National duty. *Public Herald*. Prague. № 3–4. P. 9. (in Ukrainian)
5. Hryhoriyv–Nash. (1925). T. G. Masaryk, his life and activities. Prague: Legiography. 88 p. (in Ukrainian)
6. Hryhoriyv N. (1933). Creators of my «I». *Labor Ukraine*. Prague. № 10. P. 14–16. (in Ukrainian)
7. Danylenko O. V. (2004). Ukrainian Public Committee in Czechoslovakia (1921–1925): Dissertation for the degree of candidate of historical sciences: 07.00.01. Kyiv, 2004. 208 p. (in Ukrainian)
8. On the activities of the UGK in Czechoslovakia. (1921). *Public Gazette*. Prague. № 1. P. 7. (in Ukrainian)
9. Narizhnyi S. (1942). Ukrainian emigration. Cultural work of the Ukrainian emigration between the two world wars. P. 1. Prague. 367 p. (in Ukrainian)
10. Narizhnyi S. (1999). Ukrainian emigration. Cultural work of the Ukrainian emigration 1919–1939 (materials collected by S. Narizhnyi for the second part). Kyiv: Olena Teliga Publishing House. 272 p. (in Ukrainian)
11. Visit by the President Ch.S. Republic of the Ukrainian Academy of Economics in Podyebrady. (1923). *New Ukraine*. Prague. № 6. C. 170–171. (in Ukrainian)
12. A year of work of the Ukrainian Civic Committee. (1923). *New Ukraine*. Prague. № 6. C. 168–170. (in Ukrainian)
13. A year of work of the Ukrainian Public Committee in the Czechoslovak Socialist Republic. (1922). Prague. 45 p. (in Ukrainian)

14. Statute of the Ukrainian Peasant Union on Emigration. (1923). *Our Union*. Prague. № 2–3. P. 64–68. (in Ukrainian)
15. Sukhobokova O. (2008). The public-political, cultural and educational activity of N.Ya. Hryhoriiv (1883 – 1953): Dissertation for the degree of candidate of historical sciences: 07.00.01. Kyiv, 2008. 266 p. (in Ukrainian)
16. Sukhobokova O. (2006). Cultural-educational and pedagogical activities of N. Ya. Hryhoriyv. *Ukrainian historical collection*. Kyiv: Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine. Issue 9. P. 157–172. (in Ukrainian)
17. Sukhobokova O. (2019). Scientific and organizational work of N. Hryhoriyv at the Ukrainian Institute of Community Studies in Prague. *Scientific Bulletin of Yuriy Fedkovich University of Chernivtsi: History*. Chernivtsi. №49. P. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.77-83> (in Ukrainian)
18. Sukhobokova O. «The hearth of Ukrainian culture»: Ukrainian education and science in interwar Czechoslovakia. URL: <http://surl.li/mkprz> (21.12.2023) (in Ukrainian)
19. Sukhobokova O. (2018). An attempt to create a united national front on emigration by Ukrainian socialists in the first half of the 1920s. *Scientific Bulletin of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University: History*. Chernivtsi. №48. P. 88–94. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2018.48.88-94> (in Ukrainian)
20. Sukhobokova O. (2007). Ukrainian Workers' University in Prague (1927–1931) // *Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. Issue 17. P. 320–334. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2007_17_320 (in Ukrainian)
21. Sukhobokova O. (2013). The magazine «New Ukraine» in Prague (1922–1928): to the 90th anniversary of its founding. *Ukraine of the 20th century: culture, ideology, politics. A collection of articles*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. Issue 18. P. 324–337. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2013_18_324 (in Ukrainian)
22. Sukhobokova O. (2019). Way to the Will: Nykyfor Hryhoriyv (1883 – 1953): monograph. Kyiv – Vinnytsia: LLC «Tvory». 608 p. (in Ukrainian)
23. Three years of work of the Ukrainian Public Committee in the Czech SSR. 7/VII.1921 – 7/VII.1924. (1924). Prague. 104 p. (in Ukrainian)
24. Ukrainian Academy of Economics in Ch.S.R. (1926). Podyebrady. 36 p. (in Ukrainian)
25. Ukrainian Public Publishing Fund. (1923). *New Ukraine*. Prague. № 6. P. 155–156. (in Ukrainian)
26. Ukrainian Public Committee in the Czechoslovak Socialist Republic. (1925). *New Ukraine*. Prague. № 2–3. P. 164–168. (in Ukrainian)
27. Shapoval M. Tasks of Ukrainian emigration. (1926). *New Ukraine*. Prague. № 1–2. P. 1–20. (in Ukrainian)
28. Shapoval M. Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after M. Drahomanov. (1923). *New Ukraine*. Prague. № 6. P. 151–154. (in Ukrainian)
29. Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-04>

УДК 929:94(477.51)-058.833Мірні

О. М. ПОТАПЕНКО,

Директор Науково-редакційного центру

e-mail: DIVA23LM@ukr.net ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7040-1427>

Комунальний заклад «Чернігівський обласний пошуковий науково-редакційний центр»

Чернігівської обласної ради

Проспект Миру, 14, м. Чернігів, 14000, Україна

РОДИНИ МІРНИХ ТА ХІЛЬЧЕВСЬКИХ: ДО НОВИХ ФАКТІВ БІОГРАФІЇ

Мета дослідження. У статті здійснено спробу встановити деякі факти про ранні роки життя громадських діячів: подружжя Зінаїди Василівни Мірної (Хільчевської) та Івана Івановича Мірного. Автор спростовує деякі хибні твердження щодо віх біографії Зінаїди Мірної, зокрема, про місце та дату її народження, віросповідання; наведено більше фактів про її родину.

Методологія дослідження включає загальнонаукові методи (аналіз та синтез) та основні методи історичного дослідження: історико-порівняльний та історико-генетичний.

Наукова новизна. Вперше введено у науковий обіг метричні записи, які висвітлюють раннє життя громадської діячки Зінаїди Василівни Мірної та її родини.

Актуальність статті полягає у поглибленні знань про діячів українського діаспорного руху, інтеграції віднайдених біографічних відомостей у краєзнавчі дослідження, формування підґрунтя для увічнення пам'яті борців за незалежність України у 20 ст.

Висновки. З'ясовано, що родина Хільчевських, з якої походить Зінаїда Василівна Хільчевська походить з Чернігівської губернії, тут мешкали і працювали її батьки. Підтверджено точну дату її народження, спростовано хибні твердження щодо віросповідання.

Ключові слова: Зінаїда Мірна, Іван Мірний, Чернігів, Городня.

Як цитувати: Потапенко О.М. Родини Мірних та Хільчевських: до нових фактів біографії *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2023. Вип. 37. С. 37-44, DOI <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37>

In cites: Potapenko O.M. (2023) Families of mirnyh and Khilchevsk: to the new facts of the biography *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, 2023. Issue. 37, (37-44). DOI <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37> (in Ukrainian)

Так сталося, що буремні роки Українських національно-визвольних змагань 1917--1921 рр. спричинили хвилю української еміграції за межі етнічних земель, а сформована на уламках Російської імперії нова держава – РСРР – фактично ізолювала автохтонних українців від закордонної спільноти. Трагедія цього поділу полягала ще й в тому, що потужно зростаючий по всьому світу діаспорний рух, був, фактично, відрізаний від власних коренів, залишивши у підконтрольній радянському уряду Україні рідних, товаришів, колег. Про минуле говорили обережно – аби не нашкодити, не наражати на небезпеку тих, хто лишилися на Батьківщині, через зв'язки з «ідеологічними ворогами», «буржуазними націоналістами».

Нас, істориків, нині спонукає до більш активних дій і Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» № 314-VIII від 9 квітня 2015 р., покликаний сприяти увічненню їх пам'яті, підвищенню поінформованості суспільства та привернення уваги громадськості до цієї сторінки історії, тим більше, що «білих плям» лишилося ще чимало [5].

Серед таких борців, будівничих «України у вигнанні» було подружжя громадської діячки, перекладачки, публіцистки, членкині Української Центральної Ради Зінаїди Мірної і українського політика, письменника, очільника канцелярії Міністерства закордонних справ Української Народної Республіки Івана Мірного.

Чимало науковців долучилися до збереження пам'яті про українську еміграційну спільноту. Зокрема про подружжя Мірних писали К. Антонович, Г. Лащенко, М. Рудницька, а нині серед когорт науковців особливо варто виділити наукове дослідження Л. Смоляр [24].

Розлогий нарис про долю З. В. Мірної (Хильчевської) авторства письменниці Г. Лащенко став «відправною точкою» пошуків інформації про ранні роки життя нашої землячки. Та і взагалі, були деякі сумніви – чи дійсно Зінаїда Василівна народилась та мешкала на Чернігівщині? Галина Ростиславівна писала: «Коли в 1910 р. Зінаїда Мірна з чоловіком приїхала до Києва, то якось одразу висунулась на одне з передових місць. Але лишається багато невиясненого з її життя того часу. І якби знайшлися люди, що новими фактами могли б доповнити сторінки її життєпису, авторка цієї статті і всі, кому дорога пам'ять цієї визначної людини, були б їм дуже вдячні. Відомо, що її дівоче прізвище Хильчевська, але не знаємо, хто були її батьки, де вона вчилась у народній і середній школі? Бо дорослою – це відомо – вона скінчила фельдшерські і зуболічебні курси [...]. Про дату її народження Мілена Рудницька пише: «Приїшла на світ біля 1880 р.». Це може бути 1877, 1878, 1879 р. Стефанія Нагірна цю дату визначає на серпень чи жовтень 1878 р. Пані Ївга Лоська уточнює цю дату: 12 жовтня 1878 р. в Городні, тодішньої Чернігівської губернії» [10, с. 39].

Усі вище згадані жінки – соратниці Зінаїди Василівни, громадські діячки, життєвий шлях яких перетнувся під час емігрантських мандрів. Їх, зокрема, об'єднала Міжнародна жіноча ліга миру і свободи. Нагірна Стефанія Іванівна була завідувачкою інтернату для дівчат поблизу Праги, займалась виданням учнівського журналу «Зірка». Брала активну участь у діяльності Українського жіночого союзу, зокрема 1934 р. була делегована на Український жіночий конгрес [11]. Мілена Рудницька досягла успіху і як викладачка, і як політикиня, і як літераторка, і як журналістка. У 1935 р. Мілена Іванівна стала головою «Світового Союзу Українок» [28]. Трудилася в Українській секції Міжнародної жіночої ліги миру і свободи і громадська діячка Євгенія (Ївга) Лоська [23].

Г. Лащенко цікавили причини вибору професії Зінаїдою Василівною. Вона розмірковувала: «Застановлює також факт фахових студій З. Мірної. Чому вона хотіла закінчити ці курси? Чи походила з незаможної родини й потребувала якнайскоріше самостійно заробляти? Чи це було прагнення незалежності від батьків молодой емансипантки? Чи це була та ж причина, що штовхнула на фельдшерські курси Софію Русову, матеріально цілком забезпечену, – порив молодой ентузіястки помагати збіднілому народові, працювати для нього не лише на словах, а і в конкретній, потрібній йому роботі? На ці питання відповісти трудно, не маючи точних життєписних даних. Але знаючи вдачу Зінаїди Мірної [...], можна припустити, що піти на ті студії примусили її всі три причини. Зрештою в той час вона могла не знати, що доля присудила їй інше поле діяльності» [10, с. 39].

Тому автор даної статті звернула увагу на найбільш інформативні джерела: метричні записи, зроблені у церквах Чернігівської губернії, та довідники. Вдалося уточнити деякі біографічні дані.

Майбутні батьки громадської діячки З. Мірної – колезький секретар Василь Феофанович та його дружина Катерина Василівна Хильчевські мешкали у Городні – повітовому центрі Чернігівської губ. Натепер не вдалося знайти інформацію про дату та місце укладення їхнього шлюбу та рід діяльності голови родини.

1 вересня 1871 р. [Тут і далі – датування подане за Юліанським календарем – прим. авт.] у сім'ї Хільчевських народилася донька Марія. Охрестили її 9 вересня у Василівській церкві м. Городні. Хрещеними батьками стали купець м. Городні, Василь Миколайович Писарєв (станом на 1878 р. – член Городнянського повітового земського правління) та дружина титулярного радника Ганна Миколаївна Волкович [29, ф. 679, оп. 10, спр. 3283, арк. 121].

Г.М. Волкович – матір громадських діячів, науковців – революціонерки, лікарки, уродженки м. Городні Ганни Маркіянівни Волкович [2] (народилася 15 лютого 1876 р.) – ровесниці З. Хільчевської, та доктора медичних наук Миколи Маркіяновича Волковича [3].

Така активна спільнота оточувала родину Хільчевських, визначала життя повітового центру, який зовсім не видається провінційним, а навпаки – тяжіє до прогресу та духу свободи.

Записи метричних книг допомогли уточнити й дату народження самої громадської діячки: так, як вже згадувалося, деякі дослідники вказували 1875 р. чи 1878 р., але насправді Зінаїда Василівна народилася 9 жовтня 1873 р. Хрещеними батьками стали колезький асесор Микола Антонович Войцехович, який проживав на хуторі Журавка, та мешканка м. Городні, вдова поручика, Варвара Гнатівна Симоновська. Таким чином, спростовано версію щодо католицизму Зінаїди Василівни – адже її було охрещено 18 жовтня у православній церкві, батьки, як зазначено в метричній книзі, «оба православные» [29, ф. 679, оп. 10, спр. 3283, арк. 147].

16 березня 1875 р. у сім'ї В.Ф. Хільчевського, який на той час перебував вже у чині титулярного радника, народилася ще одна донька – Лідія. Охрестили дитину підпоручик у відставці Іван Миколайович Максимович з с. Бречі Сосницького повіту та вже згадувана В.Г. Симоновська [29, ф. 679, оп. 10, спр. 3309, арк. 8].

Як бачимо, фактично увесь «городнянський період» життя родини Хільчевських міститься у метричних записах їхньої рідної парафії. Запис від 7 листопада 1878 р. свідчить, що 5 листопада 1878 р., у віці 45 років Василь Феофанович помер від сухот та похований на цвинтарі Василівської церкви. Саме запис про смерть В.Ф. Хільчевського дозволяє приблизно вирахувати рік його народження – 1833 [29, ф. 679, оп. 10, спр. 3310, арк. 122]. На жаль, цей храм та цвинтар були зруйновані більшовиками у 1930-х рр. і дотепер не збереглися.

Вдова Василя Феофановича залишилася з маленькими дітьми: Марії тільки-но виповнилося 7 років, Зінаїді – 5, а Лідії – 3 роки. Подальші пошуки записів про родинні зв'язки Хільчевських наводять на думку, що в сім'ї була ще одна дитина – хлопчик Василь, але, на жаль, записів, які б підтверджували точну дату його народження, знайти не вдалося.

Окрім тісного знайомства чи навіть дружби з прогресивними городнянцями – родинами Волковичів та Писарєвих, вірогідно, Хільчевські були знайомі і з родиною Ліндфорсів, так як капітан гвардії Олександр Федорович Ліндфорс на той час активно займався громадською діяльністю, був мировим посередником [4, С. 64], гласним Городнянського повітового й Чернігівського губернського земського зібрання [20, С. 145].

Отже, спростовано припущення про приналежність З. Мірної (Хільчевської) до Римо-Католицької церкви. Г. Лащенко розмірковувала досить розлого: «Були чутки, що Зінаїда Василівна походила з дуже бідної польської родини і була римо-католичкою. Якщо це правда, що ж вплинуло на неї так, що вона стала українкою і змінила віру на православну? І тут можна висловлювати здогади, бо немає відомостей, що вона була полькою і католичкою. Поляки жили головним чином на Правобережжі, а Городня – невеличке місто на Лівобережжі, де поляків було менше. Сама Зінаїда Василівна про це ніколи не говорила. Народилась в Україні і виростала серед української стихії. Рід їх, що багато колін тут проживав, міг бути частинно зукраїнізований. На Придніпрянській Україні на переломі 20 ст. було багато своєрідно зукраїнізованих родин: говорили по-польськи, були римо-католиками, але досконало володіли, крім польської й державної російської, українською мовою, любили українські пісні і в побуті їх було багато від українських звичаїв і традицій [...] Зрештою сама вона ніколи не говорила про своє польське походження [...]» [9, с. 40]. Г. Лащенко була дуже близька у своїх здогадах. У губернському центрі – м. Чернігові дійсно була (хоч і не велика) польська громада. Її представники активно долучались до громадського життя губернії, на поч. ХХ ст. збудували

власний костел. Цікаво, що навіть у Городнянському повіті за переписом населення 1897 р. мешкало 500 поляків (з них 74 – безпосередньо у повітовому центрі) [27]. А рід Хільчевських дійсно мав глибокі польські корені. У частині 7 «Общего гербовника дворянских родов Всероссийской империи» вказано, що «предок фамилии Хилчевских, Тарасий Хилчевский, переселясь в Малороссию из Польши, находился в службе в Малороссийских чинах и в 1687 году владел землями. Потомки его равным образом служили Российскому Престолу в разных чинах и владели деревнями. Все сие доказывається выписями из архивов, означенными в копии с определения Новгородско-Северского Дворянского Депутатского Собрания, о внесении рода Хилчевских дворянской родословной книги в 6-ю часть в число древнего дворянства и родословную сего рода [12]. Рід Хільчевських фігурує у списках дворянських родів Київської, Полтавської та Чернігівської губерній.

Після смерті Василя Феофановича слід родини Хільчевських на деякий час губиться. Скоріше за все, Катерина Василівна вимушена була шукати спосіб матеріального забезпечення своєї осиротілої родини, яка залишилася без годувальника. Втім, аналізуючи довідкові матеріали, знаходимо цікаві записи: кілька років поспіль (1888, 1891, 1892 рр. [6, с. 237; 7, с. 218; 8, с. 229]) старшою повивальною бабкою (тобто акушеркою) м. Чернігова вказано саме Катерину Василівну Хільчевську. На підтвердження того, що Хільчевські дійсно мешкали в губерньському центрі, свідчить ще один запис з метричної книги Казанської церкви при Чернігівській губерньській земській лікарні, який варто процитувати, оскільки 14 липня 1902 р. «контролер по сбору акциза с сахара Черниговской губернии, Василий Васильев Хильчевский и законная жена его Антонина Михеева – оба православные» стали батьками сина Володимира, якого 26 липня того ж року охрестили в цій церкві, а хрещеними батьками стали «коллежский ассессор М[нерозбірливо] Васильев Масловский и жена помощника податного инспектора Зинаида Васильевна Мирная» [29, ф. 679, оп. 10, спр. 1020, арк. 186].

Отже, станом на 1902 р. Зінаїда Василівна вже перебувала у шлюбі з Іваном Івановичем Мірним та підтримувала тісні родинні зв'язки з родичами, які мешкали в Чернігові. Скоріше за все, маленький Володимир, хрещеною матір'ю якого стала З. Мірна, – її племінник. Але саме про народження Василя Васильовича Хільчевського, як вже зазначалося, не вдалося знайти запису за метричною книгою Василівської церкви м. Городні.

Ще одне цікаве зауваження від Г. Лащенко стосується «домашнього» імені вже заміжньої Зінаїди Василівни: «Чоловік називав Зінаїду Василівну звичайно Зіночкою, але часом, зрідка, «Больцею», правдоподібно скорочення від Болеслави, типового польського імені. Про її польське походження згадують Віктор Приходько, який довгий час у неї мешкав, винаймаючи кімнату. Згадує про те й проф[есор] Борис Мартос, дружина якого Марія Юр'ївна співпрацювала із З. Мірною. «Чув я, що вона до того часу, як вийшла заміж, була католичкою і полькою» пише він у листі до мене «і що ім'я її було Болеслава. Я не раз чув, як Іван Іванович казав до неї «Больця». На цю «Больцю» – ім'я інтимне, спогад з молодих літ – свого часу звернули увагу моя мати і я» [10, с. 40]. Варто прокоментувати цю цитату. Справа в тому, що у Наддніпрянській Україні у дворянських сім'ях широко використовувалися домашні імена. Софія Русова – землячка і соратниця З. Мірної – для рідних була ще й «Ноною», «Ноночкою», як ніжно у своїх щоденниках називає її чоловік Олександр Русов [21, с. 35, 122]. Про родинне ім'я знали й близькі знайомі [22, с. 151]. Тож керуючись цим прикладом, немає підстав вважати, що родинне ім'я Зінаїди Василівни якимось чином вказувало на її польське походження.

Є ще одна ниточка, яка пов'язувала З. Мірну (Хільчевську) з Черніговом. Довідкові матеріали свідчать, що у кін. 19 ст. [6, с. 307], у м. Чернігові працював судовий слідчий Микола Іванович Мірний. Мова йде про брата Івана Івановича Мірного. Тож ці чоловіки на Чернігівщину потрапили не випадково – їх з губерньським центром перш за все пов'язувала робота.

Таким чином, досить реалістично звучить переказ Г. Лащенко: «Левко Чикаленко оповідав, що перед приїздом до Києва Мірні проживали також в Чернігові, в «місті великих історичних споминів» за виразом Дмитра Дорошенка. Зінаїда Василівна про Чернігів

згадувала. У тому часі в Чернігові проживав М. Коцюбинський. Мірні зустрічались із ним і з оповідань Зінаїди Василівни видно було, що вона дуже цінила це знайомство».

Хоча «відповісти трудно», чому родина переїздить до Києва, однак, Г. Лашенко абсолютно логічно робить припущення, що «правдоподібно з'явилась в Івана Івановича можливість службово дістати там вакансію» [9, с. 31].

Дійсно, станом на 1899 р. губернський секретар І.І. Мірний обіймав посаду помічника бухгалтера Київської казенної палати, так, у Пам'ятній книзі Київської губернії вказано і його адресу: вул. Мала Володимирська, буд. 41 [13, с. 153]. У 1902 р. (тобто на момент хрещення Володимира Васильовича Хільчевського) – працював помічником податного інспектора Казенної палати Уманського повіту [14, с. 295] та отримав підвищення службі, і вже наступного року у чині колезького секретаря працював податним інспектором цієї ж установи [15, с. 134].

Спроба проаналізувати кар'єрне зростання братів підтверджує, що вони підтримували тісні зв'язки і працювати намагалися поруч, зберігаючи певну територіальну близькість.

Станом на 1906 р. обидва Мірні обіймали такі посади в установах Київської губернії: титулярний радник Іван Іванович – податного інспектора Звенигородського повітового правління у справах земського господарства [16, с. 10, 22], а титулярний радник Микола Іванович – слідчого шостої дільниці Київського окружного суду [16, с. 41].

У 1910 – 1911 рр. Іван Іванович вже працював податним інспектором 4-ї дільниці м. Києва Київської казенної палати [17, с. 22, 18, с. 22], а Микола Іванович продовжував обіймати посаду слідчого [17, с. 39, 18, с. 39].

За два роки до революційних подій, у 1915 р. брати Мірні вказали спільну адресу: м. Київ, вул. Львівська, 42. Микола Іванович натовді перебував на посаді члена Київського окружного суду [19, с. 38], а Іван Іванович – податного інспектора першої дільниці Київської казенної палати [19, с. 17].

Родину Мірних чекали роки важкої праці, до якої спонукали буремні події Першої світової війни, Української національної революції 1917 – 1921 р., важкі переїди між Кам'янець-Подільським, Берліном та Прагою.

У Празі подружжя Мірних чи не найбільше долучилося до розвитку діаспорного руху, розбудови українських культурних інституцій. Тут подружжя Мірних закінчило свій життєвий шлях та знайшло останній спочинок. У 1937 р. помер Іван Іванович, а Зінаїда Василівна після закінчення Другої світової війни опинилася в мовах тотального розгрому українських установ. Так, під час бомбардування Праги 14 лютого 1945 р. було знищено Музей визвольної боротьби України. Втрачено частину фондів, а вціліле пізніше вивезено співробітниками НКВС до СРСР. Почалися арешти, «наступив, – за словами К. Антонович, – загальний переляк. З. Мірну викликали кілька разів і допитували. До неї приходили по ночах, і до ранку все перевертали і шукали паперів. Часто викликали поліцію і робили довгі допити. Попри все, її помешкання лишалося центром українського життя у Празі. Навесні 1950 року, після років репресій і тиску, Зінаїда Василівна відійшла від нас назавжди» [1, с. 4].

Автор цього дослідження вболіває за повернення у історичний топонімічний простір Чернігівщини імен діячів Української національної революції, осіб, які далеко від Батьківщини берегли українську ідентичність, активно підтримували діаспорний рух. Тому, були надані пропозиції Комісіям з питань міської топонімії, охорони та збереження історико-культурного середовища при Чернігівській та Городнянській міських радах про назву двох топонімічних об'єктів на честь Зінаїди Мірної у відповідних населених пунктах, попередньо отримавши необхідні консультації від фахівців Українського інституту національної пам'яті, зокрема, начальниці Управління популяризаційно-просвітницької роботи УІНП Наталії Слобожаніної – автора-упорядника календаря «Українські жінки XX століття» [26], та представника УІНП у Чернігівській області Сергія Бутка.

Це наш обов'язок – берегти пам'ять про земляків, які були біля витоків формування української державності, та, на жаль, через непереборні обставини опинилися далеко за межами рідної України, де змогли вибудувати новий український соціокультурний простір,

прожили плідне творче життя, та знайшли свій останній спочинок. Так крок за кроком ми долаємо вимушене забуття, бо часто, за висловом українського історика І. Стамбола, коли з боку науковців з'являється ініціатива щодо увічнення певної історичної постаті, суспільство далеко не завжди реагує позитивно. Особливо, якщо йдеться про особу, котра не входить до вузького кола тих, хто вже увійшов до неширокого пантеону загальновідомих героїв [25].

Отже, попереду ще багато досліджень: вивчення величезного внеску подружжя Мірних у життя української діаспори та становлення української державності, аналіз дій радянських спецслужб, які переслідували українську громаду, збір джерел особового походження, причини мовчання Зінаїди Мірної про своє минуле.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаної літератури

1. Антонович К. *Зінаїда Мірна*. Наше життя (липень-серпень) 1955. С. 3-4.
2. Волкович Анна Маркіянівна URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D1%8F%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0
3. Волкович Микола Маркіянович URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87
4. Губернские и уездные учреждения Черниговской губернии. Памятная книжка на 1878 год. Чернигов, 1878 г.
5. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>
6. Календарь Черниговской губернии на 1888 год. Чернигов, 1887.
7. Календарь Черниговской губернии на 1891 год. Чернигов, 1890.
8. Календарь Черниговской губернии на 1892 год. Чернигов, 1891.
9. Лашенко Г. Зінаїда Мірна. *Наше життя*. 1966. Ч. 2 (лютий). С. 31 – 32.
10. Лашенко Г. Зінаїда Мірна. *Наше життя*. 1966. Ч. 1 (січень). С. 39 – 40.
11. Нагірна Стефанія Іванівна. URL: <https://irp.te.ua/nagirna-stefaniya-ivanivna/>
12. Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи. Ч. 7. URL: <https://web.archive.org/web/20190629001224/https://gerbovnik.ru/arms/1067>
13. Памятная книжка Киевской губернии на 1899 год. К., 1898.
14. Памятная книжка Киевской губернии на 1902 год. К., 1901.
15. Памятная книжка Киевской губернии на 1903 год. К., 1902.
16. Памятная книжка Киевской губернии на 1906 год. К., 1905.
17. Памятная книжка Киевской губернии на 1910 год. К., 1909.
18. Памятная книжка Киевской губернии на 1911 год. К., 1910.
19. Памятная книжка Киевской губернии на 1915 год. К., 1915.
20. Рахно О. Чернігівський губернський земський гласний О.Ф. Ліндфорс (До 120-х роковин від дня смерті). *Сіверянський літопис*. 2010. № 4 – 5.
21. Русов О. О. Щоденники та спогади. Чернігів, 2011.
22. Русова С. Мої спомини 1879 – 1915. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/5570>
23. Сабадин А. О. Співробітництво української жіночої національної ради з міжнародними жіночими організаціями в міжвоєнний період (1920 – 1938 pp.) URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/72140>

24. Смоляр Л. Зінаїда Мірна. *Українки в історії*. К., 2000.
25. Стамбол І. Українська біографістика: симптоми постколоніальності URL: <https://tyzhden.ua/ukrainska-biografistyka-symptomy-postkolonialnosti/>
26. «Українські жінки XX століття»: УІНП випустив календар з видатними, але маловідомими українкам URL: <https://rubryka.com/2019/12/08/ukrayinski-zhinky-hh/>
27. Чернігівська губернія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%8F
28. Шевелева М. Мілена Рудницька – гідна донька великої культурної Нації URL: <https://uain.press/blogs/milena-rudnitska-gidna-donka-velikoyi-kulturnoyi-natsiyi-1293942>
29. Державний архів Чернігівської області.

O. M. POTAPENKO,

Director of Scientific editorial center

e-mail: DIVA23LM@ukr.net ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7040-1427>

Municipal institution "Chernihiv Regional Research Scientific Editorial Center" of the Chernihiv Regional Council
Prospekt Myru, 14, Chernihiv, 14000, Ukraine

FAMILIES OF MIRNYH AND KHLICHEVSK: TO THE NEW FACTS OF THE BIOGRAPHY

Research aim. The article attempts to establish some facts about the early life of public figures: the spouses of Zinaida Vasylivna Mirna (Khilchevska) and Ivan Ivanovich Mirny. The author refutes some false statements regarding the milestones of Zinaida Myrna's biography, in particular, about the place and date of her birth, religion; more facts about her family have been clarified.

Research methodology includes general scientific methods (analysis and synthesis) and the main methods of historical research: historical-comparative and historical-genetic.

The scientific novelty. For the first time, metrical records were introduced into scientific circulation, which shed light on the early life of public figure Zinaida Vasylivna Mirnaya and her family.

The relevance of the article lies in the deepening of knowledge about the figures of the Ukrainian diaspora movement, the integration of biographical information found in local studies, the formation of the basis for commemorating the memory of the fighters for the independence of Ukraine in the 20th century.

Conclusions. It was found out that the Khilchevski family, from which the public member of the Ukrainian Central Council Zinaida Vasylivna Khilchevska originates, is from the Chernihiv province, where her parents lived and worked. The exact date of her birth was confirmed, false statements about her religion were denied.

Key words: Zinaida Mirna, Ivan Mirny, Chernihiv, Horodnia.

References

1. Antonovych K. Zinaida Mirna. *Our Life* (July-August) 1955. P. 3-4. (in Ukrainian)
2. Volkovich Anna Markianivna URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D1%8F%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 (in Ukrainian)
3. Mykola Markiyanovych Volkovich URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D1%8F%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0

- 87_ %D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_ %D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (in Ukrainian)
4. Provincial and district institutions of Chernigov province. Memorial book for 1878 Chernigov, 1878 (in Russian)
5. Law of Ukraine «On the legal status and commemoration of the fighters for the independence of Ukraine in the 20th century» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (in Ukrainian)
6. Calendar of Chernigov province for 1888. Chernigov, 1887. (in Russian)
7. Calendar of Chernigov province for 1891. Chernigov, 1890. (in Russian)
8. Calendar of Chernigov province for 1892. Chernigov, 1891. (in Russian)
9. Lashchenko G. Zinaida Mirna. *Our life*. 1966. Part 2 (February). P. 31 - 32. (in Ukrainian)
10. Lashchenko G. Zinaida Mirna. *Our life*. 1966. Part 1 (January). P. 39 - 40. (in Ukrainian)
11. Nagirna Stefaniya Ivanovna. URL: <https://irp.te.ua/nagirna-stefaniya-ivanivna/> (in Ukrainian)
12. General coat of arms of noble families of the All-Russian Empire. Part 7. URL: <https://web.archive.org/web/20190629001224/https://gerbovnik.ru/arms/1067> (in Ukrainian)
13. Commemorative book of Kiev province for 1899. Kiev, 1898. (in Russian)
14. Commemorative book of the Kiev province for 1902. Kiev, 1901. (in Russian)
15. Commemorative book of the Kiev province for 1903. Kiev, 1902. (in Russian)
16. Commemorative book of the Kiev province for 1906. Kiev, 1905. (in Russian)
17. Commemorative book of the Kiev province for 1910. Kiev, 1909. (in Russian)
18. Commemorative book of Kiev province for 1911. Kiev, 1910. (in Russian)
19. Commemorative book of the Kiev province for 1915. Kiev, 1915. (in Russian)
20. Rakhno O. Chernihiv provincial zemstvo gласny O.F. Lindfors (To the 120th anniversary of his death). *Siveryanskyi litopys*. 2010. No. 4-5. (in Ukrainian)
21. Rusov O. O. Diaries and memories. Chernihiv, 2011. (in Ukrainian)
22. Rusova S. My memories 1879 – 1915. URL: <http://ekspritorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/5570> (in Ukrainian)
23. Sabadin A. O. Cooperation of the Ukrainian Women's National Council with international women's organizations in the interwar period (1920-1938) URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/72140> (in Ukrainian)
24. Smolyar L. Zinaida Mirna. *Ukrainian women in history*. Kyiv, 2000. (in Ukrainian)
25. Stambol I. Ukrainian biography: symptoms of postcoloniality URL: <https://tyzhden.ua/ukrainska-biohrafistyka-symptomy-postkolonialnosti/> (in Ukrainian)
26. «Ukrainian women of the 20th century»: UINP released a calendar with outstanding, but little-known Ukrainian women URL: <https://rubryka.com/2019/12/08/ukrayinski-zhinky-hh/> (in Ukrainian)
27. Chernihiv Province URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%8F (in Ukrainian)
28. Shevelyeva M. Milena Rudnitska is a worthy daughter of a great cultural Nation URL: <https://uain.press/blogs/milena-rudnitska-gidna-donka-velikoyi-kulturnoyi-natsiyi-1293942> (in Ukrainian)
29. State archive of Chernihiv region.

В. М. ВЛАСЕНКО, канд. істор. наук, доц.,

доцент кафедри історії

e-mail: v_m_vlas@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2220-2239>

SCOPUS: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56330263000>

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

МИХАЙЛО МУХИН І ЖУРНАЛ «НОВА УКРАЇНА»: ПСЕВДОНІМИ І КРИПТОНІМИ

Мета. Ввести до наукового обігу псевдоніми і криптоніми відомого українського журналіста і літературознавця, емігранта Михайла Мухина, якими він користувався при публікації своїх матеріалів на сторінках празького журналу «Нова Україна» (1922-1928).

Методологія дослідження ґрунтується на наукових принципах історизму, об'єктивності та системності. Спираючись на загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння), спеціально-історичні (історико-порівняльний, історико-типологічний, біографічний) та джерелознавчі (археографічна й архівна евристики та критика джерел) методи, вдалося виявити, проаналізувати й ввести до наукового обігу лист М. Мухина, який допоміг визначити два його псевдоніми та криптоніми.

Наукова новизна. Введення до наукового обігу листа Михайла Мухина до співредактора журналу «Нова Україна» Микити Шаповала дало можливість з'ясувати псевдоніми та криптоніми М. Мухина і відповідно визначити його авторство численних матеріалів, опублікованих на сторінках журналу «Нова Україна».

Актуальність випливає із мети та завдань автора щодо визначення творчого доробку журналіста і літературного критика Михайла Мухина на сторінках журналу «Нова Україна», співредакторами якого були Микита Шаповал та Володимир Винниченко.

Висновки. Вивчення й оприлюднення листа М. Мухина до М. Шаповала від 29 березня 1926 р. дало можливість з'ясувати широку і різнобарвну палітру творчого доробку М. Мухина на сторінках празького журналу «Нова Україна». Крім публікацій, підписаних власним прізвищем, у часописі опубліковано багато його статей, оглядів, рецензій і повідомлень за підписом «Киянин», «К.», «К-н» або без підпису.

Ключові слова: журнал «Нова Україна», Киянин, криптонім, Мухин, псевдонім, українська еміграція, Шаповал.

Як цитувати: Власенко В. М. Михайло Мухин і журнал «Нова Україна»: псевдоніми і криптоніми. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2023. Вип. 36. С. 45-51. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-05>

In cites: Vlasenko V. M. (2023). Mykhailo Mukhyn and the journal "Nova Ukraina": pseudonyms and cryptonyms. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 36, (P.45-51), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-05> (in Ukrainian).

Михайло Мухин – журналіст, публіцист, літературний критик, учасник Української революції 1917-1921 рр., політичний емігрант, який залишив велику творчу спадщину. Його роботи під власним ім'ям, численними псевдонімами і криптонімами публікувалися на

сторінках таких видань, як «Вежі», «Визвольний шлях», «Вольное казачество – Вільне козацтво», «Збірник Українського наукового інституту в Америці», «Книголюб», «Літературно-науковий вісник» (з 1933 р. – «Вістник»), «Наша громада», «Нова Україна», «Пробоем», «Самостійна думка», «Стерні», «Студентський вісник», «Суспільство – La Société», «Український студент» та інші. Він був членом Союзу українських журналістів і письменників на чужині (Прага) й Українського товариства прихильників книги в Празі, співзасновником і співредактором часопису «L'orient Libre» (орган Союзу студентів-емігрантів Східної Європи) та Центрального союзу українського студентства (референт відділу міжнародних зносин).

Науковці відзначали вагому роль М. Мухина у «розвитку української поезії між двома світовими війнами на Західних Землях і на чужині» [7, с. 54]. Відомий літературознавець Микола Неврлий вважав його світоглядно і тематично приналежним до празької поетичної школи та «надійним порадиником і навіть організатором закарпатської літературної молоді» [6, с. 305, 610].

Свого часу М. Мухин був відомою людиною в середовищі української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині та післявоєнній Німеччині. Але в сучасній Україні його ім'я залишається маловідомим не тільки широкому загалу, але і фахівцям у галузі публіцистики та літературної критики. Вкрай стисло інформацію про нього містять гасла в Енциклопедії українознавства [5, с. 1669], Wikipedia, Енциклопедії Сучасної України [4, с. 206-207], довіднику «Українська журналістика в іменах» [8, с. 276-277]. Короткі відомості про його біографію та літературну діяльність подано у роботах В. Власенка, зокрема щодо участі в Українській революції 1917-1921 рр. [2, с. 25-28], М. Ільницького [3, с. 57-69], М. Неврлого [6, с. 610-617], спогадах М. Антоновича, опублікованих у газеті «Українське слово» (Париж, 1969, 4 січня), та некрологах у газеті «Свобода» [9, с. 1] та журналі «Визвольний шлях» [1, с. 1052-1054]. У деяких з них зазначено, що журналіст мав близько 20 псевдонімів, частина з яких зазначена у гаслах про нього у довідкових виданнях, а саме: К. Гридень, Читач, Подорожній, Рецензент [4, с. 206]. Мета автора – ввести до наукового обігу лист М. Мухина до співредактора празького журналу «Нова Україна» Микити Шаповала, за допомогою якого можна визначити два його псевдоніми та криптоніми. Зауважимо, що псевдоніми і криптоніми у статті подані курсивом. Перед тим наведемо окремі епізоди із життя журналіста напередодні його виходу на еміграцію.

Як випливає з автобіографії Михайла Мухина, він народився 18 вересня 1894 р. в Києві (зустрічаються й інші дати – 9 вересня 1894 р. або 1896 р.), у 1914 р. закінчив тамтешню гімназію В. Науменка. До 1916 р. навчався в Університеті св. Володимира, де студіював романську філологію. Того ж року був призваний до армії. До березня 1918 р. навчався в Окремих гардемаринських класах, доки її не ліквідували більшовики. У 1918-1920 рр. працював у приватній книгозбірні Попова в Києві, викладав українську мову у Кам'янці-Подільському, був помічником завідуючого відділом поширення літератури при Головному інформбюро Армії УНР, перекладачем при Кам'янець-Подільській губернській земській управі, референтом французької преси, начальником закордонного відділу Міністерства преси та пропаганди (раніше – Управління преси та інформації) УНР, старшим редактором Українського телеграфного агентства (УТА). Одночасно був референтом з іноземної преси, іноді – випусковим редактором у таких часописах, як «Українська ставка» («Ставка»), «Громада», «Трудова Громада», «Наш шлях» та «Хвиля». Він же переклав з французької мови роман Вольтера «Білий бик», оповідання А. Барбюса «Омана» («Видиво»), а також твори Мірбо, Вільє де Ліль-Адана, Шарля Ван Лерберга (разом зі своїм товаришем по навчанню у гімназії Максимом Рильським), з англійської – «Інфанту» («День народження Інфанти») Оскара Вальда [12, ф. 9, оп. 2ос, спр. 124, арк. 13в].

З вересня 1920 р. М. Мухин працював у Міністерстві народного господарства УНР, у складі якого у листопаді того ж року вийшов на територію Польщі, де жив у Тарнові та Ченстохові, збирався вступити до Варшавського університету. Але у зв'язку із започаткуванням в Чехословаччині так званої «Руської акції», згідно з якою були відкриті у

1921 р. Український вільний університет в Празі та 1922 р. Українська господарська академія в Подєбрадах, ймовірно, 1922 р. М. Мухин переїхав до цієї країни. З боку української еміграції важливу роль у відкритті українських вищих шкіл відіграв Український громадський комітет в Празі, членами управи якого були Микита Шаповал, Никифор Григоріїв та Микола Галаган – члени редколегії журналу «Нова Україна».

Журнал «Нова Україна» виходив у 1922-1928 рр. в Празі. Кожного року на його сторінках публікувалися численні статті, огляди, матеріали, замітки М. Мухина. 14 з них були підписані власним ім'ям у двох варіантах – М. Мухин або М. Мухін. Але знайдений нещодавно у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України лист Михайла Мухина до співредактора журналу «Нова Україна» Микити Шаповала від 29 березня 1926 р. розкриває нові складові творчої спадщини М. Мухина. Подаємо нижче текст цього листа зі збереженням всіх його філологічних особливостей [12, ф. 3563, оп. 1, спр. 185, арк. 26-26зв].

Вельмишановний Микито Юхимовичу!

Прошу Вас дуже перевести через редколегію застосовання до мене старої норми – fіхе'у по 100 к[орон]. ч[еських]. від книжки «Н[ова].У[країна].» за працю по складанню оглядів та «З газет та журналів» (що як окремий відділ тепер не існує, але фактично є) («Скоропадський в споминах сучасників», «Ucrainica», «Українці на Чорноморському флоті», «Матеріали по історії війни та революції на Україні» і т. п.). Без застосовання цих цілком справедливих і дуже скромних норм нагороди я не можу звести кінці з кінцями. З чотирі торішні (I, II-III, IV-VI, VII-VIII) книжки «Н.У.» та цьогорішню (I-II) це в сумі складає 500 к. щ., що для мене дасть вихід з тяжкого одягового стану.

З пошаною М. Мухин.

З листа випливає, що перу М. Мухина належала низка рубрик і статей, які, як виявилось, підписані псевдонімами і криптонімами або подані без підпису. Порівнюючи наведену в листі інформацію з матеріалами відповідних чисел журналу, можна здійснити їх атрибуцію. Отже, в листі йдеться про доробок журналіста у восьми числах журналу за 1925 р. та двох числах за 1926 р., більшість з яких є подвійними. Усі вони є оглядами преси або рецензіями на книги чи періодичні видання та розміщені у різних рубриках.

По-перше, у зазначених у листі числах журналу є матеріали М. Мухина за його **власним підписом** (іменем). Це – «Матеріали по історії війни та революції на Україні» [10, ч. 7-8, с. 139-140] – огляд статей про революцію в Україні та на Кубані, опублікованих на сторінках московського журналу «Пролетарская революция». У рубриці «Бібліографія» подано рецензії на поетичні збірки Євгена Маланюка «Стилет і стилос» [10, ч. 2-3, с. 172-173], Максима Рильського «Крізь бурю і сніг» [10, ч. 7-8, с. 145-147] та збірку спогадів і нарисів Зураба Авалова (Авалішвілі) «Независимость Грузии в международной политике 1918-21 г.г.» [10, ч. 7-8, с. 149]. У рубриці «Ucrainica» опубліковані його огляди зарубіжної (американської, англійської, бельгійської, болгарської, німецької, російської емігрантської, французької та чеської) преси про Україну й українців [10, ч. 1, с. 110-113; ч. 2-3, с. 162-163].

По-друге, зазначений у листі матеріал про колишнього гетьмана Павла Скоропадського крізь призму спогадів про нього учасників тогочасних подій подано **без підпису** [10, ч. 1, с. 101-104].

По-третє, згадка у листі про українців на Чорноморському флоті відноситься до підрубрики «Українізація» рубрики «Відгуки життя». Це єдина за весь час існування журналу стаття про флот під назвою «Наш чорноморський флот», підписана псевдонімом **Найтовн**. І хоча назви статті у листі та журналі дещо відрізняються, але йдеться саме про неї, оскільки інших статей на цю тему немає й її публікація збігається в часі з числами, про які автор згадує у листі. У статті йдеться про матеріали на сторінках львівських часописів «Діло» і «Новий час» та радянського журналу «Красный флот» про питому вагу українців у складі Чорноморського флоту та їх роль у його розбудові [10, ч. 2-3, с. 150-152]. Отже, псевдонім **Найтовн** належить М. Мухину.

По-четверте, у листі зазначається, що М. Мухиним підготовлено огляди зарубіжної, російської емігрантської та радянської преси у рубриках «Ucrainica» та «З газет і журналів». З другої рубрики, яка фактично зникла, утворилося дві нові – «Бібліографія» та «Відгуки життя». В усіх чотирьох рубриках поряд з матеріалами з підписом М. Мухин опубліковані і праці під псевдонімом *Киянин*, які за стилем подачі інформації, місцем розташування у рубриці (одразу перед або після матеріалів, підписаних власним ім'ям М. Мухина), об'єктом огляду (зарубіжна, емігрантська та радянська преса) чи рецензії на книги (поетія, проза, мемуари), частину з авторів яких М. Мухин знав особисто, близькі до матеріалів М. Мухина. Враховуючи місце народження М. Мухина (Київ) та його освіту (романська філологія), досвід роботи референтом преси іноземною мовою в різних державних установах і редакціях газет під час революції та відсутністю серед членів редколегії журналу і дописувачів спеціалістів з іноземної мови за фахом (освітою), можна припустити, що матеріали, підписані псевдонімом *Киянин*, належали М. Мухину. Так, у рубриці «Відгуки життя» за підписом *Киянин* опублікована стаття «З проти-українського фронту» [10, ч. 1, с. 105-107], розміщена одразу після згаданого вище матеріалу М. Мухина про П. Скоропадського, в якій аналізуються спогади Є. Бражньова «Зелений шум» у літературному журналі «Красная новь». У них йдеться про перебування автора спогадів улітку 1919 р. в Україні (район Переяслава й Умані) та переслідування ним загону отамана Зеленого. У наступному числі у цій рубриці за підписом *Киянин* вміщено матеріал «У советському Марокко» [10, ч. 2-3, с. 154-155] – аналіз оповідання Лавреньова «Зоряний цвіт», опублікованого на сторінках ленінградського журналу «Звезда», в якому розповідається про мобілізованих до червоної армії українців, які брали участь у реалізації «східної політики» Комінтерну та компартії.

У рубриці «Бібліографія» опубліковано дві рецензії за підписом *Киянин*. Перша – на збірку власних віршів і перекладів римських поетів Миколи Зерова «Камена» [10, ч. 1, с. 124], друга – на збірку віршів Павла Филиповича «Простір» [11, ч. 1-2, с. 176-177].

Зауважимо, що рубрика «Ucrainica» у 1924 р. [ч. 1-3, с. 237] та 1926 р. [ч. 3-4, с. 137] цілком підготовлена *Киянином*, а в 1927 р. – М. Мухиним [ч. 1-2, с. 115-117]. Йдеться про числа поза хронологічними межами зазначених у листі номерів журналу.

Великою за обсягом подачі інформації та частотою публікації на сторінках журналу була авторська (*Киянин*) рубрика «На Україні». Всього за весь час існування журналу вона зустрічалася у числах за 1923-1926 рр., зокрема у чотирьох, про які йдеться у листі до М. Шаповала. Це огляди більшовицької преси (українські «Вісти», «Життя і Революція», «Комуніст», «Радянська освіта», «Украинский экономист», «Хозяйство Украины» і російські «Правда», «Известия», «Экономическая жизнь», «Власть Советов», «Красная новь») про недорід, хлібний податок, експорт хліба, голод, колонізацію, занепад сільського господарства, сільський актив, червону армію, населення України, вирішення «українського питання» [10, ч. 1, с. 82-93], врожай і неврожай та метушню радянських спекулянтів, голод, зростання політичної активності села, проблеми з політикою українізації та роботою комнезамів [10, ч. 2-3, с. 117-125], передчасні жнива на Чернігівщині, ціни на хліб, безпритульних дітей, українців поза межами УСРР [10, ч. 4-6, с. 121-125], національний склад пролетаріату в республіці, русифікаторство під прапором боротьби з неписьменністю, українців за межами УСРР та «національну політику» більшовиків [11, ч. 1-2, с. 122-131]. У примітках до цих статей автор вказує, що це примітки його – *Киянина* або *К.* [11, ч. 1-2, с. 125, 128]. Тобто псевдонім *Киянин* і криптонім *К.* належать одному автору.

По-п'яте, аналогічні за стилем подачі інформації, місцем розташування у рубриці та об'єктом огляду чи рецензії до матеріалів за підписом *Киянин* і М. Мухин, є публікації, підписані криптонімами *К.* або *К-н*. У рубриці «Бібліографія» за криптонімом *К.* – рецензії на книги Д. Ерде (Эрдэ) «Годы бури и натиска», Гео Шкурупія «Барабан», Михайла Йогансена «Доробок», Володимира Сосюри «Залізниця» та журнал «Летопись революции» [10, ч. 1, с. 120-124], збірку оповідань Миколи Хвильового «Осінь» [10, ч. 2-3, с. 171-172], першу книгу «Сборник трудов военно-научного общества при военной академии» [10, ч. 2-3, с. 176], криптонімом *К-н* – рецензія на книгу «Letters from Russian prisons» [11, ч. 1-2, с. 176].

У підрубриці «З російської преси» рубрики «Відгуки життя» за криптонімом *К.* вміщено три матеріали: «Вмер Ленін, але живе Росія» щодо статті «После Ленина» Лежньова – редактора ленінградського позапартійного журналу «Россия»; «Націоналізм советської російської літератури» щодо книги за редакцією В. Лідіна «Антология современной русской прозы»; спогади та роздуми В. Шульгіна про причини провалу Денікіна в Україні, викладені на сторінках белградського «Нового времени» [10, ч. 1, с. 107-108].

Зауважимо, що на сторінках журналу «Нова Україна», крім зазначених вище матеріалів, про які йдеться у листі, під власним ім'ям М. Мухина або М. Мухіна опубліковано ще 7 публікацій, псевдонімом *Киянин* – 7, криптонімом *К.* – 7, а також переклад з французької мови уривку з книги колишнього старшини французької військової місії у Польщі Оліве д'Ечегойєна (*Olivier d'Etchegoyen*) «Pologne, Pologne...» (Paris, 1925) під назвою «Його Ексцеленція Юзеф Пілсудський» (авторство перекладу М. Мухина зазначено лише у змісті журналу, а не безпосередньо під матеріалом).

Отже, наведені вище дані свідчать про активну журналістську діяльність Михайла Мухина у журналі «Нова Україна» та його листування із співредактором журналу Микитою Шаповалом, з якого випливає, що він вів окремі рубрики, публікував свої матеріали за своїм власними прізвищем, псевдонімами, криптонімами та без підпису. Деякі псевдоніми зустрічаються і в публікаціях у журналах післявоєнного періоду, які за тематикою та спрямуванням належать до сфери інтересів М. Мухина. Перспективними, на думку автора, є дослідження щодо журналістської та літературної творчості М. Мухина на сторінках «Літературно-наукового вісника».

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаних джерел та літератури

1. Відійшли у вічність. Михайло Мухин. *Визвольний шлях*. 1974. Ч. 9-10. С. 1052-1054.
2. Власенко В. М. Журналіст і ходяча енциклопедія в одній особі (Михайло Мухин). *Матеріали V Міжнар. наук. конф. «Міжнародні відносини і безпека в багатопольному світі: контури нового світоустрою для України та світу»* (30 червня 2023 року). Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2023. С. 25-28.
3. Ільницький М. «Мав у собі щось сковородинського...» (Михайло Мухин). *Слово і час*. 2015. № 8. С. 57-69.
4. Ільницький М. М. Мухин Михайло Миколайович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енцикл. Досліджень НАН України, 2020. Т. 22. С. 206-207.
5. Мухин Михайло. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*. Перевидання в Україні / НТШ у Львові. Львів, 1996. Т. 5. С. 1669.
6. Неврлий Микола. *Минуле й сучасне. Збірник слов'янознавчих праць* / Передм. І. Дзюби. Київ: Смолоскип, 2009. 956 с.
7. Олена Теліга. *Збірник / Редакція і примітки О. Ждановича; Укр. Золотий Хрест в ЗСА. Детройт; Нью-Йорк; Париж, 1977. 473 с.*
8. Передирій В. Мухин Михайло. *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника* / За ред. М. М. Романюка. Вип. 11. Львів, 2004. С. 276-277.
9. Помер літературознавець Михайло Мухин. *Свобода*. Джерсі-Сіті; Нью-Йорк, 1974. № 171 (24 вересня). С. 1.
10. *Нова Україна*. Прага, 1925.
11. *Нова Україна*. Прага, 1926.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

V. M. VLASENKO, PhD (History),

Associate Professor of the Department of History

e-mail: v_m_vlas@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2220-2239>

SCOPUS: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56330263000>

Sumy State University,

2, Rymskogo-Korsakova st., Sumy, 40007, Ukraine

MYKHAILO MUKHYN AND THE JOURNAL "NOVA UKRAINA": PSEUDONYMS AND CRYPTONYMS

Purpose. This study aims to integrate the pseudonyms and codenames used by the renowned Ukrainian journalist and literary critic, Mykhailo Mukhyn, into scholarly discourse. These aliases were employed by Mukhyn during the publication of his materials in the pages of the Prague-based journal "Nova Ukraina" (1922-1928).

Methodology. The research methodology is grounded in the scientific principles of historicism, objectivity, and systematic analysis. Employing general scientific methods such as analysis, synthesis, induction, deduction, and comparison, as well as specialized historical methods like historical-comparative, historical-typological, and biographical approaches, alongside source-critical methods including archeographic and archival heuristics and source criticism, the study successfully identified, analyzed, and introduced into scholarly circulation a letter from Mykhailo Mukhyn. This letter played a crucial role in determining his pseudonyms and codenames.

Scientific novelty. The introduction of Mykhailo Mukhyn's letter to the co-editor of the journal "Nova Ukraina," Mykyta Shapoval, facilitated the clarification of Mukhyn's pseudonyms and codenames, consequently attributing authorship to numerous materials published in the journal.

The relevance. The significance arises from the author's goal of defining the creative legacy of journalist and literary critic Mykhailo Mukhyn within the pages of the journal "Nova Ukraina," co-edited by Mykyta Shapoval and Volodymyr Vynnychenko.

Conclusions. The examination and publication of Mykhailo Mukhyn's letter to Mykyta Shapoval dated March 29, 1926, provided insight into the broad and diverse spectrum of Mukhyn's creative contributions to the Prague-based journal "Nova Ukraina". In addition to Mukhyn's publications signed with his own name, the periodical featured numerous articles, reviews, critiques, and announcements under pseudonyms such as "Kyianyn", "K.", "K-n" or without a signature.

Keywords: journal "Nova Ukraina," Kyianyn, codename, Mukhyn, pseudonym, Ukrainian emigration, Shapoval.

References

1. Gone into eternity. Mykhailo Mukhyn (1974). *Liberation path*, 9-10, 1052-1054 [in Ukrainian].
2. Vlasenko, V. M. (2023). Journalist and walking encyclopedia in one person (Mykhailo Mukhyn). *Materials V International. of science conf. "International relations and security in a multipolar world: contours of a new world order for Ukraine and the world" (June 30, 2023)*. Sumy, 25-28 [in Ukrainian].
3. Ilnytskyi, M. (2015). "I had something of the Pandoin style in me..." (Mykhailo Mukhyn). *Word and time*, 8, 57-69 [in Ukrainian].
4. Ilnytskyi M. M. (2020). Mukhyn Mykhailo Mykolayovych. *Encyclopedia of Modern Ukraine* [Electronic resource] / Edited by: I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zheleznyak [and others]; National Academy of Sciences of Ukraine, National Academy of Sciences. Kyiv: Institute of Encyclopedia. Of research of the National Academy of Sciences of Ukraine, 22, 206-207 [in Ukrainian].
5. Mykhailo Mukhyn (1996). *Encyclopedia of Ukrainian Studies. Dictionary part*. Reprint in Ukraine / NTS in Lviv. Lviv, 5, 1669 [in Ukrainian].

6. Nervly Mykola (2009). *Past and present. Collection of works on Slavic studies* / Prev. I. Beaks. Kyiv: Smoloskip, 956 p. [in Ukrainian].
 7. Olena Teliga (1977). *Collection* / Editing and notes by O. Zhdanovych; Ukraine Golden Cross in the USSR. Detroit; New York; Paris, 473 p. [in Ukrainian].
 8. Perediryi, V. (2004). Mykhailo Mukhyn. *Ukrainian journalism in names: Materials for an encyclopedic dictionary* / Ed. M. M. Romaniuk. Lviv, 11, 276-277 [in Ukrainian].
 9. Literary critic Mykhailo Mukhyn died (1974). *Freedom*. Jersey City; New York, 171 (September 24), 1 [in Ukrainian].
 10. Nova Ukraina. Prague, 1925 [in Ukrainian].
 11. Nova Ukraina. Prague, 1926 [in Ukrainian].
 12. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
- .

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІСТОРІЯ

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-05>

УДК 94(070"Свобода"=161.2) "1930/2020":929Каразін(045)

В. Г. ГРІНЧЕНКО, кандидат історичних наук, доц.,
доцент кафедри історії України та всесвітньої історії

e-mail: grvi63@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2852-3650>

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25000, Україна

ЗГАДКА ПРО ВАСИЛЯ КАРАЗІНА НА СТОРІНКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ГАЗЕТИ «СВОБОДА» У США

Мета дослідження. Висвітлити та проаналізувати різнопланову інформацію про життя і діяльність Василя Назаровича Каразіна (1773–1842), яка знайшла своє відображення на сторінках української газети «Свобода», що видається в США.

Методологія дослідження. Застосовано принципи історизму, об'єктивності, всебічності і цілісності вивчення джерела, а також підходи сучасної біографістики. Використано методи: описовий, аналізу і синтезу, історико-порівняльний, історико-біографічний, просопографічний.

Наукова новизна. Матеріали, які представлені у даній публікації, можуть слугувати певним доповненням до вже існуючих наукових досліджень у висвітленні історіографічного образу Василя Каразіна в інтелектуальному середовищі західної української діаспори.

Висновки. Встановлено, що публікації, в яких були подані різні за обсягом і змістом факти та аналітичні судження про життя і діяльність В. Н. Каразіна, друкувалися на сторінках української газети «Свобода» в США, починаючи із середини 1930-х років й до початку ХХІ століття. Відповідні матеріали переважно відобразили прагнення щодо його оцінки як визначного і свідомого українця, «архітекта» українського відродження, який всіляко прагнув працювати для добра України, намагався спрямувати її на європейський шлях розвитку. Є вагомі підстави вважати, що саме ця позиція справляла домінуючий вплив на формування образу Василя Каразіна серед читачів газети «Свобода» в США як частини української діаспорної спільноти. Точка зору авторів, які дотримувалися дещо інших поглядів і приписували В. Н. Каразіну тільки регіональний, слобідсько-український патріотизм, згадувалася лише побічно.

Ключові слова: Василь Каразін, україномовна преса, українська діаспора в США, газета «Свобода».

Як цитувати: Грінченко В. Г. Згадка про Василя Каразіна на сторінках української газети «Свобода» у США. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2023. Вип. 37. С. 52-59. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-05>

In cites: Grinchenko V. H. (2023). Mention of Vasyl Karazin on the pages of the Ukrainian newspaper "Svoboda" in the USA. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 37, (52-59), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-05> (in Ukrainian)

Василь Назарович Каразін (1773–1842) – вчений, просвітитель, громадський діяч, організатор освіти – є однією із знакових постатей в історії України періоду кінця XVIII – першої половини XIX ст. Саме з його ініціативи був заснований класичний університет у Харкові (1805), що відіграв важливу роль як осередок національно-культурного відродження України. За більш ніж півтора століття цій неординарній особистості було присвячено великий масив публікацій. В конкретних культурно-історичних умовах творилися історіографічні образи цього діяча і сучасні автори висувають тезу про сформованість каразінознавства як окремого напрямку наукових досліджень. Під ним розуміють вивчення життя, творчості, громадської діяльності В. Н. Каразіна, його місця в історії Східної Європи в цілому та України зокрема [5, с. 6–7].

Як зазначається в наукових працях останніх років, зокрема в монографії Ольги Вовк [5], ця постать знайшла своє яскраве висвітлення в історіографії західної української діаспори, в якій виявилися дві основні тенденції. Перша – обстоювання позиції про поєднання у світогляді В. Н. Каразіна регіонального слобідсько-українського та загальнодержавного патріотизму. Друга – розвиток так званого апологетичного напрямку каразінознавства, в якому представлений образ В. Н. Каразіна як свідомого українського патріота і духовного провідника нації, що намагався своєю діяльністю подолати залежність України від імперського режиму та повернути її на європейський шлях розвитку [див. 5, с. 220–224, 227–228].

В тому числі деякі факти та аналітичні судження про життя і діяльність Василя Каразіна знайшли відображення на сторінках української газети «Свобода» (надалі називатимемо її просто – газета), яка з кінця XIX століття видавалася в США та є унікальним джерелом інформації з історії українства. У цій газеті друкувалися статті і матеріали, які висвітлювали біжучі події в Україні та в діаспорі, в тому числі присвячені суспільно-політичним, економічним, національним процесам, публікації на історичні й культурні теми. У пропонованій статті автор мав на меті розглянути й проаналізувати відповідні матеріали зазначеної газети. Вони можуть слугувати певним доповненням до вже існуючих досліджень, які серед іншого відобразили також і висвітлення історіографічного образу В. Н. Каразіна в інтелектуальному середовищі західної української діаспори.

Найбільш ранні згадки про Василя Каразіна, які виявлені нами на сторінках газети, датуються серединою 1930-х рр. 19 квітня 1935 р. в ній опубліковано статтю Миколи Андрусяка «Микола Костомарів». Ця стаття була передрукована із науково-популярного журналу «Життя і знання», який видавало товариство «Просвіта» у Львові. В ній, зокрема, зазначалося, що магістерську працю Миколи Костомарова «Про причини і характер унії на Руси (Україні й Білорусі)», яка вийшла друком у Харкові в 1841 році, рада Харківського університету за дорученням російського міністерства народної освіти наказала спалити. Причиною було те, що предмет цієї праці (унія) видавався тодішнім російським урядовим колам непростеною провиною. Від неї залишилося кілька примірників, які «Костомаров передав Василеві Каразіну, щоб той пороздавав їх різним людям» [1]. У прикінцевих посиланнях цієї ж статті про Каразіна було сказано як про українського суспільного діяча, поміщика, противника кріпацтва та наголошено, що «головно його заходом було засновано 1805 р. університет у Харкові» [1].

9 жовтня 1937 р. газета вмістила статтю «Пам'яті Марка Вовчка». Автор статті Остап Грицай – український поет, літературознавець, дійсний член НТШ – серед іншого згадує про її виховання в дитячі роки в одному з пансіонів Харкова. У цьому контексті він відзначає тодішній Харків, де «завдяки університетові, заснованому українським патріотом Каразином (1805), та появі «Українського Вісника» (1816) проносився подих національного відродження» [7].

Про його роль у заснуванні Харківського університету, який було закладено «головно заходом В. Каразіна», наголошувалося і в публікації газети від 31 жовтня 1941 р. під назвою «Харків, центр української культури на Лівобережжі» [21].

У 1944 р. газета вмістила кілька статей Віктора Доманицького під назвою «Початки української сільсько-господарської науки в кінці XVIII та початку XIX століть». В одній із них висвітлювався процес заснування Харківського університету і роль Василя Каразіна у цьому. Зазначалося, що думка про університет з'явилася у нього під час розмови з царем Олександром I, який висловився з цього приводу прихильно. В. Каразін прибув до Харкова і знайшов там особливу підтримку у провідника шляхти В. М. Донац-Закаржевського, Г. Р. Шидловського, священника В. Фотієва та харківського голови Урюпіна. Відзначено, що В. Каразін «викликав в Харкові такий підйом і порив всіх верств суспільства, який можна було бачити лише при заснуванні братських шкіл та Київської Академії в початку XVII століття» [8]. Також наголошено, що В. Каразіну пощастило провести в життя мрію українського суспільства, якої не змогли втілити ні гетьман Кирило Розумовський (Батуринський університет), ні Потьомкін (Катеринославський університет) [8].

23 червня 1955 р. газета надрукувала звіт про конференцію, організовану Українською вільною академією наук (УВАН) – асоціацією вчених, яка займалася популяризацією та просуванням українознавства і культури в США, присвячену 150-річчю Харківського університету. Зокрема, у доповіді голови УВАН в США професора Михайла Ветухова «Історія Харківського університету» було сказано, що в його заснуванні найбільше активності виявив Василь Каразін, який з приводу відкриття університету писав: «Не для чого описувать пользу сего учреждения и славу которая от сего для нашей отчизны Украины проистекти имеет» [9].

15 січня 1960 р. в рубриці «На теми дня» газета вмістила статтю анонімного автора «Шукають у минулому «українського буржуазного націоналізму». В ній йшлося про те, що університети в Україні стали «жертвами помосковлення», що для українців друкують книги пропагандистського характеру і часто вони призначаються для боротьби з так званим «українським буржуазним націоналізмом» [23]. В такому контексті у цій статті розглядалася нещодавно видана книга Леоніда Полухіна «Формування історичних поглядів М. І. Костомарова» (з підзаголовком «До критики буржуазно-поміщицької історіографії на Україні»).

Зазначалося, що Л. Полухін взяв нелегке завдання довести, що Костомаров був виразником інтересів поміщиків і буржуазії, коли писав свої історичні праці. Щоб виконати це завдання, він бере факти з життя Костомарова (той був сином поміщика та селянки-кріпачки). Він невдоволений тим, що українські патріоти-поміщики (Галаган, Каразін та ін.) допомагали Костомарову матеріалами зі своїх бібліотек та архівів для написання його праці про Богдана Хмельницького. І на основі цього Л. Полухін робив хибний висновок, що «Костомаров мусів держати руку за панування поміщиків над селянами» [23].

12 липня 1967 р. газета надрукувала статтю анонімного автора «Про долю нащадків гетьмана Богдана Хмельницького», де наводилася інформація із газети «Молодь України» від 12 травня того ж року. В ній київський кореспондент газети повідомляв, що він гостював у нащадка гетьмана Богдана Хмельницького Бориса Михайловича Філіпова, директора московського Центрального будинку літераторів. Той розповів йому, що його батько народився в селі Окнині, Звенигородського повіту Київської губернії у невеличкому маєтку свого діда Лаврентія Степановича Васильківського, який походив із старовинного українського роду Хмельницьких. Прямий нащадок Богдана Хмельницького, Лаврентій Степанович усе своє життя прослужив у російській армії. Він відзначився у війні 1812 року, і за взяття Парижа був нагороджений золотою шпагою з написом «За хоробрість». У Парижі одружився з французенкою, з якою потім приїхав в Україну. Тут Лаврентій Васильківський зустрічався і товаришував зі своїм колишнім однополчанином Василем Каразіним -- засновником Харківського університету. Зазначено, що за вільнодумство Каразін був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці, а потім відбував заслання у родовому маєтку [17].

13 жовтня 1972 р. газета вмістила доповідь Омеляна Пріцака «Гарвардський Центр Українських Студій і школа Грушевського», з якою він виступив на зустрічі, влаштованій заходами ФКУ (Фонду кафедр українознавства) в Чикаго 23 вересня 1972 р. Висвітлюючи процес творення української історичної школи, науковець відзначив роль першого

університету на українських землях (1805 р.), в якому були зроблені перші кроки в напрямі розвитку в Україні не схоластичної вченості (як це було у Києво-Могилянській академії), а секуляризованої науки, і серед неї – науки історії. В цьому плані О. Пріцак підкреслив, що перший український університет постав у Харкові в 1805 р. «не з ініціативи держави, а заходами слобожанського дворянства – шляхти, інспірованої «українським Ломоносовим», як його сучасники звали, всестороннього вченого й винахідника Василя Назаровича Каразіна» [16].

В 1975 р. в Мюнхені у видавництві «Сучасність» з'явилася монографія літературознавця й публіциста Юрія Лавріненка «Василь Каразін – архітект відродження (Матеріяли і думки до 200-ліття з дня народження (1773–1973))» [10]. Сучасні автори оцінюють її як найбільш яскраве явище в українському діаспорному каразінознавстві [5, с. 221].

30 січня 1976 р. газета повідомляла про появу цієї книги, відзначивши, що її автор мав на меті повернути Україні й українській історіографії цю яскраву історичну постать, яка до цього була в ній маловідомою, і яку тенденційно присвоїла собі російська історіографія [15]. У цій же замітці вміщений фрагмент супровідного листа до рецензійного примірника для редакції газети «Свобода» за авторством представниці видавництва «Сучасність» Ніни Ільницької. Наведемо його дослівно: «Це перша українська книжка про Василя Каразіна, видана без російської цензури. Книга написана дуже стисло й економічно на слова в жанрі «дослідчого есею», в якому Юрій Лавриненко, як видно з поданого на кінці часткового списку його есеїв і книжок, головно практикується. Поєднання стислості розміру з багатством матеріалу і думок вимагає сконцентрованого читання, з одного боку, але з другого, складне плетиво ліній і вузлів відтворюваної епохи і життя героя подано з проглядною чіткістю» [15]. У замітці ще зазначалося, що ця книга присвячена професорові Олександрові Оглоблину з пошаною і подякою за науково-історичну реабілітацію «Людей Старої України» [15].

Також свій відгук на книгу Юрія Лавріненка опублікував 13 червня 1976 р. на сторінках газети Лука Луців – громадський діяч і літературознавець. Він наголошує, що автор книги вбачає у Каразіні людину, яка «міцно єднала в собі козацькі заповіді гідності людини й нації – з прикметами двох видатних історичних формацій європейської людини, ренесансової і романтичної» [13]. Л. Луців зазначає, що «В. Каразін мусів працювати для добра України так, щоб російські місцеві і столичні шовіністи не могли припинити його праці, хоч вони шкодили йому, як тільки могли» [13]. Він пише, що в «Епілозі» Юрій Лавріненко намагається порівнювати, чи радше протиставити двох харківських «земляків» – Василя Каразіна і Миколу Хвильового, називаючи їх будівничими «національної аристократії, аристократами духа, провідницької ініціативи, «позитивного хотіння» [13]. Завершує Л. Луців свою рецензію висновком, що «книжка Лавріненка про Василя Каразіна дуже цікава, читач з вдовolenням її прочитає і побачить, що сучасна нібито інтернаціонально-комуністична Росія так само старається нищити український нарід, як це робила царська імперія. Каразін міг дипломатично працювати для України, а Хвильовий мусів застрелитися...» [13].

28 січня 1977 р. газета вмістила публікацію «Вечір про місто Харків у Філядельфії». В ній було представлено звіт про захід, який відбувся 11 грудня 1977 р. Приводом для його організації стала поява книги Олександра Семененка «Харків, Харків...». Одну з доповідей на цьому заході виголосив Володимир Біляїв, поет та громадський діяч. Зокрема, він окреслив «культурні надбання, які створили віддані духові України діячі Харкова наперекір імперським плянам і наступові російської імперії – білої, а тепер червоної» [4]. Серед цих імен доповідач першим згадав діяча В. Каразіна, що його старанням основано університет в 1805 р., зібравши 618 тисяч карбованців серед місцевих українців» [4].

15 червня 1980 р. газета надрукувала доповідь Мирослава Семчишина «Історія української культури і стан її наукових досліджень», яка була виголошена ним під час конференції ПКУС (Постійної конференції українознавчих студій) у Гарварді 31 травня 1980 р. Серед іншого доповідач відзначив вже згадану вище монографію Ю. Лавріненка про роль Харківського університету в національно-культурному відродженні початку ХІХ століття, не уникнувши і критичних зауважень щодо неї. Процитуємо відповідне

судження М. Семчишина: «Його нові матеріали і сміливі тези та висновки вносять багато нового до цієї проблеми, але дещо підважив їх своєю критикою історик І. Лисяк-Рудницький і їй теж прийдеться перевірити й устійнити певні факти, бо студія Лавриненка незвичайно поширює і доповнює тему генези українського культурного відродження» [18].

Очевидно, що тут йдеться про критичні зауваження І. Лисяка-Рудницького на книгу Ю. Лавріненка та про досить гостру полеміку між ними, яка знайшла своє відображення на сторінках українського журналу «Сучасність», що виходив у Мюнхені [див. 11; 12]. І. Лисяк-Рудницький критикував Ю. Лавріненка за те, що той перебільшує історичне значення свого героя, «змальовує його як національно свідомого українського патріота», модернізує Каразіна, приписуючи йому етнічну українську національну свідомість, хоча «дошукуватися в ньому модерної української національної свідомості, яка тоді взагалі ще не існувала, – це анахронізм» [12, с. 80]. Також І. Лисяк-Рудницький дотримувався думки, що Каразін був державним патріотом імперії та регіональним патріотом свого рідного краю – Слобідської України [12, с. 80]. Він визнавав, що роль Каразіна, як основоположника Харківського університету, була ключовою на початковій стадії становлення новітньої української нації, проте вважав, що почесний титул, яким наділяв його Ю. Лавріненко – «архітект відродження», – не зовсім слушний [12, с. 84].

Сам М. Семчин, як нам уявляється, надалі виявив більшу прихильність до поглядів Ю. Лавріненка. У своїй відомій праці «Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу» він приділяє досить значну увагу Василю Каразіну, зазначає, що той «увійшов до історії українського культурного процесу – за словами Ю. Лавриненка – як архітект відродження» [19, с. 218]. Також він дещо перефразовано використовує його тезу, що «В. Каразін став формально і морально визнаним провідником спонтанного руху за українське відродження» [19, с. 219].

У номері газети за 10 травня 1985 р. у статті Юліана Мовчана «Харківському університетові – 180 років» досить значну увагу було приділено Василю Каразіну. Використовуючи деякі емоційно-експресивні елементи публіцистичного стилю, автор у своїх оцінках переважно оперував судженнями, близькими до позиції Юрія Лавріненка. Зацитуємо фрагмент статті: «Василь Каразін був представником т. зв. «людей старої України», тобто українських діячів, які під час руйнування козацької держави наприкінці XVII та на початку XVIII століть не приєдналися до мерзенних хаклів-малоросів, які добровільно, тобто не за страх, а за совість пішли служити чужій владі. Тому, на думку деяких наших дослідників, Каразін був представником тієї частини українського дворянства козацького роду, що започаткувало відродження української культури» [14, с. 2].

У публікації Івана Боднарука «З хроніки високих шкіл в Україні» в номері газети за 10 липня 1985 р. дуже коротко згадується Василь Каразін як засновник Харківського університету і «архітект Відродження» [3, с. 2].

21 липня 1990 р. газета надрукувала статтю Івана Головінського «Значення Харківського університету». В ній автор акцентує і деталізує тезу про заснування в Харкові «першого, в сучасному розумінні, модерного українського університету» [6]. Зокрема, наголошує, що душею цього заснування був «український культурний діяч і землевласник Василь Каразін», який «шукав поради у тодішніх культурних авторитетів Європи, як наприклад, Гете, Шіллера, Фіхте та інших», і намагався «розбудувати поодинокі ділянки Харківського університету на зразок тоді існуючих передових європейських університетів» [6].

Незабаром після виходу цієї статті – 3 серпня 1990 р. в рубриці «З листів до редакції» газета опублікувала лист одного з читачів Андрія Сольчаника «Час змінити назви». Той зауважив, що до статті Івана Головінського можна б ще додати, що від 1936 року цей університет носить ім'я Максима Горького. І розцінював як насміх над українцями, що цей найстаріший український університет не названо ім'ям його засновника Василя Каразіна, чи ім'ям якогось іншого визначного українця. «Це ще один прояв русифікації та пониження України, бо в якій країні так щедро називають установи не іменами своїх, але чужих людей», –

зазначав дописувач [20]. Він також констатував, що ціла Україна «рясно засіяна цими чужими іменами», і багато установ та підприємств носять імена комуністичних ватажків, навівши для прикладу ще шість вищих навчальних закладів з такими назвами [20].

В номерах газети, які виходили в подальші десятиліття, ми виявили дуже мало публікацій, що містили б деталі біографії Василя Каразіна і оціночні судження щодо його поглядів та діяльності. Зокрема, 8 вересня 2000 р. у рецензії доктора Михайла Біди на книгу професора Степана Злупка «Економічна думка України від давнини до сучасності» (Львів, 2000) Василя Каразіна згадано серед «оригінальних українських представників» економічної науки, які поділяли теорії фізіократів та Адама Сміта, Девіда Рікардо [2].

У номері газети за 16 квітня 2021 р. у статті «Видатні українці з Миколаєва» Ян Чарнецький на прикладі свого міста піднімає питання дерусифікації української історії та розвінчання міфів про «ісконно русській город». В цьому плані він пише про «непересічні особистості, котрі відкрито сповідували проукраїнські погляди» та заслуговують на повагу, а не на забуття. Серед них він, зокрема, називає Василя Каразіна – засновника Харківського університету, вченого, який «помер у Миколаєві, похований також у Миколаєві» [22].

7 січня 2022 р. газета вмістила повідомлення про визначені Верховною Радою України пам'ятні дати і ювілеї, які відзначатимуться на державному рівні у 2022 та 2023 роках. В тому числі у ньому було згадано, що 10 лютого 2023 р. виповнюється 250 років з дня народження Василя Каразіна, «ініціатора заснування Харківського університету, першого у східній Україні» [24].

Отже, публікації, в яких були представлені різні за обсягом і змістом факти та певні аналітичні судження про життя і діяльність Василя Назаровича Каразіна, друкувалися на сторінках української газети «Свобода» в США, починаючи із середини 1930-х рр. й до початку ХХІ століття. Відповідні матеріали переважно відобразили прагнення щодо його оцінки як визначного і свідомого українця, «архітекта» українського відродження, який всіляко прагнув працювати для добра України, намагався спрямувати її на європейський шлях розвитку. Є вагомі підстави вважати, що саме ця позиція справляла домінуючий вплив на формування образу В. Н. Каразіна серед читачів газети «Свобода» в США, як частини української діаспорної спільноти. Точка зору авторів, які дотримувалися дещо інших поглядів і приписували В. Н. Каразіну тільки регіональний, слобідсько-український патріотизм, згадувалася лише побічно.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаної літератури

1. Андрусак М. Микола Костомарів. *Свобода*. Джерзі Ситі, Н. Дж. 1935. Ч. 91. 19 квітня. С. 2.
2. Біда М. Сила української економічної думки. *Свобода*. 2000. Ч. 36. 8 вересня. С. 14.
3. Боднарук І. З хроніки високих шкіл в Україні. *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк. 1985. Ч. 129. 10 липня. С. 2–3.
4. Вечір про місто Харків у Філядельфії. *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк 1977. Ч. 21. 28 січня. С. 3.
5. Вовк О. І. Постать Василя Каразіна в історіографії / наук. ред. С. М. Куделко. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 328 с.
6. Головінський І. Значення Харківського університету. *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк 1990. Ч. 138. 21 липня. С. 2.
7. Грицай О. Пам'яті Марка Вовчка. В 30-літні роковини смерті (1907–1937). *Свобода*. Джерзі Ситі, Н. Дж. 1937. Ч. 235. 9 жовтня. С. 2.
8. Доманицький В. Початки української сільсько-господарської науки та української агрономії в кінці ХVІІІ та початку ХІХ ст. *Свобода*. Нью Йорк і Джерзі Ситі. 1944. Ч. 110. 8 червня. С. 3.

9. З наукових конференцій УВАН у ЗДА. *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк 1955. Ч. 119. 23 червня. С. 3. Підпис: Л. Д.
10. Лавріненко Ю. Василь Каразін. Архітект відродження: Матеріали і думки до 200-ліття з дня народження, 1773–1973. Мюнхен: Сучасність, 1975. 191 с.
11. Лавріненко Ю. Не-щастя з Каразином (Вимушена репліка). *Сучасність*. 1977. Ч. 11(203). С. 98–101.
12. Лисяк-Рудницький І. Каразін і початки українського національного відродження. *Сучасність*. 1977. Ч. 11(203). С. 78–97.
13. Луців Л. Про нові видання. *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк. 1976. Ч. 145. 13 серпня. С. 2.
14. Мовчан Ю. Харківському університетові – 180 років. *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк. 1985. Ч. 88. 10 травня. С. 2–3.
15. Появилася книжка Юрія Лавріненка про Василя Каразіна – архітекта українського відродження. *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк. 1976. Ч. 19. 30 січня. С. 1, 8.
16. Прицак О. Гарвардський Центр Українських Студій і школа Грушевського. *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк. 1972. Ч. 190. 13 жовтня. С. 2.
17. Про долю нащадків гетьмана Б. Хмельницького. *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк. 1967. Ч. 127. 12 липня. С. 2. Підпис: Л. П.
18. Семчишин М. Історія української культури і стан її наукових досліджень. *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк. 1980. Ч. 178. 15 серпня. С. 2–3.
19. Семчишин М. Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. 550 с.
20. Сольчаник А. Час змінити назви. *Свобода*. 1990. Ч. 147. 3 серпня. С. 2.
21. Харків, центр української культури на Лівобережжі. *Свобода*. Джерзі Ситі, Н. Дж. 1941. Ч. 252. 31 жовтня. С. 2.
22. Чарнецький Я. Видатні українці з Миколаєва. *Свобода*. 2021. Ч. 16. 16 квітня. С. 7, 10.
23. Шукають у минулому «українського буржуазного націоналізму». *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк. 1960. Ч. 9. 15 січня. С. 2. Підпис: П. С.
24. Які пам'ятні дати і ювілеї відзначатиме Україна у 2022 і 2023 роках. *Свобода*. 2022. Ч. 1. 7 січня. С. 3, 10.

V. G. GRINCHENKO, candidate of historical sciences,
Associate Professor of the Department of History of Ukraine and World History
e-mail: grvi63@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2852-3650>
Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vynichenko
St. Shevchenko, 1, Kropyvnytskyi, 25000, Ukraine

MENTION OF VASYL KARAZIN ON THE PAGES OF THE UKRAINIAN NEWSPAPER «SVOBODA» IN THE USA

The aim of the study. Highlight and analyze diverse information about the life and activities of Vasyl Nazarovych Karazin (1773–1842) as reflected throughout the pages of the Ukrainian newspaper *Svoboda* published in the USA.

Research methodology. The principles of historicism, objectivity, comprehensiveness and integrity in study of the source, as well as the approaches used in modern biographical studies, are applied. Methods used: descriptive, analysis and synthesis, historical and comparative, historical-biographical, prosopographical.

Academic novelty. The materials presented in this publication can serve as a certain supplement to existing studies in highlighting the historiographical image of Vasyl Karazin in the intellectual environment of the Western Ukrainian diaspora.

Conclusions. It has been established that publications presenting facts and analytical judgments about the life and activities of V. N. Karazin, which varied in scope and content, were printed in the Ukrainian newspaper *Svoboda* published in the United States, starting from the mid-1930s until the beginning of the 21st century. The relevant materials mainly reflected the tendency to evaluate him as a prominent and conscious Ukrainian, the “architect” of the Ukrainian Revival, who in every way sought to work for the good of Ukraine, trying to direct it to the European path of development. There are good reasons to believe that this position exerted a dominant

influence on the formation of the image of Vasyl Karazin among the readers of the *Svoboda* newspaper in the USA as part of the Ukrainian diaspora community. The point of view of the authors who stuck to somewhat different views and attributed only regional, Sloboda Ukrainian patriotism to V. N. Karazin, was mentioned only in passing.

Keywords: Vasyl Karazin, Ukrainian-language press, Ukrainian diaspora in the USA, *Svoboda* newspaper.

References

1. Andrusiak M. (1935). Mykola Kostomariv. *Svoboda*. Jersey City, NJ. № 91. April 19. P. 2. (in Ukrainian).
2. Bida M. (2000). The power of Ukrainian economic thought. *Svoboda*. № 36. September 8. P. 14. (in Ukrainian).
3. Bodnaruk I. (1985). From the chronicle of high schools in Ukraine. *Svoboda*. Jersey City and New York. №129. July 10. P. 2–3. (in Ukrainian).
4. Evening dedicated to the City of Kharkiv in Philadelphia (1977). *Svoboda*. Jersey City and New York. №21. January 28. P. 3. (in Ukrainian).
5. Vovk O. I. (2016). The figure of Vasyl Karazin in historiography / S. M. Kudelko (Ed). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. 328 pp. (in Ukrainian).
6. Holovynskyi I. (1990). The importance of the Kharkiv University. *Svoboda*. Jersey City and New York. №138. July 21. P. 2. (in Ukrainian).
7. Hrytsai O. (1937). In memory of Marko Vovchok. On the 30th anniversary of her death (1907–1937). *Svoboda*. Jersey City, NJ. №235. October 9. P. 2. (in Ukrainian).
8. Domanytskyi V. (1944). The fundamentals of Ukrainian agricultural science at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries. *Svoboda*. New York and Jersey City. №110. June 8. P. 3. (in Ukrainian).
9. From scientific conferences of Ukrainian Free Academy of Sciences (UVAN) in the USA. (1955). *Svoboda*. Jersey City and New York. №119. June 23. P. 3. Signature: L. D. (in Ukrainian).
10. Lavrinenko Yu. (1975). Vasyl Karazin. Architect of the Revival: Materials and Thoughts for the 200th Anniversary of the Birth, 1773–1973. Munich: Suchasnist. 191 pp. (in Ukrainian).
11. Lavrinenko Yu. (1977). Unhappiness with Karazin (Forced replica). *Suchasnist*. №11(203). P. 98–101. (in Ukrainian).
12. Lysiak-Rudnytskyi I. (1977). I. Karazin and the fundamentals of the Ukrainian National Revival. *Suchasnist*. №11(203). P. 78–97. (in Ukrainian).
13. Lutsiv L. (1976). About new editions. *Svoboda*. Jersey City and New York. №145. August 13. P. 2. (in Ukrainian).
14. Movchan Yu. (1985). 180th anniversary of the Kharkiv University. *Svoboda*. Jersey City and New York. №88. May 10. P. 3. (in Ukrainian).
15. Yuriy Lavrinenko's book on Vasyl Karazin as the architect of the Ukrainian Revival has been published. (1976). *Svoboda*. Jersey City and New York. №19. January 30. P. 1, 8. (in Ukrainian).
16. Pritsak O. (1972). Harvard Center for Ukrainian Studies and the Historical School of M. Hrushevskyi. *Svoboda*. Jersey City and New York. №190. October 13. P. 2. (in Ukrainian).
17. About the fate of the descendants of Hetman Bohdan Khmelnytskyi. (1967). *Svoboda*. Jersey City and New York. №127. July 12. P. 2. Signature: L. P. (in Ukrainian).
18. Semchyshyn M. (1980). The history of Ukrainian culture and the state of its scientific research. *Svoboda*. Jersey City and New York. №178. August 15. P. 2–3. (in Ukrainian).
19. Semchyshyn M. (1985). One thousand years of Ukrainian culture: a historical review of the cultural process. New York–Paris–Sydney–Toronto. 550 pp. (in Ukrainian).
20. Solchanyk A. (1990). Time to change names. *Svoboda*. №147. August 3. P. 2. (in Ukrainian).
21. Kharkiv, the center of Ukrainian culture on the Left Bank. (1941). *Svoboda*. Jersey City, NJ. №252. October 31. P. 2. (in Ukrainian).
22. Charnetskyi Ya. (2021). Prominent Ukrainians from Mykolaiv. *Svoboda*. №16. April 16. P. 7,10. (in Ukrainian).
23. Searching for the “Ukrainian Bourgeois Nationalism” in the past. (1960). *Svoboda*. Jersey City and New York. №9. January 15. P. 2. Signature: P. S. (in Ukrainian).
24. What memorable dates and anniversaries will Ukraine celebrate in 2022 and 2023. (2022). *Svoboda*. №1. January 7. P. 3, 10. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-06>

УДК: 930.23:271.2-79

В. П. ПОТОЦЬКИЙ, канд. істор. наук,

доцент кафедри українознавства

e-mail: v.pototsky@karazin.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6322-3581>*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,*

майдан Свободи, 6, м. Харків, 61022, Україна

ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОГО ДИСПУТУ ЯК ОДНІЄЇ З МІСІОНЕРСЬКИХ ПРАКТИК (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПОЧАТКУ ХХ ст.).

Мета. Стаття має за мету розглянути процес поширення практики проведення релігійних диспутів в Харківській губернії на початку ХХ ст. Публічні дискусії між православними місіонерами та представниками місцевого сектантства й старообрядництва висвітлюються як одна з форм складних міжконфесійних взаємин в регіоні.

Методологія дослідження. Методологічну основу статті складають принципи історизму та об'єктивності, реалізовані із застосуванням низки методів: загальнологічних (аналізу та синтезу), а також класифікаційного, компаративного та метода періодизації.

Наукова новизна. Уперше у вітчизняній історіографії предметом спеціального наукового дослідження стала інтелектуальна складова практичної діяльності окремих функціонерів внутрішньої місії РПЦ в окремо взятій єпархії. На підставі місіонерських звітів, репортажів світських публіцистів та повідомлень з боку сектантів розглянуто роль організаторів цих диспутів, окреслено коло питань, що розглядалися, проаналізовано особливості поведінки безпосередніх учасників.

Висновки. На початку ХХ століття міжконфесійна ситуація в Харківській губернії помітно загострилася. Відзначалися численні випадки неповаги до православних священиків, блюзнірства та навіть насильства з боку сектантів різних напрямків. Відповідно й представники релігійної більшості дуже часто вдавалися до агресивної поведінки. Повернути протистояння в площину конкуренції ідей спробували нові місіонери І. Айвазов та Д. Боголюбов. Саме їм належить ініціатива по впровадженню в публічний простір відкритого диспуту між представниками офіційної церкви та адептами інших релігійних рухів. Це стало особливо актуальним після законів 1905-1906 рр., що декларували свободу сумління в Російській імперії. Нова практика доволі швидко викликала щирий інтерес та завоювала симпатії широкого кола мешканців Харківської губернії. Ці зустрічі зазвичай збирали велику кількість глядачів, висвітлювалися в пресі, обговорювалися на вулиці. Проте головним недоліком подібних дебатів залишалася суб'єктивність сприйняття їх результатів представниками протиборчих сторін, коли за відсутності чітких критеріїв перемоги, кожен міг приписати собі успіх у такому поєдинку.

Ключові слова: релігійний диспут, місіонери, секти, Харківська губернія.

Як цитувати: Потоцький В.П. Феномен релігійного диспуту як однієї з місіонерських практик (на прикладі Харківської губернії початку ХХ ст.). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2023. Вип. 37. С.60-66. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-06>

In cites: Pototsky V. P. (2023). The phenomenon of religious dispute as missionary activity (on the example of Kharkiv province at the beginning of the XX century). *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 37, (60-66), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-06> (in Ukrainian)

©Потоцький В. П., 2023

Початок нового XX сторіччя відзначився прикрою низкою негараздів, з якою довелося зіткнутися духовенству Харківської єпархії і, насамперед, діячам внутрішньої місії. Духовне життя регіону не минули ті нові деструктивні процеси, які поступово охоплювали все російське суспільство. Виступ сектантів-толстовців у селищі Павлівки Сумського повіту, що супроводжувався пограбуванням та зруйнуванням місцевої церкви-школи; публічний акт скривдження ікон сектантами-штундистами села Іскрисківщина того ж самого повіту; масові заворушення у Харківській духовній семінарії, які зірвали учбовий процес – усе це не надавало духовенству приводу для оптимізму. Згодом ситуацію ще більш ускладнили імператорські маніфести 1905 року про свободу совісті, які засмучували та навіть лякали православних священиків, але дуже підбадьорювали представників невизнаних до того релігійних рухів. Ці останні цілком ігнорували заборону на агітацію, та активно несли свої різноманітні вчення у маси. Сектанти по містах та селах вже більше не звертали уваги на осіб духовного звання, нехтували та відверто з них глузували. Сектанти «... нахабно дивляться в обличчя священикові, що йде назустріч, сміються, навмисно обертаються спиною, сідають, тощо» [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702. арк. 41].

Ситуація була ледве не катастрофічною; втративши велику частку державної підтримки у справі боротьби з розколом, Російська православна церква (далі – РПЦ) залишилась сам на сам з цим небезпечним для неї явищем. Обставини вимагали негайного осмислення, перегляду та реформування існуючих заходів щодо профілактики поширення сектантства. Серед духовенства та симпатиків православ'я з числа світських осіб розпочалася жвава полеміка про причини сектантської навали. Треба віддати належне священикам, які досить самокритично вказували на недоліки в освіті багатьох своїх колег. Зокрема й визнавали, що «...недостатня освіта духовенства останньої половини минулого сторіччя була причиною сильного поширення раціоналістичного та містичного сектантства на півдні Росії» [7, с. 828].

В перші роки XX ст. на усіх рівнях спостерігається справжня хвиля самокритики з боку харківського кліру. Так, архієпископ Харківський та Охтирський Арсеній казав: «На недоліках, пороках та службових упущеннях священиків будується успіх у наших парафіях сект та іновірних пропагандистів... Уся енергія та фанатичний запал лжевчителів розраховані на особисті недоліки духовенства» [2, с. 480]. Найгостріше відчували небезпечні тенденції православні місіонери. Їх дуже не задовольняло ставлення багатьох нових пастирів до своїх обов'язків, що значно шкодило спільній справі, а саме утриманню вірян у лоні РПЦ. Місіонер І. Гораїн писав: «Вже на шкільній лаві майбутні кандидати священства часто пестують мрію про теплі місця з принадним кушем. Все, що вимагає турбот, праці та енергії... – сектантство, розкол – для багатьох з них – небезпечне лихо» [6, с. 397]. Проте не лише молоді священослужбовці являли собою поганий приклад безталанності. Так, у 1907 році Харківська Духовна консисторія вела справу проти старого за віком священика с. Петрівка Ізюмського повіту А. Ніколаєвича «...внаслідок того, що він не відповідає своєю діяльністю місіонерським потребам парафії» [15, ф. 40, оп. 71, спр. 2152, арк. 2]. В бесідах із сектантами: «...тексти Святого Письма приводив не до речі та не в доказ тієї істини. Й давав сектантам привід для оптимістичної відсічі» [Там само]. Усі ці недоліки призвели до ганебного для православних акту: масового хрещення новонавернених штундистів в річці поблизу села. Для православного кліру Харківської єпархії цей акт став справжнім «ляпасом». На низький рівень знань у духовному середовищі вказував і єпархіальний місіонер І. Айвазов. Наприклад, він наводив факт, що єдиновірський священик хутора Кряковки Старобельського повіту Лука Кряковцев був не в змозі переконати навіть власного батька – глаголевого старообрядця [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702. арк. 62] (врешті решт йому це вдалося, але тільки у 1913 р. [10, с. 780]).

На нашу думку, причина невдач внутрішньої місії полягала в недосконалості старих протисектанських засобів боротьби, що обмежувалася збиранням інформації про релігійних дисидентів, розповсюдженням популярних книжок та брошур про православну віру та приватними бесідами із «заблудлими». В деяких місцевостях професійні місіонери та парафіяльні батюшки обмежувалися тільки роботою з православними, щоб утримати їх від сектантської спокуси. Тобто дотримувалися суто оборонної тактики, намагаючись не

відвойовувати нові позиції, а просто зберігати старі. З книжок, що розповсюджували місіонери, сектанти відверто глузували, а приватні бесіди не могли привести до бажаного результату, бо навіть поразка сектанта в полеміці не мала резонансу. Часто місіонери доносили, що розкольницька завзятість перевищувала їхні доводи [15, ф. 40, оп. 45, спр. 822, арк. 5]. Інколи проповідникам доводилося чути невічливі відповіді: «Досить балакати, а то вже в нас вуха попухли від ваших бесід» [15, ф. 40, оп. 83, спр. 138, арк. 46-47].

Можемо припустити, що у випадку подальшого поглиблення існуючої кризи РПЦ на Харківщині чекала б локальна катастрофа, на зразок тих, що згодом мали місце у деяких південноукраїнських єпархіях. Але з 1904 р. намітилися деякі тенденції до перелому в тривалій боротьбі РПЦ з релігійним дисидентством на Слобожанщині. Ці зміни насамперед пов'язані з іменами Олексія Дородніцина, що отримав у тому році посаду єпископа Сумського, Іоана Айвазова, одночасно призначеного харківським єпархіальним місіонером (протисектантським) та Самсона Холопова – протирозкольничого місіонера. А. Дородніцин та І. Айвазов були дуже освіченими проповідниками, що тривалий час працювали на півдні України у середовищі штундистів, хлістів та молокан. Літератори, автори багатьох розвідок і навіть ґрунтовних праць з історії сектантства, постійні співробітники місіонерських видань, вони мали величезний багаж теоретичних знань (А. Дородніцин та І. Айвазов вдвох написали ледве не половину всіх дореволюційних книжок та статей, присвячених «сектантській проблемі»), особисті практичні напрацювання та глибоку віру у корисність своєї справи. Холопов не був такою відомою людиною, як його колеги, але також мав немалий досвід та завзято ставився до своїх обов'язків. Як єдиновірець (колишній старообрядець), Холопов добре знав усі тонкощі старовірського вчення та ментальності й однаково впевнено відчував себе у розмові із розкольниками будь-якого напрямку.

Єпископ Олексій одразу ж приступив до керування місіонерською справою в єпархії, а І. Айвазов разом із С. Холоповим перейшли до практичної роботи. Секрет їхнього успіху полягає у публічному диспуті – неординарному засобі переконання, який до того священиками РПЦ вживався доволі рідко. Місіонери давали собі раду, що то є дуже ризикований крок, бо у випадку будь-якої помилки з боку православного проповідника буде посоромлений не тільки він сам, але й усі його прибічники. Водночас це торкалося й сектантів, яким відтепер доводилося на високому рівні розмовляти на богословські теми, до чого більшість з них була не готова.

Таким чином, релігійний диспут мав стати тією «таємною зброєю», що була покликана переломити хід міжконфесійного протистояння на Слобожанщині, оскільки православні місіонери тепер прагнули помірятися силами зі своїми опонентами на їхньому полі, тобто у натовпі. Обидві сторони конфлікту добре усвідомлювали, що публічна бесіда, як інтелектуальний двобій з рівними умовами, мала величезне пропагандистське значення, а головне, цілком відповідала демократичним настроям того часу.

Подорожі місіонерів С. Холопова та І. Айвазова значно оживили духовне життя єпархії. Згідно з їхніми щорічними звітами до Харківської Духовної консисторії, можна говорити про певний успіх місії. Так, наприклад, у с. Терновом Зміївського повіту С. Холопов зібрав старообрядців на публічну бесіду, «...але ті відмовились відповідати, посилаючись на власну неписьменність та незнання Святого Письма. Деякі висловлювалися настільки недолуго, що викликали сміх навіть серед своїх одновірців. Деякі дякували» [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 62]. На бесіді були присутні і місцеві православні священики. На публічному диспуті у с. Боровому керівник розкольників посилався на свою старечу глухоту [Там само]. У с. Кармазіновці Куп'янського повіту старообрядці через безсилля щось відповісти обіцяли виписати начотчика з самого Саратова [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 63]. Харківський єпархіальний місіонер І. Айвазов на хут. Шаром Валківського повіту «...мав тривалу бесіду з місцевими хлистами, де цілком переміг їхню “богородицю” Марфу Цибульникову – православні раділи, та з великим зусиллям доводилося утримувати прояви гніву з боку хлістів» [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 66]. У с. Яблучному Богодухівського повіту «...шляхом тривалих публічних бесід зняв очарування сектантів з селян. Деякі заявили:

«Подумаємо, мабуть і повернемось (у лоно РПЦ – В.П.)» [Там само]. 17 вересня 1904 р. І. Айвазов перебував на місіонерському з'їзді в Ординці, де провів показовий диспут із сектантами. Багато делегатів з'їзду взагалі вперше бачили публічну протисектантську бесіду [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 71].

Але справжнім своїм тріумфом О. Дородніцин та І. Айвазов вважали публічні «двобої» з харківськими дисидентами. На Основі у будинку пана Квітки (будинок народного театру) 14 листопада 1904 року відбулася перша зустріч: «Зала театру наповнилася масою слухачів... тут знаходилося багато з міського духовенства та учні V й VI класів семінарії разом із своїм керівництвом» [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 59]. Преосвященний Олексій розповів про відношення православної церкви до заблудних. Потім І. Айвазов запропонував бесіду на тему «джерела християнського віровчення». Але на пропозицію висловлюватися жоден з присутніх сектантів не наважився щось сказати. Це було сприйнято як їхню поразку. І на другу бесіду 12 грудня 1904 р. «слухачів зібралося ще більше, навіть багато з них не потрапили до зали» [Там само]. Такий ажіотаж може бути пояснений не стільки першою перемогою місіонера Айвазова, скільки рекламою – газета «Харківські губернські відомості» заздалегідь повідомила про час та тематику саме другого диспуту [13, с. 3]. Цього разу було запропоновано висловлюватися з теми «Про таїнство священства». Несподівано для багатьох у залі знайшовся й дисидент, готовий до словесного двобою. Ним виявився харківський дворянин Олександр Михайлович Бодянський, завзятий апологет толстовського вчення. Дуже яскрава особистість, він писав книжки про питання віри, публікував численні статті у сектантських та ліберальних виданнях, постійно листувався з графом Л.М. Толстим, вже навіть встиг побувати в ув'язненні та на засланні через свої релігійні переконання. Погляди Бодянського на той час являли собою симбіоз толстовства та духоборства, а в чомусь були спільними і з деякими постулатами харківських штундистів. Під час дискусії з місіонером О.М. Бодянський спочатку намагався відстоювати те положення, що пастирем зветься у Святому Письмі будь-яка людина, що навчає іншу добру, й, відповідно, жодного інституту пастирів не існує [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 60]. Коли місіонер відкинув ствердження пана Бодянського цілою низкою цитат із Святого Письма, той раптом заперечив авторитет самого Святого Письма та єдиним критерієм істини назвав людський розум. Потім виявилось, що Бодянський відкидає божеську гідність Ісуса Христа, та вважає його за звичайну людину, яка праведно жила. У залі сприйняли подібний пасаж дуже негативно. І. Айвазов виглядав переможцем, констатуючи: «...ось до якої згубної омани може призвести людину відхід від Церкви Православної» [Там само]. В своєму звіті він відзначив: «Бесіда ознайомила вихованців семінарії з прийомами місіонерської полеміки та розкрила перед численними слухачами лжевчення сектантства. Загальне враження від бесіди було сильним та для православних – відрадним» [Там само].

Харківський клір поступово підносився духом та з новими силами вдавався до боротьби з розколом в єпархії. Священик Д. Ромашков писав тоді: «Ми повинні вплинути на них (сектантів – В.П.) так, щоб, як пророкував Захарія, "повернути серця отців дітям, а непокірним склад думок праведників, щоб представити Господу народ приготовлений"» [9, с. 112]. Внаслідок жорсткої конкурентної боротьби за вірян вдосконалювалося мистецтво спору не тільки професійних місіонерів, але й звичайних парафіяльних священиків. Так, у звіті харківського єпархіального місіонера за 1904 р. йдеться про те, що сільські пастирі Н. Чепурін, І. Захар'єв, І. Любарський, А. Мігулін, М. Петров, Н. Загоровський самі, без допомоги, успішно впроваджують в своїх парафіях традиції протисектантської бесіди [15, ф. 40, оп. 71, спр. 1702, арк. 79].

Дійсно, харківським священикам тепер доводилося вивчати безліч матеріалів про старообрядців та сектантів, готуючись до диспутів, які подальше ставали все більш частішими та серйознішими, бо протилежна сторона теж зробила висновки із своїх попередніх поразок. У подальші роки (й після того, як в єпархії вже змінилися керівники внутрішньої місії) диспути ставали все більш гострішими. Так, наприклад, старообрядницький священик (Австрійської ієрархії) слободи Нижня Богданівка Іларіон Новіков у вересні 1908 р. запросив до своєї громади відомого старообрядницького проповідника О. Лукіна, чим просто збентежив

рядових місіонерів та навіть їх єпархіального очільника прот. Т.І. Буткевича. Крім того, до Нижньої Богданівки на диспут мав приїхати з Москви «завзятий поборник розколу Варакін» [15, ф. 40, оп. 97, спр. 522, арк. 26-33]. Православна сторона тоді всіляко намагалася уникнути публічної дискусії, що однозначно було сприйнято старовірами як ознаку слабкості.

Старообрядці-безпопівці згодом також відчували себе більш впевнено й почали не тільки охоче відвідувати диспути, а ще й самостійно їх влаштовувати. У 1905 році на Харківщину із сусідньої Воронежської губернії прибув досвідчений протирозкольничий місіонер Я.Ф. Глаголев, який оселився у селі Вільховатка Вовчанського повіту. Місцеві старообрядці на чолі з начотчиком С.Н. Орловим наполегливо запрошували його на диспути [11, с. 275]. Я.Ф. Глаголев, з його власних слів, часто перемагав у дискусіях, але розкольники були непохитні у своїх переконаннях. «Що робити, будемо жити як живемо, а у вашу віру не підемо», – з такими словами старообрядці вставали та розходилися по домівках [5, с. 917].

Однак, коли за часів реакції духовна та світська влада губернії отримали фактичну можливість поновити репресії проти релігійних дисидентів, «гра у демократію» у вигляді публічних диспутів поступово закінчилася. І сталося це через тих самих сектантів, які вже просто не хотіли брати участь у будь-яких дискусіях. На нашу думку, така зміна передусім пов'язана з усвідомленням марності подібних диспутів: все одно місіонери писали у пресі про свої переконливі перемоги та повну професійну нездатність сектантських проповідників. Так, у № 575 «Харківських губернських відомостей» за 1910 р. була розміщена стаття місіонера Л. Кунцевича «Бесіда зі штундистом», де описувалася його зустріч з відомими баптистами А. Альохіним та П. Дацько, що відбулася 6 грудня у селі Семенівка Ізюмського повіту. Звичайно, там звітувалося про повну перемогу православних [4, с. 5], в той самий час, як сам А. Альохін у часописі «Баптист» стверджував, що верх одержали сектанти [3, с. 55].

Яскравим прикладом зневажливого ставлення православних місіонерів до сектантів стали події у селі П'ятницькому Вовчанського повіту, куди Л. Кунцевич запросив баптистів на публічні дебати, розмістив у газетах рекламу, але не повідомив місцеву поліцію, унаслідок чого сектанти, які прийшли для розмови, ризикували бути заарештовані за недозволене зібрання [5, с. 109]. Помічник харківського єпархіального місіонера О. Бушев, який прибув для розмови, поводить себе досить нахабно, замість богословської дискусії звинувачував баптистів у тому, що вони начебто після та під час зібрань «...бігають ковтнути горілки до готелю Ліхача», називав пресвітера Харківської громади «рукомазаним», насміхався з лисої голови А. Альохіна [5, с. 109]. Проте сам О. Бушев після зустрічі з баптистами помістив у «Харківських губернських відомостях» статтю під назвою «Штундистське "благочестя"», де собі, звісно, приписував повну перемогу [7, с. 4-5]. Природно, що сектанти вже не хотіли відвідувати бесіди, де їх могли чекати провокації та образи. Крім того, існувала загроза, що дисидентів можуть під час диспуту просто побити. Так, у 1911 р. у селі Велика Бабка Вовчанського повіту ватажки сектантів з цієї причини не прийшли на диспут [14, с. 25]. Сам єпархіальний місіонер Л. Кунцевич у цей час зазначав, що сектанти повсюдно виступають категорично проти проведення публічних бесід, наводячи з послання до Тіта та другого послання до Тимофія наступні слова: «...нерозумних же змагань, та родословій, та суперечок, та чвар про закон уникайте, бо вони є некорисними та суєтними» [8, с. 5].

Таким чином, на самому початку ХХ ст. складну, навіть кризову ситуацію, що склалася у Харківській єпархії, православним повільно вдавалося долати завдяки несамовитій праці місіонерів, які вдалися до ризикованої, але дуже ефективної практики. Публічний диспут, як різновид змагання, вимагав від духовної особи досконалих знань, освіченості, майстерності та виводив міжконфесійні стосунки на якісно інший рівень. В усілякому разі, за умов чесної боротьби, такі дебати могли стати одним із дієвих засобів проповіді. Поразка, відмова або ухиляння від них могли однозначно трактуватися вірянами лише як свідчення повної некомпетентності керівників тієї чи іншої релігійної групи.

Список використаної літератури

1. Алёхин А. Проделка Харьковского миссионера. *Баптист*. 1911. № 4. С. 109-110.
2. Арсений (Брянцев) архиепископ. Желательные церковные реформы на предстоящем всероссийском Поместном Соборе. *Вера и разум*. 1907. № 16. С. 467-498.
3. Беседа со штундистом А. Алёхиным. *Баптист*. 1911. № 7. С. 54-55.
4. Бушев А. Штундистское "благочестие". *Харьковские губернские ведомости*. 1911. № 629. С. 5.
5. Глаголев Я. Темнота раскольничая. *Вера и разум*. 1906. Т. 2. С. 914-917.
6. Гораин И. Идеал пастырства и мирские чаяния современного духовенства. *Вера и разум*. 1907. № 9. С. 394-402.
7. Гораин И. Образовательный ценз современного священника. *Вера и разум*. 1907. № 18. С. 823-831.
8. Кунцевич Л. Съезд харьковских миссионеров 29 ноября 1911 г. *Ревнитель*. 1912. № 1. С. 3-14.
9. Ромашков Д. Задачи пастырского служения, как они представляются по требованию настоящего времени. *Вера и разум*. 1905. № 3. С. 105-117.
10. Сообщения по Харьковской епархии. *Вера и разум*. 1914. № 6. С. 770-797.
11. Холопов С. Миссионер-сотрудник Я.Ф. Глаголев. (Некролог). *Вера и разум*. 1907. Т. 1. № 8. С. 273-276.
12. Церковные известия. *Харьковские губернские ведомости*. 1911. № 627. С. 5.
13. Церковные известия. *Харьковские губернские ведомости*. 1904. № 324. С.3.
14. Шишканов Е. Слобода Большая Бабка Валковского уезда. *Ревнитель*. 1912. № 5. С. 25.
15. Державний архів Харківської області.

V. P. POTOTSKY, PhD (History),

Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies

e-mail: v.pototsky@karazin.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6322-3581>

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

THE PHENOMENON OF RELIGIOUS DISPUTE AS MISSIONARY ACTIVITY (ON THE EXAMPLE OF KHARKIV PROVINCE AT THE BEGINNING OF XX CENTURY)

Purpose. The purpose of the article is to highlight the process of expanding the practice of conducting religious disputes in the Kharkov province at the beginning of the 20th century. Public discussions between Orthodox missionaries and representatives of local sectarianism and Old Believers are considered as one of the forms of complex interfaith relationships in the region.

Research methodology. The methodological basis of the article are the principles of historicism and objectivity, implemented by general logical methods (analysis and synthesis), as well as classification, comparative, and periodization methods.

Scientific novelty. For the first time in domestic historiography the intellectual component of the practical activity of functionaries of the internal mission of the Russian Orthodox Church in a certain diocese became the subject of a special scientific study. On the basis of missionary reports, as well as reports of secular publicists and messages from sectarians, the role of the organizers of these disputes was considered, the range of issues under consideration was outlined, and the peculiarities of the behavior of the participants were analyzed.

Conclusions. At the beginning of the 20th century, the inter-confessional situation in the Kharkiv province noticeably worsened. There were numerous cases of disrespect for Orthodox priests, blasphemy and even violence committed by sectarians of various directions. The same way, representatives of the religious majority very often resorted to aggressive behavior. New missionaries I. Aivazov and D. Bogolyubov tried to return from the confrontation to the competition of ideas. It is they who took the initiative to conduct public debates between representatives of the official church

and adherents of other religious movements. This became especially relevant after the laws of 1905-1906 declaring freedom of conscience in the Russian Empire. The new practice quickly aroused sincere interest and won the sympathy of a wide range of residents of the Kharkiv province. These meetings usually attracted many spectators, were covered in the press, and discussed on the streets. However, the main drawback of such debates was the subjectivity of the perception of their results by the representatives of the opposing sides, when in the absence of clear criteria for victory, everyone could attribute success in the contest.

Key words: religious dispute, missionaries, sects, Kharkiv province.

References

1. Alyokhin A. Trick of the Kharkiv missionary. *Baptist*. 1911. № 4. Pp. 109-110.
2. Arseny (Bryantsev) archbishop. Desirable church reforms at the upcoming All-Russian Local Council. *Faith and reason*. 1907. № 16. Pp. 467-498. (In Russian).
3. Conversation with a Stundist A. Alyokhin. *Baptist*. 1911. № 7. Pp. 54-55. (In Russian).
4. Bushev A. Stundist «piety». *Kharkiv Provincial Gazette*. 1911. № 629. P. 5. (In Russian).
5. Glagolev Ya. The darkness of the schismatics. *Faith and reason*. 1906. V. 2. Pp. 914-917. (In Russian).
6. Gorain I. The ideal of shepherding and the secular aspirations of the modern clergy. *Faith and reason*. 1907. № 9. Pp. 394-402. (In Russian).
7. Gorain I. Educational qualification for a modern priest. *Faith and reason*. 1907. № 18. Pp. 823-831. (In Russian).
8. Kuntsevich L. Congress of Kharkiv missionaries, November 29, 1911. *Apologist*. 1912. № 1. Pp. 3-14. (In Russian).
9. Romashkov D. Tasks of pastoral ministry, as they appear according to the demands of the present time. *Faith and reason*. 1905. № 3. Pp. 105-117. (In Russian).
10. Messages on the Kharkiv diocese. *Faith and reason*. 1914. № 6. Pp. 770-797. (In Russian).
11. Kholopov S. Missionary employee Ya. F. Glagolev. (Necrologue). *Faith and reason*. 1907. T. 1. № 8. Pp. 273-276. (In Russian).
12. Church news. *Kharkiv Provincial Gazette*. 1911. № 627. P. 5. (In Russian).
13. Church news. *Kharkiv Provincial Gazette*. 1904. № 324. P. 3. (In Russian).
14. Shishkanov E. Sloboda Bolshaya Babka of Valkovsky district. *Apologist*. 1912. № 5. P. 25. (In Russian).
15. State Archives of the Kharkiv region.

УДК 94(438):[316.7:39]

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-01>**V. S. SERHIENKO**, Postgraduate student of the Department of World Historye-mail: vsevolod.serhienko@hnpu.edu.ua ORCID ID: [0009-0005-1997-8679](https://orcid.org/0009-0005-1997-8679)*Ukraine of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,*

29 Alchevskykh Street, Kharkiv city, Ukraine, 61002

HISTORICAL POLICY AS A TOOL FOR CHANGING THE ETHNOCULTURAL SITUATION IN SILESIA

Research aim. The article's purpose is to examine the importance of historical policy in influencing the ethnocultural dynamics of the Silesian region. This article explores the role played by the management of historical processes in shaping and changing the ethnic and cultural landscape in this region.

Methodology of the research. The research methodology, based on historicism, objectivity, and systematicity principles, made it possible to consider the processes of instrumentalizing changes in the ethnocultural situation in Silesia and use a comprehensive approach that combines theoretical and empirical methods for a thorough analysis and conclusions.

The scientific novelty. The scientific novelty of the article lies in highlighting the previously poorly studied aspects of the impact of historical policy on ethnocultural processes in Silesia. The article includes an analysis of the current ethnocultural situation in Silesia, taking into account not only historical aspects but also current challenges and trends. This article is distinguished by a unique approach to studying historical politics and its role in ethnocultural processes, expanding scientific knowledge and introducing innovative approaches to studying this issue.

Conclusions. The study confirms that historical policy is an important tool for influencing ethnocultural processes in Silesia. The focus on the multiethnic character of Silesia indicates the need to study historical policies that take into account and support the region's diverse cultural heritage. The article contributes to the development of a scientific understanding of historical policy as a tool for changing the ethnocultural situation, especially in the context of regions with a complex history.

Keywords. Historical politics, Piast, Silesia, Polish People's Republic, "Returned Lands", ethnopolitical conflicts, ideology, memorialization, World War II.

Як цитувати: Сергієнко В. С. Історична політика як інструмент зміни етнокультурної ситуації в Сілезії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2023. Вип. 37. С. 67-76. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-01>

In cites: Serhienko V. S. (2023). Historical policy as a tool for changing the ethnocultural situation in Silesia. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 37, (67-76), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-01>

The "Returned Lands" are not "alien" to Poland – they preserve Polish culture and the memory of belonging to the Old Polish State of Piast and the Commonwealth. To understand what exactly the "Returned Lands" means, let's look at the current administrative division. If we move clockwise from the south, these are Western Silesia, Opole, Lower Silesia, almost all of Western

Pomerania, part of Pomerania, and most of the Warmia and Mazury Voivodeship territory. If we use the historical names, these are Upper and Lower Silesia, Lusatia and parts of the Lubuska region, Western Pomerania, and Masuria (East Prussia). The importance of this region at the time was demonstrated in 1138, when Bolesław Krywousty divided his property between his sons and Silesia went to the eldest of them. Władysław the Exile. His descendants ruled there for the next several centuries. In the thirteenth century, numerous settlers from Germany began to arrive in Silesia, new towns and mines appeared in the region, and agriculture, trade, and crafts developed. In the era of fragmentation, Silesian princes Henryk the Bearded, Henryk the Pious, and Henryk Probus (the Righteous) won Krakow's throne, symbolizing Poland's political unity. However, the power of the Kingdom of Bohemia was growing. Eventually, the Silesian princes of the Piast family recognized Czech suzerainty, and in 1335 Casimir the Great renounced the Kingdom of Poland's claims to Silesia. From then until the eighteenth century, the region shared the fate of the Kingdom of Bohemia, which in 1526 became part of the Austrian Habsburgs. The last of the Silesian Piasts, Prince Georg Wilhelm of Legnica, died in 1675 [2].

But the Polish People's Republic propaganda unequivocally called these territories "Returned Lands" [24]. The official explanation for the communist period was that in 1945 Poland returned to its historical lands, the legacy of the Piast, which the Germans had unjustifiably seized. Government propaganda constantly glorified the achievements in the West and masked the losses in the East. The borders of postwar Poland roughly coincided with the Ancient Polish state of Piast, which allowed them to talk about "returning to the roots" and "the homeland of the great Bolesław". Every effort was made to downplay the region's "German" character and draw parallels with the "Polish Middle Ages". Priority was given to the research and restoration of medieval monuments, while later objects (often of greater artistic value) were left to their own devices. The main source of historical consciousness in Poland at that time was historical fiction. This led to the mythologization of the historical past and the formation of ideas about the exclusivity of the Polish nation.

The foundations of this historical policy were laid in the interwar period. The newspapers of the time positively covered critical historical events and exalted the role of Polish figures. The national anthem of Poland, adopted in 1926, glorified the Polish people and their desire for freedom and self-sacrifice. As P. Bok noted, this anthem is "a vivid expression and perfectly characterizes the Polish historical narrative of the time" [54, p. 85].

In the 1920s, J. Piłsudski embarked on a course of glorifying the participants of the January 1863 Uprising, which for a long time occupied a prominent position in Poland's historical narrative. This historical event was central to scientific discussions and political discourse (including in Polish-Russian relations) [10, p. 122]. In the photographs of the 1920s, presented by J. Andrychowicz-Skrzeba, one can often see participants of the January Uprising with medals. Earlier, in 1919, they were promoted to the first officer rank and awarded lifetime financial payments from the state treasury. In 1922, a special uniform was created for the participants of the January Uprising [42, p. 113]. Their glorification (as well as the event itself) was caused by J. Piłsudski's political considerations. In the past, he had mainly pro-German views and saw the future of Poland in its close alliance with Germany, which was to counteract the imperial ambitions of the Russian Empire [10, p. 16]. That is why, after 1918, the Polish historical narrative became predominantly anti-Russian. Instead, "it had a positive attitude toward Germany, especially in the 20s of the twentieth century" [22, p. 56]. At the same time, hostile attitudes toward Germans persisted in Polish society. The "German as an enemy" was firmly rooted in the historical narrative of interwar Poland, but the country's political elite did not support it. However, not everyone shared J. Piłsudski's views [10, p. 17].

In interwar Poland, nationalist sentiments grew stronger primarily in those areas where Poles competed with national minorities. First of all, it was about the Jews, who mostly had strong positions in trade. It was in the 1920s and 1930s that radical nationalist student organizations appeared, seeking restrictions and, in some cases, a ban on Jewish education in Polish universities [42, p. 113]. The issue of the Jewish population of Poland became more acute in the late 1930s. J. Andrychowicz-Skrzeba notes that the result of harsh propaganda by the Polish government was "an extremely

negative attitude toward the Jewish minority” [42, p. 114]. The growth of Polish political radicalism in the 1920s and 1930s, shaped by propaganda and recourse to historical narratives that glorified Polish history and “whitewashed” its pages, led to considerable ethno-political conflicts in Silesia.

Germany’s attack on Poland in 1939 caused significant changes in Polish historical consciousness that proved to be long-lasting. According to a report by the Public Opinion Research Center based on a 2018 survey, World War II is still considered one of the most important events in Polish society [1]. In particular, 23% of respondents considered this event to be important. Even less important was attached to the Baptism of Poland in 966, although this fact clearly shows the close relationship between historical politics and Catholicism.

Among the memorial sites related to religion and the Second World War (including Polish-German relations), it is worth mentioning St. Anne’s Mountain. This is the most important Catholic shrine, to which devout Poles make a pilgrimage every year. At the same time, it is an important secular place of remembrance. In May 1921, bloody battles took place here during the Third Silesian Uprising, and in 1932 a memorial amphitheater was built (it lasted until 1944). Subsequently, the Soviet Monument to the Insurgent Rank was erected in its place [23, p. 184].

During the Polish People’s Republic era, several thousand demonstrations with the participation of top state officials were regularly held on St. Anne’s Mountain. Despite this, the place did not lose its main purpose as a pilgrimage site for believers. In 1983, John Paul II held a service here [23, p. 172]. The place itself, according to P. Przyba, “has been a field of dispute between Poles and Germans for 78 years and creates conflicts in perception” [23, p. 180]. In the 1920s, St. Anne’s Mountain became the center of the German narrative of Upper Silesia, an important place of German national memory associated with the Third Silesian Uprising [23, p. 180]. In 1941, it was supposed to be visited by A. Hitler, but the visit was canceled the day before [11, p. 192].

After the establishment of the pro-Soviet regime, St. Anne’s Mountain became an integral part of anti-German propaganda. In July 1945, a demonstration was held to honor Silesia’s return to Poland. W. Gomulka and Bishop B. Kominek took part in the celebrations. It can be noted that the place became the main ideological point in the process of integration of the “Returned Lands” by the Soviet authorities. Its religious purpose was not neglected either.

R. Traba presents an interesting periodization of historical policy in postwar Poland. The Polish historian notes that the first period is 1945–1949 and defines it as a period of “living memory” [25, p. 54]. During this period, the memory of German crimes and the consequences of the Second World War is still alive. In turn, the historical policy was aimed at fighting against everything German. In terms of territory, the main focus was on the “Returned Lands”. Thus, on October 21, 1945, the monument to Wilhelm I in Wrocław was destroyed. “The fall of the Wilhelm monument is the fall of Hitlerism, which will never rise again”. The narrative about the role of the Red Army in the liberation of Poland is being actively developed, monuments to “unknown soldiers are being erected and cemeteries are being built for fighters for the liberation from Nazism” [25, p. 55–56].

The main strategy of historical policy in the Polish People’s Republic in the 1940s and 1950s was to spread the following postulates in the public consciousness:

- the struggle of the Home Guard
- Polish-Soviet military brotherhood;
- The Red Army is the main factor in the victory over the occupier;
- glorification of the defensive war in 1939;
- glorification of the pro-Soviet part of the Resistance Movement as a force that did not succumb to the occupier, and the formation of a negative attitude towards the anti-Soviet underground [26, p. 62].

In the postwar years, historical policy in Poland was shaped by pro-Soviet propaganda. Memorial sites were established both in the “Returned Lands” and throughout the entire territory of the Polish People’s Republic. In the Polish-German relations, there were initiatives aimed at cooperation in the cultural and economic spheres [11, p. 124].

L. Niejakowski characterizes the development of historical policy in the Polish People's Republic more vividly and comes to more moderate conclusions (especially regarding the impact of the events of World War II on it). "It should be noted that Polish society was in a certain dissonance: on the one hand, the loss of independence and powerful German propaganda, on the other hand, led to a desire to survive. That is why there were ambiguous events in the country's socio-political life", the author notes [21, p. 131]. In this regard, it is worth noting that the Germans saw the Catholic Church as the main threat. That is why German propaganda in the period before 1945 aimed to separate the church and reduce its role in shaping historical identity [21, p. 114].

Germany's policy against the Poles and Polish Jews (the latter accounted for 18% of Poland's population at the end of 1939) brought back the stereotype of the "enemy German" in political life, as J. Kiwerska emphasizes [15, p. 151]. This was skillfully used by Soviet propaganda. Under its influence, various taboos were introduced in the study of history in postwar Poland and, most importantly, a vision of history was spread that viewed the past through the prism of ideological struggle (including in the coverage of international relations). At the same time, the negative image of Russia in the historical consciousness of Poles formed before the Second World War remained, and it spread even more after 1945. According to L. Niejakowski, the negative experience of relations with the Russians was deeply rooted in the historical consciousness of the Poles and was also supported by the Polish church [21, p. 113]. To improve Poles' attitudes toward the USSR and to form a "correct" historical narrative, the ready-made anti-German patterns that existed in Soviet propaganda were needed. They were borrowed by the pro-Soviet forces in Poland, which tried to consolidate Polish society and raise their authority in this way [12, p. 162].

V. Borodziej notes that anti-German propaganda had two functions: instrumental and compensatory [22, p. 47]. The first one was to support the idea of communism throughout the Polish People's Republic period. Four days before the referendum held on June 25, 1946, the Voice of the People newsletter was published, emphasizing the need for an extremely hostile attitude toward the German population and the threat of territorial revisionism on the part of Germany: The Germans are encroaching on the "Returned Lands". The British authorities support them in this.

The historical policy pursued in postwar Poland emphasized the justice achieved. Political elites were convinced that in the millennial conflict between Poland and Germany, the former won a fair victory and gained considerable advantages [11, p. 109]. Among other things, the head of the Polish Peasant Party (PSP), Stanisław Mikołajczyk, was the exponent of this opinion. In 1946, he said in a speech: "We have always believed that the Germans were our eternal enemy, but we won" [14, p. 16].

The formation of a negative attitude toward Germany in Polish society drew negative criticism from the international community and even the head of the Vatican. The letter of Pope Pius XII on March 1, 1948, contained the following words: "[...] the expulsion of 12 million people as a form of response to the crimes of Nazism cannot be part of Polish policy" [6, p. 112]. The letter provoked strong criticism among the Polish scientific elite. The head of the Western Institute, Prof. Z. Wojciechowski, together with T. Lehr-Slavinski, prepared a letter to Polish Bishop A. Głęda, in which they noted that "the Pope's letter is a form of attack on the restored Polish state" [11, p. 40].

In fact, in the late 1940s and early 1950s, there was a situation where historical propaganda and historical policy in Poland were concentrated on Germany. Their core was the justification of the need to "expel" the Germans from their eastern territories. The next task was to preserve this "necessary vision" in order to ensure the immutability of Poland's new western border. To this end, the acquired territory was interpreted as a kind of compensation for all the damage caused. According to V. Borodziej, not only the results of the Second World War, but also the events of previous centuries were used to create a halo of justice around these events [8, p. 48].

The myth of the "Returned Lands" also legitimized the alliance between Poland and the Soviet Union [11, pp. 372–380]. Everything was created to ensure that the idea of the Polish state's indivisibility and its new borders' immutability depended on close ties at the Moscow-Warsaw level. Direct instructions from the USSR in this matter obviously could not succeed without the support of Polish political elites. According to S. Garstiecki, it was W. Gomułka who actively supported the

negative image of Germany in Polish society, as “he was convinced that the Polish-German antagonism remained unchanged” [33, p. 379].

The figure of W. Gomulka and his political views is a rather interesting example of the implementation of historical policy. It was he who launched the anti-German course of postwar Poland's foreign policy when, in 1948, at the First Congress of the Workers' and Peasants' Party, he said: “German insatiability, the century-old “Drang nach Osten” is a threat to Poland. We must act proactively” [11, p. 379]. A. Wolff-Pawienska notes that the anti-German image introduced in the 1940s and 1950s contributed to changes in school curricula. “The impression of German hostility was reinforced and dominated in textbooks. Moreover, the difference between different historical periods of Germany was not taken into account” [28, p. 132].

The principles of Poland's foreign and domestic policy at the time were also substantiated in scholarly studies on Polish-German relations [13]. The negative image of Germany began to intensify after the creation of two German states (GDR and FRG), which opposed each other. In particular, the Chairman of the Central Committee of the Polish Workers' Party, B. Berut, in his speech in 1948 said: “The Polish people welcome the establishment of the German Democratic Republic, which has forever destroyed Germany's plans for marching eastward and its territorial expansion. There will be no more territorial revisionism, the border will finally be established on the Oder and the Nysa Lusatian”. In the Polish press, the interpretation of the problem of the western border changed depending on the political situation. K. Hinrichsen and other authors, studying the media coverage of this issue, concluded that the Polish-German border, which directly concerned only the GDR, was an element of the integration of Polish society [12, p. 470].

In the Polish society of the time, historical symbols that glorified the victories of the Poles over the Germans were actively spread. R. Traba noted that the symbol of the Battle of Grunwald was used too often in the Polish People's Republic. In particular, in the early years of the Polish People's Republic, it was mandatory for middle managers, students, and schoolchildren to visit the National Museum in Warsaw. A special place during these excursions (and they were especially active in 1953–1954) belonged to Jan Matejka's painting “The Battle of Grunwald”. Much attention was paid to the memorialization of this event of the Middle Ages. “The committee responsible for celebrating the anniversary of Grunwald passed a resolution to erect a monument in the city park. Work on the arrangement of this stone has already begun. It will be installed on the main flowerbed in the new part of the park, near the pond, overlooking the Zagvidiany mountains and forests”. The height of the rock will be about 6 meters, and a white eagle made of cement will stand on top of it [25, p. 14–15].

In his research on Poland's historical policy in the Polish People's Republic era, L. Niejakowski distinguishes two stages: 1945–1956 and 1956–1989. The Polish scholar defines the first of them as totalitarian or Stalinist, which was based on anti-German historical policy. At the same time, emphasis was placed on strengthening the nationalist vision of history, forming the primacy of the Poles' sacrifice during World War II [20, p. 55]. Another important feature was the silence about the crimes of the Soviet Army. This was especially true of the Katyn and “Forgotten Soldiers” issues. In our opinion, L. Niyakovsky's periodization is quite accurate. It reflects the processes that took place in the historical policy of the Polish People's Republic. After all, 1956 was not only the end of the Stalinist style of governance, but also the demonstrations that led to the fall of Stalinism in Poland [21, p. 66].

The first monuments in postwar Poland were erected at war crimes sites and cemeteries where there were collective graves of the dead or murdered (both Jews and Poles). The purpose of honoring such memorial sites was to “awaken the ties between the homeland and the Returned Lands” [25, p. 56], and to form an emotional bond between them.

Monuments depicting the course of the Polish struggle in World War II became the carrier of this idea of integration of new lands. In fact, they were reduced to a demonstration of sacrifice (emphasized by W. Wrzeszynski when analyzing the peculiarities of memory in bilateral relations) [29, p. 57] or “blood sacrifice” (R. Traba's definition) in the fight against the German occupiers [25, p. 56]. This idea was contained in the monument in Szczecin, which was erected on the site of the monument to Wilhelm I (the cornerstone was laid in April 1946). At the top of the monument was a

white eagle with the inscription “Watching over Odra”. An important monument that retains its significance to this day and is an emotional embodiment of the struggle against the Third Reich is the Monument to the Heroes of the Ghetto in Warsaw (unveiled in April 1948) [25, p. 58]. It is interesting that the memorialization of this event was better developed than in the case of the Warsaw Uprising of 1944. This may have been the reason for the mistake in the speech of the German president in 1994, when, during the solemn commemoration of the Warsaw Uprising of 1944, he mentioned the Warsaw Ghetto Uprising.

Poland’s historical policy in the first postwar years also focused on giving an important role to the Red Army in the process of liberating Poland. The history of the Warsaw Uprising of 1944 was seen as the result of the interaction between the Polish underground and Soviet troops. At the same time, the issue of Polish losses in the East, as K. Rukhniewicz notes, was not raised at all in the historical policy of Poland in the 1940s and 1950s [24, p. 28].

After the end of World War II, Polish historical policy was completely directed against Germany. This was obviously due not only to pressure from Moscow but also to the mood of the Polish political elite. This was the key to the powerful success of the anti-German narrative in Polish society, which was instilled primarily through propaganda. The success of the processes is clearly demonstrated by R. Kaczmarek, who notes that 46% of respondents (2014 survey) indicate a fear of “poor Poland being redeemed by rich Germany” [27, p. 94]. In the 1940s and 1950s, new monuments were erected to glorify Soviet figures and those Poles who participated in World War II on the side of the Red Army [24, p. 24].

At the same time, in the 1940s and 1950s, there was a “monopoly of memory” associated with the history of World War II. R. Traba identifies two trends in this process in Polish society:

- legalization as part of the ideology or “victory of the People’s Fatherland” and sacrifice only at the hands of the Nazi occupiers;
- legalization as part of the nationalization of memory, i. e. the sacrifice of the Polish people alone in the fight against Germany [26, p. 36].

Most likely, the legitimization of the memory of World War II is also related to the deepening ideological struggle between the Soviet Union and the West and Prime Minister Konrad Adenauer’s unwillingness to move away from the Holstein Doctrine. All this led the Soviet Union to seek to strengthen its western borders in Central and Eastern Europe by spreading historical narratives about the martyrdom of the Polish population in the fight against German Nazism [3, p. 129].

This only increased the anxiety of the Polish elite. Fear of German revanchism is part of the Polish historical narrative. R. Traba quotes Janusz Wiechorek, director of the Committee for the Protection of the Memory of Struggle and Martyrdom: “During the Second World War, Poland suffered the greatest losses among civilians compared to other participants in the world war. More than 6 million victims – men, women, and children – tortured by the Nazis, killed in gas chambers and burned in the crematoria of Auschwitz, Brezhinka, Majdanek, Treblinka, Sobibor, Bełżec, Helmno, and other death camps, shot in places of mass extermination on the streets of cities and villages - this is the price that the people paid for the preservation of the Fatherland and Freedom, this is an ugly register of brutal crimes” [26, p. 60].

This problem is observed in the process of creating a museum on the territory of the Auschwitz concentration camp (Polish: Oświęcim, German: Auschwitz). In 1999, on the recommendation of the Polish Institute of National Policy, it was given its original (German) name, Auschwitz-Birkenau II. From the very beginning of the museum’s functioning (1947), the narrative of the presentation of events was based on the fate of Poles. “It was not about selecting information, but about selecting the presentation of information”, writes B. Linek [17, p. 298].

Sacrifice and the greatest losses became the basis of Poland’s historical policy in the 50s and 60s and fully reflected the picture that took place in Polish society at that time. The institutional body that ensured the historical policy in Poland at that time was the aforementioned Council, which had full control over the formation of historical policy [26, p. 61]. This body had functions similar to modern institutions of national memory. However, the definition of the main idea of historical policy at that time was the prerogative of the communist authorities, and most scientific research on history

was conducted within the framework of the ideological struggle. Scientific institutions had to comply with this principle [26, p. 62].

A wide network of committees was organized to protect and research memorial sites. This network operated within the framework of the action “Perpetuation of the places of struggle against the Nazi occupier” organized in 1956, which was held under the slogan “Let not a single drop of blood be forgotten” (Polish: “Niech ani jedna kropla krwi nie zostanie zapomniana”) [26, p. 63].

Contemporary Polish historians such as M. Bozhevyich, L. Musiv, P. Pshyba, and others assert that Poland currently adopts a different policy towards minorities. The relationships between the Polish government and representatives of numerous national minorities are often influenced by various factors, sometimes coincidental. The consequences of World War II, the history of past relationships, national ambitions of ethnic minorities, social factors, and so on are elements that continue to shape historical policy.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

References

1. За два кроки до війни: Гляйвіцька провокація // Історична правда. 2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/09/1/156172/>
2. Рудько С. О. Історія Центрально-Східної Європи (кін. XVIII – поч. XXI ст.): Навчально-методичний посібник з курсу. Вид. 2., доп. Острог, 2010. 220 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rudko_Serhii/Istoriia_TsentralnoSkhidnoi_Yevropy_kin_XVIII_-_poch_XXI_st.pdf?
3. Крушинський В. Ю. Міжнародні відносини та світова політика, 1945 – 1980. Київ: Либідь, 2007. 189 с.
4. Andrychowicz-Skrzeba J. Polityka historyczna w Polsce i Niemczech po roku 1989 w wystąpieniach publicznych oraz publikacjach polityków polskich i niemieckich. / Andrychowicz-Skrzeba Joanna – Warszawa: Katedra Wydawnictwo Naukowe, 2014. 49 p.
5. Bock P. Politics of the past in the revolution of 1989. Contested past. Images of history, memory and politics of the past in international comparison. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1999. 103 pp.
6. Boda-Krężel Z. Problem niemieckiej listy narodowościowej na Górnym Śląsku w latach 1941–1950. URL: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/59698/edition/56159/content>.
7. Borodziej W. Widma przeszłości. Polacy o Niemcach i Niemczech 1945–1947. Wiąż, 1989. 371 s.
8. Borodziej W., Hajnicz A. Raport końcowy. Kompleks wypędzenia. Kraków, 1998. 429 s.
9. Bożewicz M. Świadomość historyczna Polaków. Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, 2016. 345 s.
10. Garsztecki S. Das Deutschlandbild in der offiziellen, der katholischen und der oppositionellen Publizistik Polens 1970–1989. Feindbild kontra Annäherung, Verlag. Marburg: Herder-Institut., 1997. 217 s.
11. Hinrichsen K. Granica na Odrze i Nysie. Do odwołania? // Wyobrażenia przeszłości. Polsko-niemieckie miejsca pamięci / red. Robert Traba, Hans Henning Hahn. Warszawa: Scholar, 2017. S. 192–210.
12. Historia Dolnego Śląska (Śląska). Cz. 5. 2016. URL: <https://e-dolnyslask.info/historia-dolnego-slaska-slaska-cz-5/>
13. Kalicki W. Długie pojednanie. Polska – Niemcy: po nienawiści – czas na ciekawość. URL: http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,220749,19960719RP-DGW,Długie_pojednanie_2,.html.

14. Kiwerska J. W atmosferze wrogości (1945–1970). Polacy wobec Niemców. Z Dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989 / Kiwerska Jadwiga – Poznań: Instytut Zachodni, 1993. 93 s.
15. Kochanowski J., Zwicker S. Folksdojcz. Rasa, los i zdrada. Wyobrażenia przeszłości. Polsko-niemieckie miejsca pamięci. Warszawa: Scholar, 2017. 279 s.
16. Linek B. Weryfikacja narodowościowa i akcja osadnicza na Śląsku Opolskim. // Województwo śląskie 1945–1950. Opole, 2002. 633 s.
17. Linek B. Niemcy w Polsce. Poznań: Wiedza Powszechna., 2000. 467 s.
18. Miziniak W. Polityka informacyjna. Polacy wobec Niemców: z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989: praca zbiorowa. Poznań: Wiedza Powszechna, 1993. 163 s.
19. Musiał Ł. Historia jako przestrzeń dialogu. Z prof. Hubertem Orłowskim i prof. Robertem Trabą. Historie wzajemnych oddziaływań. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2014. 474 s.
20. Nijakowski L. Polska polityka pamięci: esej socjologiczny. Warszawa: Wydawn. Akademickie i Profesjonalne, 2008. 165 s.
21. Prizel I. National identity and foreign policy: Nationalism and leadership in Poland, Russia and Ukraine. New York: Cambridge University Press, 1998. 88 p.
22. Przybyła P. Góra Świętej Anny. Święta i wulkan. Polsko-niemieckie miejsca pamięci. Warszawa: Scholar, 2014. 192 s.
23. Ruchniewicz K. Ojednanie – normalizacja – dobre sąsiedztwo. Polacy i Niemcy: Historia, kultura polityka. Poznań: Wyd. Poznańskie, 2003. 121 s.
24. Traba R. Symbole pamięci: II wojna światowa w świadomości zbiorowej Polaków: szkic do tematu. Poznań: Instytut Zachodni, 2000. 216 s.
25. Traba R. Historia wzajemnych oddziaływań – (niedoceniany) paradygmat w badaniu przeszłości. Poznań: Instytut Zachodni, 2014. 476 s.
26. Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych / red. Adam Dziurok i Ryszard Kaczmarek, wydanie drugie. Katowice, 2014. 654 s.
27. Wolf-Powęska A. Pamięć – Brzemień i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945–2010). Katowice, 2011. 245 s.
28. Wrzeński W. Sąsiedzi i stosunki polsko-niemieckie w historiografii. Polacy i Niemcy na drodze do partnerskiego sąsiedztwa. Próba bilansu dziesięciolecia 1989–1998. Poznań: Wyd. Poznańskie, 2000. 272 s.

В. С. СЕРГІЄНКО

Аспірант кафедри всесвітньої історії

e-mail: vsevolod.serhiienko@hnpu.edu.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-1997-8679>

Ukraine of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,

29 Alchevskikh Street, Kharkiv, Ukraine, 61002

ІСТОРИЧНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗМІНИ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СИТУАЦІЇ В СІЛЕЗІЇ

Мета дослідження. Проаналізувати вплив історичної політики на етнокультурну ситуацію в регіоні Сілезія. Проаналізовано різноманітні аспекти політичних рішень, які впливають на формування та трансформацію етнічних та культурних ідентичностей в цьому регіоні протягом різних історичних періодів. Спеціальна увага приділяється ролі державних інституцій, законодавства та історичний наратив у створенні або зміні етнічних меж та культурних практик.

Методологія дослідження. Методологія заснована на принципах історизму, об'єктивності та системності, дозволила розглянути процеси інструменталізації змін етнокультурної ситуації в Сілезії та застосувати комплексний підхід, який поєднує теоретичні та емпіричні методи для ґрунтовного аналізу та висновків.

Наукова новизна статті полягає у висвітленні раніше малодосліджених аспектів впливу історичної політики на етнокультурні процеси в Сілезії. Стаття містить аналіз сучасної

етнокультурної ситуації в Сілезії, враховуючи не лише історичні аспекти, а й сучасні виклики та тенденції. Ця стаття вирізняється унікальним підходом до вивчення історичної політики та її ролі в етнокультурних процесах, розширенням наукових знань та запровадженням інноваційних підходів до вивчення цієї проблематики.

Наукова новизна. Новизна випливає із завдання комплексного визначення ролі історичної політики як інструменту зміни етнокультурної ситуації в Сілезії. Сілезія є регіоном з багатоетнічною та багатокультурною спадщиною. Зміни етнокультурної ситуації в цьому контексті мають широкий вплив на співіснування різних етнічних груп. Сілезія, розташована на перехресті культурних та історичних шляхів, відіграє важливу роль у міжнародному контексті, а вивчення етнокультурних змін має велике міжнародне значення. У статті наголошується на важливості історичної політики як інструменту впливу на етнокультурну ситуацію, що робить актуальним її дослідження в контексті сучасних викликів і можливостей розвитку регіону.

Висновки. Дослідження підтверджує, що історична політика є важливим інструментом впливу на етнокультурні процеси в Сілезії. Зосередження уваги на багатоетнічному характері Сілезії вказує на необхідність вивчення історичної політики, яка враховує та підтримує різноманітну культурну спадщину регіону. Стаття сприяє розвитку наукового розуміння історичної політики як інструменту зміни етнокультурної ситуації, особливо в контексті регіонів зі складною історією.

Ключові слова. Історична політика, П'ясти, Сілезія, Польська Народна Республіка, «Повернені землі», етнополітичні конфлікти, ідеологія, меморизація, Друга світова війна.

References

1. Two steps to war: The Gliayvyska Provocation Istorychna Pravda (2019) URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/09/1/156172/> (in Ukrainian)
2. History of Central and Eastern Europe (late XVIII – early XXI centuries) / edited by S. Redko (2010). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rudko_Serhii/Istoriia_TsentralnoSkhidnoi_Yevropy_kin_XVIII_-_poch_XXI_st.pdf? (in Ukrainian)
3. Krushynskyi V. (2007). International relations and world politics, 1945–1980. Kyiv: Lybid. 2007. 189 p. (in Ukrainian)
4. Andrychowicz-Skrzeba J. (2014). Historical policy in Poland and Germany after 1989 in public speeches and publications of Polish and German politicians. Warsaw: Katedra Wydawnictwo Naukowe. 49 p.
5. Bock P. (1999). Politics of the past in the revolution of 1989. Contested past. Images of history, memory and politics of the past in international comparison. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht. 103 p.
6. Boda-Krężel Z. Problem of the German nationality list in Upper Silesia in the years 1941–1950. URL: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/59698/edition/56159/content>.
7. Borodziej W. (1989). Spectres of the Past. Poles about Germans and Germany 1945–1947. Wiąż. 371 p.
8. Borodziej W., Hajnicz A. (1999). Final Report. The expulsion complex. Krakow, 429 p.
9. Bożewicz M. (2016). Historical consciousness of Poles. Warsaw: Public Opinion Research Center Foundation. 345 p.
10. Garsztecki S. (1997). The image of Germany in official, Catholic and opposition journalism in Poland 1970–1989. Enemy image versus rapprochement. Marburg: Herder-Institut. 217 p.
11. Hinrichsen K. (2017). Border on the Oder and Neisse. To be revoked? Images of the past. Polish-German memorials edited. Warsaw: Scholar. P. 192–210.
12. History of Lower Silesia (Silesia). (2016). Part 5. URL: <https://e-dolnyslask.info/historia-dolnego-slaska-slaska-cz-5/>.
13. Kalicki W. Long reconciliation. Poland - Germany: after hatred – time for curiosity. 2020. URL:

http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,220749,19960719RPDGW,Dlugie_pojednanie_2_.html.

14. Kiwerska J. (1993). In the atmosphere of hostility (1945–1970). Poles towards Germans. From the History of Polish Political Culture 1945–1989. Poznań: Instytut Zachodni, 93 p.
15. Kochanowski J., Zwicker S. Folksdojcz (2017). Race, fate and betrayal. Images of the Past. Polish-German memorials. Warsaw: Scholar, 279 pp.
16. Linek B. (2002). Verification of nationality and settlement action in Opole Silesia. Silesian province 1945–1950. Opole, 633 p.
17. Linek B. (2000). Germans in Poland. Poznań: Wiedza Powszechna. 467 p.
18. Miziniak W. (1993) Information Policy. Poles vis-à-vis Germans: z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989: a collective work. Poznań: Wiedza Powszechna, 163 p.
19. Musiał Ł. (2014). History as a space for dialogue. With Prof. Hubert Orłowski and Prof. Robert Traba. Stories of mutual interactions. Warsaw: Oficyna Naukowa, 474 p.
20. Nijakowski L. (2008). Polish politics of memory: a sociological essay. Warsaw: Wydawn. Akademickie i Profesjonalne, 165 p.
21. Prizel I. (1998). National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia, and Ukraine. New York: Cambridge University Press, 88 p.
22. Przybyła P. (2014). Mount Saint Anne. Holy and volcano. Polish-German memorials. Warsaw: Scholar, 192 p.
23. Ruchniewicz K. (2003) Reconciliation – normalization – good neighborhood. Poles and Germans: History, culture, politics. Poznań: Ed. Poznańskie, 121 p.
24. Traba R. (2000). Symbols of memory: World War I in the collective consciousness of Poles: a sketch to the topic. Poznań: Instytut Zachodni, 216 p.
25. Traba R. (2014). History of mutual interactions (underestimated) paradigm in the study of the past. Poznań: Instytut Zachodni, 476 p.
26. Silesian Voivodeship 1945–1950. (2014). Outline of political history, edited by Adam Dziurok and Ryszard Kaczmarek, second edition. Katowice. 654 p.
27. Wolf-Powęska A. Memory Burden and release. Germany towards the Nazi past (1945–2010). Katowice, 2011. 245 p.
28. Wrzesiński W. (2002). Neighbors and Polish-German relations in historiography. Poles and Germans on the way to a partner neighbourhood. An attempt to balance the decade 1989–1998. Poznań: Ed. Poznańskie. 272 p.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»

ВИПУСК 37

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

**Підписано до друку 11.12. 2023. Формат 64х80 1/8. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 9,18. Обл.-вид. арк. 9,40.
Тираж 50 пр. Ціна договірна Зам. №**

Видавець і виготовлювач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

61022, Харків, майдан Свободи, 4.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна

Тел. 705-24-32